

Louis Pojmanin käsitys toivosta uskonnollisen uskon
propositionaalisena sisältönä

Raudaskoski, Joonas
Uskonnonfilosofian pro gradu -tutkielma
Tammikuu 2016

Tiedekunta/Osasto - Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos - Institution Systemaattisen teologian laitos	
Tekijä - Författare Raudaskoski, Joonas			
Työn nimi - Arbetets titel Louis Pojmanin käsitys toivosta uskonnollisen uskon propositionaalisen sisältönä			
Oppiaine - Läroämne Uskonnonfilosofia			
Työn laji - Arbetets art Pro gradu -tutkielma	Aika - Datum 21.1.2016	Sivumäärä - Sidoantal 79	
Tiivistelmä - Referat <p>Tutkielmassa tarkastellaan Louis Pojmanin käsitystä uskonnolliseen uskoon liittyvistä propositionaalista asenteista. Lähteenä käytetään kahta Pojmanin tekstiä. Ensimmäinen on 1986 ilmestynyt filosofian oppikirja <i>Religious Belief and the Will</i>. Toinen on vuonna 2003 julkaistu versio artikkelista <i>Faith, Doubt and Hope or Does Faith Entail Belief?</i></p> <p>Pojmanin tekstit edustavat angloamerikkalaista analyttisen filosofian traditiota. Tarkemmin määriteltynä ne liittyvät analyttisen teismien ja evidentialismin lähestymistapoihin.</p> <p>Tutkimuskysymykseen vastataan hyödyntämällä argumentaatioanalyysiä, käsiteanalyysiä ja konstruktioanalyysiä. Argumentaation analyysissä tarkastellaan argumentaation rakennetta, väitteitä, perusteluja ja oletuksia. Käsite- ja konstruktioanalyysissä tarkastellaan käsitteiden ja niihin liittyvien kielellisten konstruktioiden käyttöä sekä suhdetta toisiin käsitteisiin ja konstruktioihin.</p> <p>Tutkielma osoittaa, että Pojmanin esittämä näkemys uskonnollisen uskon luonteesta on normatiivinen. Hän ei pyri kuvaamaan uskonnollista uskoa sellaisena, kuin se tosiasiallisesti uskonnollisiksi itsensä mieltävillä henkilöillä ilmenee. Hänen tarkoituksensa on luoda nykyaikaisen maailmankuvan viitekehyksessä intellektuaalisesti hyväksyttävä uskonnollisen uskon filosofinen määritelmä.</p> <p>Pojman esittää, etteivät episteemiset uskomukset ole uskonnollisen uskon välttämätön osa. Pojmanin mukaan uskonnollisen uskon keskeisimpänä asenteena voidaan ymmärtää propositionaalinen toivo. Toivo on Pojmanin mukaan tahdonvaraista, uskomukset eivät.</p> <p>Pojmanin perusteet näkemykselleen ovat sekä uskonnollisia että filosofisia. Hänen mukaansa kristinuskon kuvaama Jumala toimisi ristiriitaisesti tuomitessaan ihmisiä pelastukseen tai kadotukseen uskomusten perusteella. Jos ihmisellä ei ole kristinuskon vaatimia uskomuksia, hänen täytyisi uskomusten etiikan vastaisesti manipuloida uskomuksiaan. Pojman kieltää uskomusten manipuloinnin oikeutuksen. Tutkielmassa hänen uskomusten etiikkaansa kutsutaan preskriptiiviseksi involuntarismiksi. Hänen näkemyksensä on paitsi uskonnonfilosofiaa, se on myös uskonnollista filosofiaa.</p> <p>Pojman ei pysty esittämään riittäviä perusteluja sille, miksi toivo pitäisi ymmärtää tahdonvaraisena asenteena. Analyysi osoittaa, että Pojmanin esittämä toivo vaatii ennakkoehtoina ei-tahdonvaraisia episteemisiä uskomuksia. Toisaalta Pojmanin näkemys lähestyy fideismiä. Se pyrkii tarjoamaan käsitteellisiä näkökulmia uskonnollisen uskon perustelemiseksi tilanteessa, jossa uskovalla ei ole uskomuksia. Tällöin motivaatio uskonnollisen uskon pitämiseen on ensisijaisesti uskonnollinen halu pelastukseen tai pelko kadotuksesta.</p> <p>Pojmanin näkemys on parhaiten ymmärrettävissä normatiivisena näkemyksenä uskonnollisesta uskosta. Enemmän sillä on arvoa uskonnollisen uskon filosofisen kuvaamisen kannalta. Analyysi osoittaa, että Pojmanin näkemyksiä voi hyödyntää uskonnollisen uskon ja vakaumuksen filosofisissa deskriptioissa.</p>			
Avainsanat - Nyckelord uskonnonfilosofia, usko, toivo, voluntarismi, rationalismi, analyttinen filosofia, teismi, uskonnollinen kieli, normatiivisuus			
Säilytyspaikka - Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			
Muita tietoja			

Sisällysluettelo

1. Johdanto	4
1.1. Kohti parempaa ymmärrystä uskonnollisesta maailmankuvasta	4
1.2. Tutkimuskysymys ja lähteet.....	6
1.3. Tutkielman metodi ja käsitteelliset apuneuvot.....	8
1.4. Louis Pojmanin elämä lyhyesti	11
2. Uskomukset uskonnollisen uskon propositionaalisena sisältönä	13
2.1. Katsaus Pojmanin argumentaation kokonaisuuteen	13
2.2. Perinteinen kristinusko osana argumentaatiota	17
2.3. Tahto ja uskomusten rationaalisuus.....	22
2.4. Normatiivinen näkemys uskomusten manipuloimista vastaan	28
2.5. Uskomusten etiikan näkökulma uskomusten manipulointiin	31
2.6. Tiedollisen sitoutumisen merkitys uskonnolliselle uskolle	34
3. Toivo uskonnollisen uskon propositionaalisena sisältönä	37
3.1. Episteemisten uskomusten korvaaminen toivolla	37
3.2. Jumala tai Jumalan olemassaolo uskonnollisen uskon kohteena	39
3.3. Toivon episteemiset ennakkoehdot	44
3.4. Toivo uskonnollisen uskon suuntaajana	50
3.5. Toivo toiminnan motivaationa uskomisen ollessa mahdotonta	55
3.6. Toivo uskonnollisen toiminnan perusteluna	59
3.7. Filosofiaa uskonnollisista lähtökohdista.....	65
4. Loppukatsaus	70
Kirjallisuusluettelo.....	75
Apuneuvot	75
Kirjallisuus	75
Henkilöhakemisto	79

1. Johdanto

1.1. *Kohti parempaa ymmärrystä uskonnollisesta maailmankuvasta*

Totuuden etsiminen on sosiaalisesti tärkeää. Jos yhteiskunnalla ei ole oikeaa informaatiota, monet sen tavoitteista eivät todennäköisesti toteudu.¹

Modernin ajan länsimaissa on totuttu pitämään uskonnollista vakaumusta ja uskontoon liittyviä uskomuksia yksityisasiana. Sekularisaation myötä uskonnon näkyvyys julkisessa tilassa ja poliittisessa päätöksenteossa on vähentynyt. Silti uskonnon harjoittamiselle tai harjoittamatta jättämiselle on taattu laajat vapaudet alkaen Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeusjulistuksesta. Suomessa perustus- ja uskonnonvapauslaki takaavat laajan uskonnon- ja mielipiteenvapauden.

Vaikka uskonnollisten maailmankatsomusten vaikutus ja näkyvyys ovat länsimaissa vähentyneet, niillä on edelleen vaikutusta julkisessa elämässä ja poliittisessa päätöksenteossa. Vakaumus vaikuttaa esimerkiksi siihen, millaisia asioita ihminen pitää arvokkaana ja tavoiteltavina yhteiskunnallisesti. Tämän tutkielman työstämisen aikana Suomen pääministeriksi valittiin arvokonservatiivista kristinuskon suuntausta edustava henkilö ja ulkoministeriksi avoimesti arvokonservatiivisen roomalaiskatolisen kirkon jäsen. Eduskuntavaalien alla ja niiden jälkeen heidän uskonnollista vakaumustaan ja sen vaikutusta politiikkaan kysyttiin ja kommentoitiin tiedotusvälineissä ahkerasti. Esillä oli esimerkiksi kysymys suhtautumisesta aborttiin, alkoholilainsäädäntöön ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksiin. Roomalaiskatolinen kirkko vastustaa esimerkiksi aborttia ja samaa sukupuolta olevien liittoja. Konservatiivisten luterilaisten liikkeiden piirissä suhtaudutaan usein kielteisesti kaikkiin kolmeen teemaan.

Uskonnollisten ja poliittisen vakaumusten syntyminen on monimutkainen prosessi, jossa on vaikea hahmottaa syy- ja seuraussuhteita. Yksilön uskonnollisiksi kutsuttujen uskomusten ja vaikkapa seksuaalivähemmistöjen oikeuksia koskevien näkemysten välillä ei ole yksiselitteistä tai yksisuuntaista suhdetta. Uskomusten verkostossa pienetkin erot johtavat erilaisiin

---

¹ Pojman 1986, 182. ”Socially, truth seeking is important, for unless a society has accurate information, many of its goals are not likely to be reached.”

johtopäätöksiin käytännön toiminnan suhteen. Lisäksi yksilön toimintaan ja uskonnollisiin asenteisiin vaikuttavat ne asenteet, joita ei pidetä uskonnollisina.²

Julkisessa keskustelussa uskonto näyttäytyy usein maailmankuvallisena fiktiona, jolla on kielteisiä vaikutuksia myös uskonnollista henkilöä ympäröivien hyvinvoinnille.³ Siksi uskonnollisia uskomuksiakin voidaan tarkastella uskomusten etiikan kautta. Vertailukohtia löytyy muiden maailmankatsomuksellisten ja maailmanselitykseen liittyvien kantojen tarkastelusta. Esimerkiksi sukupuolten tasa-arvoon tai eri etnisten ryhmien suhteisiin liittyviä näkemyksiä arvioidaan eettisesti filosofisessa ja sosiaalieettisessä tutkimuksessa.

Uskomuksiin ja niiden pitämiseen liittyvää filosofista keskustelua alettiin kutsua 1800-luvulla uskomusten etiikaksi. Käsitteen keksineen William Cliffordin keskeinen huomio oli, että huonoilla perusteilla uskomisen ja toimiminen aiheuttavaa huonoja seurauksia. Siksi puutteellisen evidenssin valossa uskomisen on väärin.⁴ Saksankielisellä alueella alkunsa 1900-luvulla saanut ja englanninkieliseen maailmaan levinnyt looginen positivismi piti uskonnollista kieltä merkityksettömänä tai mielettömänä. Sen omaksuminen ei ollut rationaalista. Pahimmillaan uskonnon nähtiin vahingoittavan kykyä rationaaliseen ajatteluun.⁵ Siinä missä keskiajan katolisen kirkon inkvisitio vaati harhaoppisia muuttamaan uskomuksiaan, nyt paineen alle joutuivat uskonnollisia käsityksiä ylipäänsä omaavat.

Niin sanotun analyttisen perinteen filosofien piirissä on käyty viime vuosikymmeninä keskusteluja uskonnollisen uskon piiriin ajateltujen väitelauseiden todennettavuudesta tai tiedollisesta oikeutuksesta. 1970-luvulla perinne hajaantui ja keskustelujen painopiste siirtyi metafysisen teismien kysymyksiin.⁶ Vuonna 1978 perustettiin kristittyjen filosofien yhdistys *Society of Christian Philosophers*.⁷ Kristinuskon teististä uskomusta puolustava reformoitu

---

² Katso esimerkiksi Nida-Rümelin 2001.

³ Esimerkiksi Le Poidevin (1999) tarkastelee laajasti uskonnon hyödyllisyyttä tai haitallisuutta moraalien näkökulmasta. Hän tarkastelee myös kysymystä fiktiivisenä kokonaisuutena pitämänsä uskonnon ja moraalien välistä suhdetta.

⁴ Chignell 2013.

⁵ Koistinen 2014, 24–25.

⁶ Koistinen 2014, 24–25. Johdantoja angloamerikkalaiseen uskonnonfilosofiaan löytyy runsaasti niin englanniksi kuin suomeksi. 1900-luvun lopun keskustelua erittelee mm. Koistinen (2000). Hiukan populaarimman ja laajemman tarkastelun historiaan tekee mm. Visala (2010), joka esittelee myös laajan valikoiman aiheeseen liittyvää kirjallisuutta.

⁷ Koistinen 2000, 14.

epistemologia syntyi 1980-luvulla ja nousi seuraavalla vuosikymmenellä vaikutusvaltaiseksi uskonnonfilosofian suuntaukseksi. Toinen 1900-luvun vaikutusvaltaisista uskonnonfilosofian suuntauksista on ollut wittgensteinilainen uskonnonfilosofian suuntaus. Se kyseenalaisti teististen filosofien realistiset oletukset uskonnollisesta kielestä. Wittgensteinilaisia näkemyksiä enemmän painoarvoa ovat kuitenkin saaneet evidentialistista ja pragmatistista tulkintaa edustavat uskonnonfilosofit.⁸

Evidentialismiksi tai rationalismiksi kutsutaan näkemystä, jonka mukaan uskonnollisia uskomuksia on perusteltava järkipäisesti. Uskonnolliset uskomukset eivät eroa esimerkiksi arkisista tai tieteellisistä uskomuksista, vaan vaativat empiirisiä perusteluja. Evidentialismi on neutraali kanta uskonnolliseen uskoon ja sen puitteissa voidaan tehdä niin teististä kuin ateistista filosofiaa. Ajattelumallin juuret paikallistetaan usein valistusfilosofiaan.⁹

Evidentialismin viitekehyksessä keskustelun eri tarvitse jumittua uskonnollisen maailmankatsomuksen rationaaliseen oikeutukseen. Uskonnon vaikutus maailman väestön enemmistön elämään on empiirinen fakta. Uskonnolliset uskomukset ovat osa niitä asenteita, jotka ohjaavat ihmisten hyvän elämän tavoittelua. Evidentialismilla on tarjottavanaan näkökulmia siihen, miksi ihmiset pitävät kiinni uskonnollisista maailmantulkinnostaan, vaikka uskonnollisen vakaumuksen rationaalisuus kyseenalaistetaan aina vain paremmilla argumenteilla.

1.2. Tutkimuskysymys ja lähteet

Tässä tutkielmassa syvennyttään 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun analyttisen teismen perinteessä käytyyn keskusteluun uskonnolliseen uskoon kuuluvista propositionaalisista asenteista. Tutkielmassa kysytään, millaisia propositionaalisia asenteita **Louis P. Pojman** näkee liittyvän uskonnolliseen uskoon.

Ensimmäisessä pääluvussa keskitytään selvittämään, mitä Pojman ajattelee uskonnollisen uskon kuvauksesta ja millaisia normatiivisia argumentteja hänellä on kuvauksia vastaan. Luvussa 2.1. luodaan katsaus Pojmanin uskonnollista uskoa koskevaan argumentaatioon kahdessa hänen kirjoittamassaan tekstissä. Luvussa 2.2. tarkastellaan Pojmanin käsitystä niin sanotun perinteisestä kristinuskosta ja

---

⁸ Koistinen 2000, 92–93, 139–141.

⁹ Pihlström 2000, 186–187.

sen merkityksestä hänen argumentaatiolleen. Seuraavissa luvuissa syvennyttään Pojmanin käsitykseen uskomusten tahdonvaraisuudesta. Näkemys sekä liittyy Pojmanin kuvaan perinteisestä kristinuskosta että argumentoi sitä vastaan. Luvussa 2.3. tarkastellaan Pojmanin huomioita uskonnollisen uskon rationaalisuutta koskevaan keskusteluun. Luvuissa 2.4. ja 2.5. huomio suunnataan Pojmanin näkemykseen uskomusten ei-tahdonvaraisesta omaksumisesta. Samalla tutkitaan, millaisia normatiivisia elementtejä näkemykseen liittyy. Luku 2.6 esittelee Pojmanin näkemyksen tiedollisen sitoutumisen merkityksestä suhteessa uskonnolliseen uskoon ja intellektuaalisiin velvollisuuksiin.

Toisessa pääluvussa analysoidaan Pojmanin ehdotusta toivosta uskonnollisen uskon propositionaalisenä sisältönä. Luku 3.1. vetää yhteen ensimmäisessä pääluvussa esitettyjä perusteluita sille, miksi toivo on Pojmanin mielestä uskomuksia parempi uskonnollisen uskon propositionaalinen sisältö. Luku 3.2. selventää konstruktionalyysin kautta Pojmanin käsitystä uskonnollisen uskon asenteista. Luvussa 3.3. kysytään, millaisia riippuvuussuhteita Pojman näkee uskonnolliseen uskoon kuuluvien asenteiden ja muiden asenteiden välillä. Luvussa 3.4. kysytään, mihin toivo uskonnollisen uskon sisältönä kohdistuu. Toivon toimintaa motivoivaa luonnetta tarkastellaan luvuissa 3.5 ja 3.6. Viimeinen alaluku 3.7. tarkastelee Pojmanin toivo-näkemyksen uskonnollisia lähtökohtia ja näiden lähtökohtien vaikutusta argumentaation luonteeseen ja arviointiin.

Tutkimuksen lähteenä on kaksi Pojmanin tekstiä. Ensimmäinen on oppikirjaksi kirjoitettu teos *Religious Belief and the Will*¹⁰ (*Uskonnollinen uskomus ja tahto*¹¹, 1986). Teokseen sisältyvä artikkeli *Faith, Doubt and Belief* (*Usko, epäily ja uskomus*) on ilmestynyt samana vuonna myös artikkelina *Faith and Philosophy* -lehdessä. Yksiselitteisyyden vuoksi tässä tutkielmassa viitataan vain kirjaan painettuun artikkelin versioon. Jurnaalissa ja kirjassa julkaistut artikkelit ovat yksittäisiä kielellisiä korjauksia lukuun ottamatta identtiset.

Toinen artikkeli on vuonna 2003 ilmestynyt *Faith, Doubt and Hope or Does Faith Entail Belief?* (*Usko, epäily ja toivo eli vaatiiko usko uskomuksia?*). Artikkelin on julkaistu osana artikkelikokoelmaa *Existence of God* (toim. Gale &

---

¹⁰ Robert Audi (2006, 131) mainitsee muistokirjoituksessaan kyseisen teoksen yhtenä Pojmanin merkittävimmistä töistä.

¹¹ Suomenokset tekijän.

Alexander). Käsiteltyjen lähteiden lisäksi Pojman on esittänyt argumentaatiotaan myös vuonna 2001 ilmestyneessä uskonnonfilosofian oppikirjassaan *Philosophy of Religion*. Kirjassa teemaa käsittelevä osuus on käytännössä vastaava kuin vuoden 2003 artikkeli. Sen ja vuonna 1985 ilmestyneen artikkelin *Believing and Willing* erillinen tarkastelu ei tarjoa lisäarvoa kahden mainitun lähteen käsittelyyn.

Artikkeleita verrattaessa on nähtävissä Pojmanin esitystavan kehittyminen. Sisällöllisesti artikkelit ovat hyvin lähellä toisiaan.¹² Vaikka argumentaation pääpiirteet ovat molemmissa samoja, varsinkin varhaisempi argumentaatio sisältää aukkoja ja käsitteellisiä epäselvyyksiä. Niitä on jossain määrin oikaistu myöhemmässä artikkelissa. Esitystapa on vuoden 2003 artikkelissa jäsentyneempi.

Pojmanin uskonnollisen uskon propositionaalista sisältöä koskeva tuotanto ei ole erityisen laaja. Uskonnollinen usko oli vain yksi Pojmanin mielenkiinnon kohteista. Hänen kirjallinen tuotantonsa on keskittynyt enemmän moraalifilosofiaan.¹³ Käsitellyt tekstit kuitenkin käsittelevät uskonnonfilosofialle keskeisiä kysymyksiä. Pojmanin tekstejä käsitteleviä tutkimuksia on vähän saatavilla, mutta hänen ajatteluunsa liittyviä huomioita löytyy muutamista tutkimuksista. Suomessa Pojmanin uskonnollista uskoa koskevaa argumentaatiota ovat käsitelleet tutkimuksissaan esimerkiksi Timo Koistinen ja Dan-Johan Eklund.¹⁴

1.3. Tutkielman metodi ja käsitteelliset apuneuvot

Työn metodina on käsitteiden ja argumentaation analyysi. Argumentaation analyysissä pyritään paikantamaan tekstin pääväite ja sen perustelut ja taustaoletukset. Osa oletuksista on auki kirjoitettu lähdetekstissä. Useimmissa tapauksissa taustaoletukset on pääteltävä kokonaisuuden pohjalta.¹⁵

Uskonnonfilosofit ovat usein nähneet työnsä tarkoituksena uskonnollisen kielen arvioinnin normatiivisessa merkityksessä. Tältä pohjalta he ovat esittäneet

---

¹² Ks. Eklund 2015, 124. Pojmanin ajattelua väitöstyössään tutkineen Dan-Johan Eklundin mukaan Pojmanin ajattelu suhteessa uskonnolliseen uskoon ja sen tahdonvaraisuuteen ei ole oleellisesti muuttunut vuosien mittaan. Eklund tutkii työssään erityisesti Pojmanin vuoden 2003 artikkelia.

¹³ Biography.

¹⁴ Koistinen 2000; Eklund 2015. Koistisen analysoi Pojmanin vuonna 1986 ilmestynyttä teosta osana väitöskirjaansa *Philosophy of Religion or Religious Philosophy?* Eklund puolestaan on sisällyttänyt Pojmanin molemmat tässä tutkielmassa käsitellyt tekstit osaksi loppuvuodesta 2015 ilmestynyttä väitöstään *Faith and Will*. Väitöstyö käsittelee erityisesti uskonnollisen uskon tahdonvaraisuuteen liittyvää keskustelua viime vuosien angloamerikkalaisessa filosofiassa.

¹⁵ Kakkuri-Knuutila 2013, 61–112.

väitteitä siitä, kuinka uskonnollinen kieli tulisi ymmärtää oikein ja kuinka sitä tulisi käyttää.¹⁶ Tutkielmassa Pojmanin argumentteja tarkastellaan kysymällä, millaisia kuvauksia eli **deskriptioita** ja kielenkäyttösuosituksia eli **preskriptioita** ne esittävät. Kuvaamisen eli deskription **illokutionaarisena tekona** eli tavoitteena voi pitää käsitteen, väitteen tai ajattelumallin merkityksen kuvaamista. Argumentti voi sisältää myös **normatiivisen** osan, jolloin se on luonteeltaan **preskriptiivinen**. Normatiivinen esitys uskonnollisesta uskosta esittää ehdotuksen siitä, miten uskonnollinen usko pitäisi ymmärtää, jotta se ymmärrettäisiin oikein. Tätä voidaan pitää esityksen **perlokutionaarisena tekona**. Sen kuvaaminen kertoo, millaisia vaikutuksia tekstin on tarkoitus saada aikaan lukijoissa.¹⁷

Aku Visala on osuvasti huomauttanut, että käsitteellisen tutkimuksen lähtökohtana on käsitteen määrittely. Tällöin voidaan välttää, tai ainakin yrittää välttää, arkikielen käytön ja filosofisen kielen välisiä sekaannuksia. Vasta käsitteenmäärittely tekee mielekkääksi puhua käsitteiden sisällöstä filosofian menetelmin.¹⁸ **Semantiikkaan** liittyvänä terminä **käsite** tarkoittaa tiettyyn asiaan liittyvää abstraktia merkityskokonaisuutta, joka liittyy kielen edustus- ja viittaussuhteiden tarkasteluun.¹⁹

Uskonnolliseen uskoon liittyviä käsitteitä avataan tarkastelemalla, millaisia kielellisiä **konstruktioita** ne muodostavat. Konstruktio on kielen eri osista muodostunut rakenne ja merkityskokonaisuus. Sen osat voivat kuulua mihin tahansa kieliopilliseen sanaluokkaan. Konstruktio liittyy läheisesti **pragmatiikkaan**, joka on kielenkäytön ja merkityksen suhteen tarkastelua.²⁰

”Usko” on esimerkki monimerkityksellisestä termistä. Sitä kuvataan kielessä monilla eri konstruktioilla, jotka liittyvät erilaisiin käsitteisiin. Esimerkiksi suomessa episteemiseen uskomiseen liittyviä ilmiöitä voidaan kuvata konstruktioilla: ”*uskon että*”, ”*uskon jotain*”, ”*minulla on uskomus, että*” ja niin edelleen. ”Uskon että *p*” ja ”uskon *S*:ään” ovat molemmat verbimuotoisen uskoa-sanan ympärille muodostettuja konstruktioita. Uskoa-sanaan liitettyjen ”*että p*” - ja ”*S:ään*” -rakenteet tuottavat konstruktioille toisistaan poikkeavat merkitykset.

---

¹⁶ Herzberg 2000, 164–165.

¹⁷ Kakkuri-Knuutila 2013, 25–26.

¹⁸ Visala 2010, 292–293.

¹⁹ Kirjavainen 1983, 14; Kakkuri-Knuutila 2013, 24–25.

²⁰ Kirjavainen 1984, 16–18.

Uskoa-verbi siis liittyy kahteen eri käsitteeseen. ”Uskoa että” kuvaa episteemistä uskomista, ”uskoa johonkin” konatiivista asennetta.

Kieltenvälisessä tarkastelussa on kiinnitettävä huomiota konstruktioiden kääntämiseen. Suomessa uskoa-sanalla kuvattavia asenteita esitetään englannissa useilla *believe*-verbin konstruktiolla mutta myös *faith*-käsitteen konstruktiolla. *Faith*-sanaa käytetään yleensä substantiivisesti. Näin on esimerkiksi rakenteessa *his faith in God* eli ”hänen uskonsa Jumalaan”.²¹ Myös substantiivinen *belief* esiintyy osana useita erilaisia konstruktiota.²² Näitä ovat esimerkiksi *belief that* ja *belief in*. Lause *her belief in God* suomennetaan yleensä ”hänen uskonsa Jumalaan”. Verbinä konstruktiota vastaa lause *she believes in God* eli ”hän uskoo Jumalaan”. Tutkielman suomennoksissa noudatetaan edellä mainittuja suosituksia, ellei lähdeteksti anna muuhun syytä.²³

Uskomus (en. *belief*) on tieto-oppiin eli epistemologiaan liittyvä käsite. Sen käyttö filosofisissa teksteissä eroaa termin arkikäytöstä. Arkikielessä uskomuksella on epävarmuuteen tai yliluonnolliseen liittyvä sivumerkitys. *Kielitoimiston sanakirjan* mukaan tällaisia käyttötapoja ovat esimerkiksi kansanuskomukset ja uskomukset peikoista tai maahisista. Tieto-opissa uskomus määritellään tietoisin subjektin **episteemiseksi propositionaaliseksi asenteeksi**.²⁴ Propositionaaliin asenteisiin liittyy monenlaisia arvioita siitä, kuinka varmoina asenteen omaava subjekti asenteen ilmaisemaa asiantilaa pitää. Tätä voidaan kuvata joskus esimerkiksi asenteen vahvuuden tai subjektiivisen todennäköisyysarvion avulla.²⁵ Propositionaaliset asenteet ilmaisevat maailmasta sellaisen käsityksen, joka on puettavissa proposition muotoon. Propositionaaliset asenteet jaetaan usein kahteen ryhmään, **optatiivisiin** tai **konatiivisiin asenteisiin**

---

²¹ Tämä ei ole ainut analyttisen teismin piirissä esiintyvä tapa ymmärtää *faith*-sanan käyttö. Eklund (2015, 19–31) kuvaa useita erilaisia tapoja ymmärtää *faith*-sanan sisältö. Esimerkiksi Robert Audin esittämässä määritelmässä esiintyy lukuisia sellaisia käyttötapoja, jotka joko laajentavat tai haastavat Pojmanin tapaa ymmärtää *faith*-sanan käyttö sekä historiallisesti että nykyajan viitekehityksessä. Kannattaa myös huomata, että Eklundin esittämät *faith*-sanan käyttötavat antavat lisävaloa myös tämän tutkielman tapaan käyttää *faith*-sanan konstruktiosta systemaattisesti suomennosta uskonnollinen usko. Tätä ratkaisua ei voi yleispätevästi yleistää koskemaan kaikkia *faith*-sanan käyttöyhteyksiä.

²² Kattava esitys viime vuosien analyttisen teismin piirissä käydystä keskustelusta uskomuksien luonteesta löytyy teoksesta Eklund 2015, 33–50.

²³ Määritelmässä on hyödynnetty ammattikäntäjille suunnattua teosta Suuri englanti-suomi -sanakirja (2005). Heikki Kirjavainen (1983, 16) on huomauttanut, että uskonnollisen uskon tyyppisille käsitteille on vaikea löytää täsmällistä määritelmää. Termin kuvaamat ilmiöt eivät vaikuta Kirjavaisen mukaan sisältävän yhtään kaikille yhteistä piirrettä.

²⁴ Nida-Rümelin 2001, 1.

²⁵ Schwitzgebel 2014. Ks. myös Swinburne 1985, 3–7.

ja **episteemisiin** tai **doksastisiin asenteisiin**. Termien käyttö vaihtelee eri lähteissä. Uskomukset kuuluvat episteemisiin asenteisiin.²⁶

Uskonnollinen uskomus on uskomus, joka kuuluu uskonnollisen uskon käsitteen sisältöön. Analyyttisen teismin perinteessä uskonnolliset uskomukset ymmärretään propositionaalisiksi ja episteemisiksi asenteiksi, jotka koskevat pääasiassa kristinuskon Jumalaa. Uskonnollisia uskomuksia ovat esimerkiksi: ”S uskoo, että *Jumala on olemassa*.” ”S uskoo, että *Jeesus on Jumalan poika*.”²⁷ Tarkemmin Jumalan olemassaoloa ja Jumalan määreitä koskevia väitteitä tarkastellaan teistisen filosofian viitekehysessä. Tällöin tarkastelu koskee persoonalliseksi ajateltua Jumalaa²⁸ tai muuta jumala-hahmoa.

1.4. Louis Pojmanin elämä lyhyesti

Louis P. Pojman oli yhdysvaltalainen filosofi, teologi, pappi ja tutkija. Hän syntyi vuonna 1935 Illinoisin osavaltiossa Ciceron kaupungissa. Hän mainitsee äitinsä olleen roomalaiskatolinen ja isänsä rationaalinen ateisti. Seitsemänvuotiaana protestantiksi kääntyneen Pojmanin uskonnollista kokemustaan leimasi koko elämän kestänyt epäilyn tunne. Sen hän kertoo toimineen motivoivana voimana uskonnollisen uskon uskonnonfilosofisessa tutkimuksessa.²⁹

Teologisten opintojen jälkeen Pojman vihittiin Amerikan reformoidun kirkon (*The Reformed Church in Amerika, RCA*) papiksi. Tuolloin hänet tunnettiin pasifistina ja kansalaisaktivistina. Hän suoritti jatko-opintonsa Columbian yliopiston teologisessa seminaarissa (*Union Theological Seminary at Columbian University*). Siellä hän väitteli filosofian tohtoriksi etiikan alalta. Tutkinnon suoritettuaan hän jatkoi opintojaan analyttisen filosofian parissa Oxfordin yliopistossa. Siellä hän suoritti tohtorin tutkinnon uskonnonfilosofiasta.

Pojman toimi opetusviroissa tai vierailevana luennoitsijana muun muassa Notre Damen ja Teksasin yliopistoissa, Berkeleyssä, Kalifornian yliopistossa ja New Yorkin yliopistossa. Filosofian professorina hän toimi Mississipin

---

²⁶ Katso esim. Nida-Rümelin 2001 ja Goldman 1986.

²⁷ Uskonnollisia uskomuksia voidaan tulkita esimerkiksi teologisen realismin tai non-realismien viitekehysessä. Toisaalta wittgensteinilainen traditio on pyrkinyt kieltämään koko realismikeskustelun mielekkyyttä. Realismista, non-realismista ja wittgensteinilaisista lähestymistavoista ks. Koistinen 2012.

²⁸ Tämä on Pojmanin (1986, 213) määritelmä. Jumalan määreitä ovat hänen mukaansa esimerkiksi hyväntahtoinen ja korkein oleva. Hän uskoo, että hänen esittämänsä tarkastelua uskonnollisesta uskosta voi soveltuvilta osin soveltaa myös muihin oppeihin, esimerkiksi kolminaisuuteen.

²⁹ Pojman 2003, 535.

yliopistossa ja Yhdysvaltojen sotilasakatemiassa West Pointissa, josta hän jäi eläkkeelle. Uransa aikana Pojman julkaisi useita yleisesityksiä uskonnonfilosofiasta ja tutkimuksia moraalifilosofiasta. Kaikkiaan hän julkaisi noin 100 tutkimusartikkelia erilaisissa akateemisissa julkaisuissa.³⁰

Pojman kuoli vuonna 2005.³¹

---

³⁰ Audi 2006, 131.

³¹ Biography. Elämäkertatiedot pohjaavat edellä mainittujen lähteiden lisäksi Louis Pojmanin kotisivuilla julkaistuun muistokirjoitukseen ja hänen omiin lyhyisiin huomioihinsa teoksessa Pojman 2003.

2. Uskomukset uskonnollisen uskon propositionaalisen sisällönä

2.1. Katsaus Pojmanin argumentaation kokonaisuuteen

Louis Pojman pyrkii teoksessaan *Religious Belief and the Will* määrittelemään uskonnolliselle uskolle propositionaalisen sisällön, joka on hyväksyttävissä nykyaikaisen maailmankuvan valossa sekä intellektuaalisesti että uskonnollisesti.

Pojmanin käsitehistoriallisen tarkastelun mukaan Raamatun teksteissä ilmenevissä käsityksissä uskosta (hepr. *he'min*, kr. *pistis*) uskomukset eivät ole uskonnollisen uskon keskeisin sisältö. Raamattu kristinuskon sisällön lähteenä ei pidä uskomuksia *riittävänä* ehtona pelastumiselle.³²

Pojman kuitenkin tunnistaa kristinuskoon liittyvän perinteen, jota hän kutsuu **perinteiseksi kristinuskoksi**. Sen mukaan uskonnolliseen uskoon on ajateltu kuuluvan oleellisena osana joukko oikeita uskomuksia Jumalasta. Esimerkiksi kristillisten kirkkojen laajasti käyttämä *Athanasioksen uskontunnustus* määrittelee joukon Jumalaa ja maailmaa koskevia uskomuksia. Uskontunnustus myös määrittelee esittämänsä uskomukset pelastuksen välttämättömäksi ehdoksi. Uskomuksia uskonnollisen uskon osana tai sisällönä korostava perinne näkyy myös analyttisen teismen piirissä.³³

Perinteisen kristinuskon käsitykseen uskonnollisesta uskosta sisältyy Pojmanin mukana ristiriitoja. Ihminen ei voi tahdonvaraisesti valita, millaisia maailmaa koskevia uskomuksia hänellä on. Uskomukset ovat passiivisia mielentiloja, eivät tekoja. Pojmanin käsityksen mukaan perinteisessä kristinuskossa on ajateltu, että pelastus vaatii aktiivista ja tahdonvaraista uskomista (*believing*). Episteeminen uskominen ei täytä tätä ehtoa. Tästä syystä Pojman etsii uskonnollisen uskon määritelmää, joka olisi relevantti suhteessa uskomusten etiikan vaatimukseen ja nykyaikaiseen maailmankuvaan. Hänen mukaansa perinteisen kristinuskon käsitys uskonnollisesta uskosta ei ole koherentti nykyiselle käsitykselle uskomusten ja uskomusten pitämiseen liittyvien eettisten näkökulmien luonteesta.³⁴

Vaikka ihminen ei voi suoraan vaikuttaa uskomuksiinsa tahdolla, vaikuttaminen on mahdollista esimerkiksi suuntaamalla evidenssin etsimistä. Siksi

---

³² Pojman 1986, 3–6, 7.

³³ Pojman 1986, 10, 212–213.

³⁴ Pojman 1986, 180, 213, 216–218, 222, 227–228.

uskomusten syntyyn ja pitämiseen liittyviä tekoja voidaan tarkastella etiikan näkökulmasta. Valikoiva evidenssin etsiminen on moraalisesti väärin ja vahingollista. Pojmanin näkemyksen mukaan Jumalan olemassaolosta ei ole esitetty sellaista evidenssiä, joka puolueettomasti arvioituna riittäisi synnyttämään uskomusta Jumalan olemassaolosta tai sitä vastaan. Kun evidenssi ei synnytä uskomusta, sen hankkiminen yksipuolisella evidenssin etsimisellä on väärin. Myös uskomusten pitäminen tai niiden mukaan toimiminen ehdottomalla varmuudella on uskomusten etiikan näkökulmasta väärin.³⁵

Hyvyys ja hyväntahtoisuus ovat keskeisimpiä kristinuskossa Jumalaan liitettyjä termejä. Moraalisesti oikeamielisen Jumalan langettama myönteinen tuomio eli pelastus ei voi vaatia epäeettistä toimintaa.³⁶ Pojmanin mukaan propositionaalinen toivo on kristinuskon sisäiset vaatimukset täyttävä propositionaalinen asenne. Toivominen on tahdonvaraista ja siksi sen pitäminen riittämättömän evidenssin valossa ei ole moraaliseesti väärin. Toivo sisältää myönteisen suuntautumisen toivotun asiantilan toteutumista kohtaan. Toivo ei sovi yhteen ehdottoman varmuuden kanssa. Toivovalla on oltava episteeminen uskomus ainoastaan siitä, että toivottu asiantila on mahdollinen.³⁷

Koska toivominen on tahdonvaraista, toivon sisältöä voidaan tarkastella etiikan käsitteillä. Toivo mahdollistaa toiminnan ikään kuin kristinuskon väitteet Jumalasta olisivat totta. Toivolla tapahtuva ikään kuin -eläminen on mahdollista tilanteessa, jossa subjektilla ei ole uskomuksia toivon kohteesta.³⁸

Pojman ehdottaa, että toivon voi ymmärtää uskonnolliseen uskoon keskeisesti kuuluvana propositionaalisena asenteena. Tässä ominaisuudessa se korvaa tiedolliset uskomukset. Uskonnollinen usko vaatii vain uskomuksen siitä, ettei Jumalan olemassaolo ole mahdotonta.³⁹

Pojmanin teoksessa *Religious Belief and the Will* esittämä pääväite on:

V₁ Toivo voidaan ymmärtää uskonnolliseen uskoon sisältyvänä propositionaalisena asenteena. Se korvaa propositionaalisen uskomisen tai on vähintään yhtä hyvä vaihtoehto.⁴⁰

---

³⁵ Pojman 1986, 180, 214–213, 233.

³⁶ Pojman 1986, 230, 233.

³⁷ Pojman 1986, 212, 217–218, 222–223.

³⁸ Pojman 1986, 222, 226–227, 229, 231–232.

³⁹ Pojman 1986, 223.

⁴⁰ Pojman 1986, 212–213, 230.

Artikkelin *Faith, Doubt and Hope or Does Faith Entail Belief?* esittämä argumentaatio on hyvin samankaltainen. Pojman itse tiivistää artikkelin lopussa oman argumentaationsa seuraavasti:

1. Meidät voidaan tuomita ainoastaan sellaisen asian perusteella, jota voimme tahdonvaraisesti hallita.
2. Tahdonvaraisesti voidaan hallita vain toimintaa.
3. Uskomukset eivät ole toimintaa.
4. Siksi meitä ei voi tuomita uskomusten vaan ainoastaan toiminnan perusteella.⁴¹

Perinteisen kristinuskon käsityksen mukaan ihminen, jolla ei ole oikeita uskomuksia, on tuomittu kadotukseen. Perinteistä kristinuskoa edustavat esimerkiksi *Uuden testamentin* kirjoitukset ja *Athanasiuksen uskontunnustus*. Oikeat Jumalaa ja inkarnaatiota koskevat uskomukset ovat pelastuksen välttämätön ehto. Ne eivät kuitenkaan ole riittävä ehto.⁴²

Pojman määrittelee uskomuksen ei-tahdonvaraiseksi propositionaaliseksi asenteeksi. Se kuvaa vakuuttuneisuutta siitä, että propositio on todennäköisemmin tosi kuin epätosi. Uskomusten manipulointi eli tahdonvarainen omaksuminen on psykologisesti ja käsitteellisesti epäkoherentti ajatus. Uskomuksiin voi vaikuttaa vain välillisesti. Tällainen manipulointi on etiikan termein väärin. Totuuden etsiminen on *prima facie* –velvollisuus, koska uskomukset ohjaavat toimintaa ja huonot uskomukset ohjaavat toimintaa huonosti. Tahdonvaraisesti voi vaikuttaa siihen, toimiiko uskomusten mukaisesti. Tätä Pojman kuvaa termillä hyväksyminen tai hyväksyntä (*acceptance*). Käyttäytymistä ohjaaviksi uskomuksiksi voi hyväksyä vain sellaisia uskomuksia, joita ihmisellä jo on.⁴³

Kristinuskossa Jumala kuvataan moraalisesti hyvänä oliona. Moraalisesti hyvän olion olisi ristiriitaista langettaa myönteinen tuomio moraalisesti väärän ja tuomittavan toiminnan perusteella. Koska uskomusten manipulointi on epäeettistä toimintaa, Jumalan myönteinen tuomio ei voi vaatia uskomuksia. Siksi pelastukseen liittyvään uskonnolliseen uskoon on kuuluttava jokin toinen propositionaalinen asenne, joka voi korvata uskomukset. Pojmanin käsityksen

---

⁴¹ Pojman 2003, 548. “1. We can only be judged for what we have control over. 2. We only have control over our actions. 3. Beliefs are not actions. 4. Therefore we cannot be judged for our beliefs, but only for actions.”

⁴² Pojman 2003, 535–536, 548.

⁴³ Pojman 2003, 536–542, 545.

mukaan tällaisen asenteen on oltava yhteensopiva Raamatun käsitykselle uskonnollisesta uskosta luottamuksena ja Jumalaan turvautumisena.⁴⁴

Kristinuskon esittämän vaatimuksen täyttävä propositionaalinen asenne on Pojmanin mukaan toivo. Se on tahdonvarainen, toimintaa ohjaava ja sen sisältöä voidaan arvioida eettisesti. Toivoon liittyy uskonnon näkökulmasta toivottavia elementtejä, kuten halu asiantilan toteutumista kohtaan. Uskomusten etiikan näkökulmasta toivossa on myönteistä erityisesti se, ettei toivo vaadi henkilökohtaista todennäköisyysarviota, joka esittäisi toivottavan asiantilan olevan todennäköisemmin tosi kuin epätosi. Toivo vaatii vain uskomuksen siitä, että toivon kohde on mahdollinen tai ettei toivon kohde ole mahdoton. Toivova on myönteisesti suuntautunut toivon kohteen toteutumiseen.⁴⁵

Pojmanin mukaan ei ole olemassa sellaista todistusaineistoa, joka tukisi uskomusta Jumalan olemassaolosta. Toisaalta ei ole olemassa myöskään filosofisesti vakuuttavaa todistusaineistoa sen puolesta, ettei Jumala voisi olla olemassa. Siksi on Pojmanin mukaan intellektuaalisesti oikeutettua toivoa Jumalan olevan olemassa. Hätäännys mahdollisesta vahingosta eli pelko kadotuksesta tai halu palkintoon voi synnyttää syvää tai äärimmäistä toivoa.⁴⁶

Faith, Doubt and Hope or Does Faith Entail Belief? pääväite on:

V₂ Toivo voidaan ymmärtää uskonnollisen uskon keskeisimpänä propositionaalisen sisällönä uskomusten sijaan. Pelastus ei vaadi uskomuksia.⁴⁷

Pojmanin argumentaation rakenne ja perustelut kahdessa käsitellyssä tekstissä eroavat toisistaan lähinnä esitystavaltaan. Uudemman artikkelin väite on esitystavaltaan suoraviivaisempi.

Molempien artikkeleiden mukaan (1) toivo voidaan ymmärtää uskonnollisen uskon keskeisimpänä propositionaalisen asenteena. (2) Pelastus ei vaadi uskomuksia. Molemmissa artikkeleissa keskeisimmät perustelut liittyvät uskomusten etiikkaan: moraalisesti hyvä Jumala ei voi vaatia pelastuksen ehtona sellaista, mikä on (i) eettisesti väärin tai (ii) ei ole tahdonvaraista. Uskomusten

---

⁴⁴ Pojman 2003, 537, 541.

⁴⁵ Pojman 2003, 543–547. Pojmanin artikkelin kontekstissa halu asiantilan toteutumista kohtaan vaikuttaisi olevan Jumalan olemassaolo ja pelastus. Pojman ei kirjoita filosofiansa teologisia lähtökohtia täysin auki. Sen sijaan hän tyytyy käsitteelliseen analyysiin pelastus- ja uskokäsityksestä, joka otetaan annettuna.

⁴⁶ Pojman 2003, 545, 547.

⁴⁷ Pojman 2003, 543, 548.

manipulointi on väärin eikä niiden muodostaminen normaaliolosuhteissa ole voluntaarista eli tahdonvaraista.⁴⁸

Vuoden 2003 artikkelista Pojman on jättänyt pois esimerkiksi Gary Guttingin kritiikin. Sen kautta Pojman käsittelee vuoden 1986 artikkelissaan uskonnolliseen uskoon sitoutumista. Vuoden 2003 artikkelissa Pojman viittaa vain lyhyesti uskomusten hyväksymiseen (*acceptance*). Uudemmassa artikkelissaan Pojman määrittelee hyväksymisen liittyvän selvästi uskomusten hyväksymiseen siten, että niistä tulee osa yksilön toimintaa ohjaavien uskomusten joukkoa. Tällöin voitaisiin puhua siitä varmuudesta, jolla subjekti noudattaa hänellä olevia uskomuksia.

2.2. Perinteinen kristinusko osana argumentaatiota

Argumentaation sitominen kristinuskon ja länsimaisen filosofian historiallisiin näkemyksiin on analyttisen teismin piirissä melko yleistä. Esimerkiksi Pojmanin näkemyksiä lähellä oleva Richard Swinburne pyrkii Pojmanin tavoin esittämään, että hänen ajattelullaan on käsitteellisiä yhteyksiä kristinuskon piirissä historiallisesti esiintyneiden käsitysten kanssa.⁴⁹

Religious Belief and the Will -teoksessa Pojman pyrkii etsimään perusteluja omalle kannalleen kristinuskon historiasta. Toisaalta hän pyrkii myös osoittamaan perinteen ristiriitaisuuksia ja heikkouksia suhteessa nykyaikaiseen maailmankuvaan ja käsitykseen tiedosta. Hänen mukaansa uskonnollisen uskon uudelleenmäärittely vallalla olevaan maailmankuvaan sopivaksi on intellektuaalinen velvollisuus.⁵⁰

Vaikka on pinnallista yhdistää moderni käsitys 'uskomuksesta' muinaiseen 'mielipiteeseen', niissä on merkittäviä yhteneväisyyksiä. Ja vaikka raamatullisessa käsityksessä uskomisesta on oletettu uskomisen propositionaalinen ydin, on se vain oletus, ei huomion keskipiste. Raamatullinen näkemys uskosta on eräänlaista 'tietämistä'. Se on havainto, jossa uskova sitoutuu syvään ja persoonalliseen kohtaamisen kokemukseen. Suhde käsittää sekä ymmärryksen antamassa hyväksynnän ja tahdon pitämässä tiukasti kiinni uskon kohteesta. Ymmärryksen täsmällinen luonto ja tahto jätetään jälkipolville tulkittavaksi lukemattomilla tavoilla.⁵¹

---

⁴⁸ Pojman 1986, 3–74, 226–228; Pojman 2003, 535–536.

⁴⁹ Swinburne 1981, 121–124. Katso myös Eklund 2015.

⁵⁰ Pojman 1986, 10.

⁵¹ Pojman 1986, 8. "While, it is facile to equate the modern notion of 'belief' with the ancient 'opinion', there are significant overlappings and while a propositional core is presupposed in the biblical notion of belief, it is just that, presupposed and not the center of focus. The biblical view of faith is sort of 'knowing', a recognition, wherein the believer commits himself or herself to the one encountered in deep personal experience. The relationship involves both the intellect in giving

Käsitehistoriallisessa tarkastelussa hahmottuu kaksi erilaista tapaa hahmottaa uskonnollinen usko. Usko on toisaalta nähty eräänlaisena luottamusasenteena tai suhteena Jumalaan. Toisaalta uskoon on nähty kuuluvan vahvasti myös tiedollisia asenteita ja uskomuksia. ”Tietämisellä” Pojman ei näytä viittaavan tässä erityisesti episteemisiin uskomuksiin tieto-opillisessa mielessä, vaan enemmän yleisempään vakuuttuneisuuteen. Tiedolliset asenteet eivät Pojmanin mukaan ole raamatullisessa käsityksessä ensisijainen uskonnollinen uskon sisältö.⁵²

Uskomusten asema korostui vasta ensimmäisten vuosisatojen aikana. Esimerkiksi *Athanasioksen uskontunnustuksessa* oikeita uskomuksia Jumalan olemassaolosta ja ominaisuuksista pidetään uskonnolliselle uskolle välttämättöminä. Uskomukset koskevat niin Jumalan olemassaoloa kuin lukuisia Kristus-tapahtumaan liittyviä yksityiskohtia, Raamatussa kuvattuja tapahtumia ja myöhemmin muotoiltuja opinkohtia.⁵³

Käsitehistoriallisessa tarkastelussa keskeinen käsite on niin sanottu **perinteinen tai traditionaalinen kristinuskko**.⁵⁴

Koska perinteinen kristinuskko on pitänyt propositionaalista uskoa välttämättömänä ehtona pelastukselle, epäilijöihin täytyy suhtautua puutteellisina, tuomittavina tai sellaisina, joilta puuttuu jotain oleellista.⁵⁵

Perinteisen kristinuskon kanssa rinnakkaisia käsitteitä ovat ”oikea”, ”kunnollinen” tai ”pätevä kristinuskko”. Kaikki ovat luonteeltaan avoimen normatiivisia.

Argumentaatiotavan taustalla näyttää olevan halu kiinnittyä kristinuskon perinteen enemmän tai vähemmän yhtenäiseksi kuviteltuun ajatusperinteeseen. Oletuksena kirjoittajilla on, että perinteiseen kristinuskoon kuuluvat näkemykset ovat kristinuskon piirissä hyväksyttäviä. Kielen muuttumisesta huolimatta kristinuskossa ajatellaan olevan jotain melko muuttumattomana pysyvää sisältöä. Tämä näkyy esimerkiksi Raamattuun vetoamisena. Käytännössä se, että jokin asia

---

assent and the will in holding fast to the object of faith. The exact nature of intellect and the will's are left for posterity to interpret in a myriad of ways.”

⁵² Pojman 1986, xi, 4–6, 228. Jumalan olemassaoloa pohtivaa materiaalia Pojman ei tässä yhteydessä käsittele. Apostolien teoissa Paavali pitää ateenalaisille puheen, jossa hän väittää kristittyjen palvoman Jumalan olevan maailman luoja (Ap.t. 17:16–32). Paavalin fokus ei tässä näyttäisi olevan ensisijaisesti perustella Jahve-jumalan olemassaoloa. Puhe kääntyy nopeasti jumalatodistusmaisesta puheesta puhtaan hengelliseen puheeseen pelastuksesta.

⁵³ Pojman 1986, 7–8, 10; Pojman 2003, 535–536.

⁵⁴ Katso esim. Pojman 2003, 535.

⁵⁵ Pojman 1986, xi. “Since traditional Christianity makes propositional belief a necessary condition for salvation, doubters must be regarded deficient, condemned or lacking one thing essential.”

liitetään perinteiseen kristinuskoon, on perustelu itsessään. Siksi myös Pojman pyrkii etsimään linkkejä perinteisen kristinuskon ja oman ajattelunsa välille. Samalla hän kuitenkin kohdistaa myös kritiikkiä perinteiseksi kutsumaansa kristinuskon ajattelua vastaan. Pojmanin kuva perinteisestä kristinuskosta on siinä mielessä realistinen, että hän olettaa sen sisään mahtuvan useita toisistaan hiukan poikkeaviakin näkemyksiä.⁵⁶

Perinteinen kristinuskko -argumentti on osa analyttisen uskonnonfilosofian kehitystä. 1970-luvulta lähtien analyttisen perinteen filosofit ovat alkaneet tehdä entistä avoimemmin normatiivisia ehdotuksia uskonnollisen kielen ja uskon luonteesta. Kiinnostus uskonnollisen kielen filosofiseen ja käsitteelliseen selventämiseen on vähentynyt. Vaikka käsitteellinen analyysi on edelleen tutkimuksen keskeinen osa, varsinainen kohde on yleisesti normatiivisten tulkintojen esittäminen uskonnollisesta uskosta.⁵⁷

Ei ole lainkaan selvää, onko olemassa mitään kristinuskon eri suuntauksille ja kaksituhattuotuiselle historialle yhteistä ajattelun jatkumoa, jota voitaisiin kutsua perinteiseksi kristinuskoksi. Tällaisen perinteen olemassaolo ei vaikuta empiirisesti kestävältä väitteeltä. Argumentin käyttäjä olettaa lukijan jakavan saman käsityksen siitä, mikä on oikea tai autenttinen kristinuskon perinne. Toisaalta analyttisten teistien perinteinen kristinuskko näyttää sisältävän vain minimalistisia oletuksia uskonnollisen uskon luonteesta. Angloamerikkalaisessa teistisessä kirjallisuudessa perinteisen kristinuskon ajatteluun kuvataan yleensä kuuluvaksi lähinnä uskomuksia Jumalan olemassaolosta.⁵⁸

Pojmanin ja muiden analyttisten teistien kuvaama perinteinen kristinuskko on lähellä **filosofista teismiä**. Teismi yleisessä merkityksessä tarkoittaa uskoa persoonalliseen Jumalaan. Tätä voidaan kutsua myös teologiseksi teismiksi, joka ymmärretään lähes poikkeuksetta osaksi kristinuskoa. Se ei sisällä filosofisia väitteitä Jumalan olemassaolon metafysisestä luonteesta tai suhteesta maailmaan filosofisessa mielessä. Valistuksen myötä 1700-luvulla syntynyt filosofinen teismi sen sijaan olettaa, että Jumala on maailmassa vaikuttava persoonallinen olio ja että uskomus Jumalan olemassaolosta oliona on koko kristinuskon ydin. Uskonnollista uskoa kuvaava konstruktio ”uskon Jumalaan” nähdään filosofisen teismin

---

⁵⁶ Pojman 1986, xi; Pojman 2003, 535–537. Katso myös Gutting 1982, 8; Koistinen 2000, 25.

⁵⁷ Koistinen 2014, 29–31.

⁵⁸ Perinteisestä kristinuskosta katso esim. Koistinen 2000.

kontekstissa synonyymiksi konstruktiolle ”uskon, että Jumala on olemassa”. Tämä ei ole itsestään selvästi kristinuskoon eri ajatteluperinteisiin kuuluva metafyyminen väite. Joidenkin kristinuskoon liittyvien filosofisluonteisten näkemysten mukaan Jumala ei ole osa luomaansa maailmaa eli olio sanan yleisessä filosofisessa merkityksessä.⁵⁹

Pojman näyttää jakavan filosofisen teismin oletuksen siitä, että Jumalasta voidaan puhua oliona. Lisäksi Pojman näkee kristinuskossa keskeiseksi jonkinlaisen propositionaalisen asenteen Jumalan olemassaoloa kohtaan.⁶⁰ Pojman ei myöskään kritisoi keskusteltukumppaniensa esittämiä perinteisen kristinuskon kuvauksia, joissa esiintyy filosofisen teismin oletus. Sen sijaan hän kritisoi esimerkiksi Alvin Plantingan perinteisen kristinuskon kuvaukseen liittyvää normatiivista väitettä uskonnollisen uskon luonteesta. Kritiikin kärki kohdistuu Plantingan määritelmään kypsästä teismistä. Plantingan käsityksen mukaan kypsä teisti uskoo ehdottoman sitoutuneesti, että Jumala on olemassa. Hypoteettinen sitoutuminen ei käy.⁶¹

Näin Pojman siteeraa Plantingaa:

Kannattaa huomata, tämän lopputuloksen perusteella, ettei kypsä uskovainen tai kypsä teisti normaalisti hyväksy uskomusta Jumalasta kokeilevasti tai hypoteesina tai siihen asti, kunnes jotain parempaa ilmenee. Näkisin, että hän hyväksyy uskomuksen johtopäätöksenä muista asioista, jotka hän uskoo; hän hyväksyy sen olevan perustavanlaatuinen osa hänen noettisen struktuurinsa perustaa. Kypsä teisti sitoutuu uskemukseen Jumalasta, mikä tarkoittaa hänen hyväksyvän uskomuksen Jumalasta perususkomuksena.⁶²

---

⁵⁹ Koistinen 1993, 70; Koistinen 2000, 21–26; Koistinen 2003, 95–96; Hyman 2010, 66–68.

⁶⁰ Pojman 1986, 212–213.

⁶¹ Plantingan kypsästä teismistä katso Koistinen 2000, 104. Myös Kenny (1983, 14–15) tulkitsee Plantingan tarkoittavan uskonnollisella uskolla juuri sitoutumista proposition ”Jumala on olemassa” uskomiiseen. Hyman (2010, 69) huomauttaa osuvasti, että vasta modernilla ajalla oli tyypillistä kuvata Jumala uskonnonfilosofiassa oliona tai olentona. Esimerkiksi Tuomas Akvinolaiselle keskeisin Jumalaa määrittävä tekijä oli transsendenssi eli tuonpuoleisuus. Oliot kuuluivat luotuun eli immanenttiin maailmaan. Kenny (1983, 68–69) huomauttaa, että mukaan esimerkiksi Aristoteleen ajatellaan uskovien Jumalan olevan olemassa ensimmäisenä liikuttajana (*prima causa*), mutta sitä ei pidetä uskona Jumalaan (*faith in God*). Uskon pelastava arvo on Kennyn tulkinnan mukaan ajateltu kuuluvan juuri Jumalaa kohtaan tunnettuun rakkauteen katolisessa perinteessä.

⁶² Plantinga, Alvin. *Is Belief in God Rational?* Julkaistu 1979. Viitattu teoksesta Pojman 1986, 212. “It is worth noting, by way of conclusion, that the mature believer, the mature theist, does not typically accept belief in God tentatively, or hypothetically, or until something better comes along. Nor, I think, does he accept it as a conclusion from other things he believe; he accepts it as basic, as a part of the foundations of his noetic structure. The mature theist *commits* himself to belief on God; this means that he accepts belief in God as basic.”

Siteeratun Plantingan väitteen mukaan kypsä teisti sitoutuu (*commits himself*) uskomaan Jumalaan (*belief in God*).⁶³ Sitaatti osoittaa Pojmanin mukaan, että Plantinga pitää (1) uskoa Jumalan olemassaoloon ja (2) sitoutumista tähän uskomukseen välttämättömänä ehtona pelastukselle.⁶⁴ Moni uskonfilosofi ja teologi näyttäisi kuitenkin ajattelevan, ettei Jumalan olemassaolon rationaalinen hyväksyminen välttämättä johda minkäänlaiseen Jumalaa kohtaan tunnettuun kunnioitukseen. Kunnioitusta pidetään kristinuskon teologiassa usein yhtenä keskeisimmistä asenteista.⁶⁵

Konstruktioanalyysin näkökulmasta on mielenkiintoista huomata, ettei Pojman huomioi Plantingan tapaa käyttää uskomisesta puhuessaan konstruktiota *belief in* eli uskomista johonkin. Pojman itse moneen otteeseen painottaa erottelua konstruktioiden ”uskoa johonkin” eli *belief in* ja ”uskoa jotain” eli *belief that* välillä. Konstruktioiden eroihin palataan luvussa 3.2.

Kritiikki Plantingaa kohtaan ei sisälly vuoden 2003 artikkeliin. Tämä on sikäli luontevaa, että Pojman on pyrkinyt kehittämään ensisijaisesti ajatusta uskonnollisesta uskosta ilman uskomuksia. Plantingan ajattelu puolestaan on kulkenut suuntaan, jossa uskonnolliseen uskoon on pyritty liittämään uskomuksia ilman evidenssiä. Plantingan reformoidun epistemologian valossa uskonnolliset uskomukset voidaan sijoittaa sellaisten perususkomusten joukkoon, joka ei tarvitse itsessään laajempaa evidenssiä.⁶⁶

Plantingan lisäksi Pojman viittaa toiseen aikalaismääritelmään perinteisen kristinuskon käsityksestä uskonnollisen uskon tiedollisesta sisällöstä. Gary Gutting näyttää Plantingan tavoin ajattelevan, että oikeaan kristilliseen uskoon kuuluu ehdoton tiedollinen sitoutuminen. Toisin kuin Plantinga, Gutting pitää tätä huonona vaihtoehtona älyllisesti kypsälle ihmiselle.⁶⁷

---

⁶³ Pojman 1986, 212. Näkemys tulee yllättäen lähelle D.Z. Phillipsin esittämää kritiikkiä uskonnolliseen uskoon hypoteettisesti sitoutumiselle. Phillipsin wittgensteinilaisen filosofian viitekehys kuitenkin eroaa Plantingan ja Pojmanin viitekehyksestä niin paljon, ettei sitä ole mielekästä käsitellä tässä yhteydessä laajemmin. Phillipsin näkemyksestä ks. Koistinen 2000, 47.

⁶⁴ Pojman 1986, 213, 227–228. Pojman erottaa konstruktiot *believe in* ja *believe that*. Plantinga näyttäisi pitävän niitä käyttötavoiltaan synonyymisina. Konstruktioiden erottelusta katso tarkemmin luku 3.2.

⁶⁵ Knuutila 1986, 88.

⁶⁶ Eklund 2015, 78–80, 116, 145. Eklund näkee Pojmanin ja Plantingan ajattelussa olevan oleellisesti samanlaisia elementtejä. Nämä elementit vaativat hienoista uudelleentulkintaa molempien filosofien käsitteistön ja argumentaation osalta. Plantingan filosofiasta katso Koistinen 2001.

⁶⁷ Gutting 1982, 11–14.

Pojman hyväksyy Guttingin ja Plantingan samansuuntaiset näkemykset perinteiseen kristinuskoon liittyvästä metafyyysisestä ajattelusta *kuvauksina*. Sen sijaan Pojman ei hyväksy Plantingan preskriptiota ja Guttingin näkemyksiä normatiivisina ehdotuksina uskonnolliseen uskoon liittyvistä tiedollisista asenteista.⁶⁸

Pojman esittää Raamattu-analyysinsä, Plantingan ja Guttingin tekstien pohjalta näkemyksen perinteisen kristinuskon väitteistä, jotka koskevat uskonnollisen uskon sisältöä: (1) (Uskonnollinen) usko Jumalaan on pelastuksen välttämätön ja riittävä ehto. (2) Uskomus, että Jumala on olemassa, on uskonnollisen uskon välttämätön ehto. (3) Uskonnolliseen uskoon kuuluu ehdoton tiedollinen hyväksyntä. Uskoa ei voi elää hypoteettisesti kokeillen tai ikään kuin uskoen. Tästä seuraa, että (4) uskonnollinen epäilijä, jolla ei ole uskomusta Jumalan olemassaolosta, ei voi pelastua.⁶⁹ Teesi (4) perustuu Plantingan näkemykseen kypsästä teististä ja Guttingin näkemyksen deskriptiiviseen osuuteen.

2.3. Tahto ja uskomusten rationaalisuus

Länsimaiseen uskonnonfilosofiaan on oleellisesti liittynyt koko sen historian ajan keskustelu uskonnon rationaalisuudesta. Yksi esimerkki keskustelusta ovat apologeettisesti eli kristinuskoa puolustavasti suuntautuneet jumalatodistukset. Klassisen metafyyysisen teismin viitekehyksessä kirjoitettujen todistusten keskeinen perustelu oli osoittaa, että kristinuskko on kilpailijoitaan toimivampi ja rationaalinen maailmanselityksen malli. Toisin kuin filosofinen teismi, klassinen metafyyysinen teismi ei oletanut Jumalan olemassaoloon uskomisen olevan kristinuskon keskeisin elementti.⁷⁰

Rationaalisuutta koskevien kysymysten luonne on uudella ajalla muuttunut ja keskittynyt selvemmin filosofisiin kuin teologisiin kysymyksenasetteluihin. Dan-Johan Eklund on kiinnittänyt huomiota siihen, että analyyttisten teistien viime vuosikymmeninä tekemässä uskonnonfilosofiassa uskonnollista uskoa tarkastellaan useimmiten suhteessa rationaalisuuskeskusteluun. Tässä yhteydessä käydään myös uskonnollisen uskon tahdonvaraisuutta koskeva keskustelu.⁷¹

---

⁶⁸ Gutting 1982, 11–14; Pojman 1986, 213, 231–232.

⁶⁹ Pojman 2003, 535–536. Guttingin omaa ajattelua katso esim. Gutting 1982, 100.

⁷⁰ Jumalatodistuksista katso esim. Kitanov 2010.

⁷¹ Eklund 2012, 446.

Myös analyttisten teistien lähtökohdat ovat usein teologisia ja pyrkivät puolustamaan kristinuskoa. Käytännössä tällainen uskonnonfilosofia on lähellä filosofisen teologian tai uskonnollisen filosofian tekemistä.⁷² Viime vuosikymmeninä esimerkiksi Richard Swinburne on pyrkinyt argumentoimaan modernien jumalatodistusten puolesta. Swinburneakaan ei näe todistuksia syinä uskoa Jumalan olemassaoloon tai uskonnolliseksi uskoksi kutsutun asenteen omaksumiseen. Swinburnen tavoin uskonnollisesti motivoituneet filosofit ovat yrittäneet osoittaa uskonnollisen uskon rationaaliseksi vaihtoehdoksi.⁷³

Rationaalisuuden käsitteellä ei ole yksiselitteistä määritelmää. Yleiskielessä rationaalisuudella viitataan järkevyyteen ja järkipäraseen toimintaan. Myös tieteen termipankki määrittelee sen järjen mukaiseksi toiminnaksi. Keskeiset filosofiset ongelmat liittyvät viime kädessä järkevyyden ehtoihin ja järjen määritelmään. Esimerkiksi tieteenfilosofian parissa käydyssä keskustelussa näkemykset tieteellisen tiedon luonteesta ovat hajaantuneet ja monimuotoistuneet viime vuosikymmeninä. Keskusteluun on tullut mukaan uusia, erilaisista viitekehysistä käsin argumentoituja rationaalisuuskriteereitä.⁷⁴

William Alston on kritisoinut Pojmanin näkemystä siitä, ettei tämä kiinnitä riittävästi huomiota uskonnollisen uskon rationaalisuuden perustaan.⁷⁵ Alstonin kritiikki vaikuttaa oikeasuuntaiselta. Pojmanin näkemys rationaalisuudesta keskittyy lähinnä sen pohdintaan, ovatko uskomukset muodostettu eettisesti kestäväällä tavalla tasapuolisen ja puolueettoman evidenssin arvioinnin valossa. Toisaalta Pojmanin argumentaatio näyttää validilta myös ilman uskomusten oikeuttamiseen liittyvää keskustelua.

Pojmanin näkemystä uskonnollisen uskon luonteesta voidaan kutsua rationalistiseksi tai **evidentialistiseksi**.⁷⁶ Evidentialistinen näkemys uskomuksista tarkoittaa, että uskomusten ajatellaan muodostuvan laajasti ymmärretyn

---

⁷² Koistinen 2014, 31.

⁷³ Gutting 1982, 6; Koistinen 2000, 14–16. Uskonnollisten väitteiden oikeuttamisesta ks. myös Stiver 1996, 37–47. Jumalatodistusten ateistisesti motivoituneesta kumoamisesta ks. Le Poidevin 1999. Modernien todistusten teistisesti motivoituneesta puolustuksesta katso mm. Ala-Prinkkilä (2014, 126–229), joka käsittelee Richard Swinburnen evidentialistista teismiä. Koistinen (2001) puolestaan esittelee reformoitujen epistemologioiden lähestymistavan uskonnollisen uskon oikeutukseen. Suuntauksen isänä pidetään aiemmin mainittua Alvin Plantingaa.

⁷⁴ Knuutila 1998, 179, 184–185, 194. Knuutila vertaa rationaalisuuden käsitettä Alasdair McIntyren näkemykseen moraalista koskevien termien yksiselitteisyyden kapenemisesta.

⁷⁵ Alston 1988, 173.

⁷⁶ Koistinen (2000, 39) huomauttaa, ettei käytännössä kukaan analyttisen teismin perinteen filosofeista kutsu itse itseään evidentialistiksi.

evidenssin eli todistusaineiston valossa. Tällöin evidenssi ei tarkoita vain tieteellisen tiedonhankinnan mekanismeilla hankittua tietoa, vaan esimerkiksi aistihavaintoja, toisten lausuntoja, muistia, omiin kokemuksiin pohjaavaa tietoa ja niin edelleen.⁷⁷

Uskonnolliseen uskoon liittyvät uskomukset tarvitsevat samalla tavalla evidenssiä, kuin mitkä tahansa muutkin uskomukset. Ilman rationaalista pohjaa uskonto ei ole mielekäs valinta. Pojman itse kutsuu ajatteluaan uskonnollisen uskon ja tiedon välillä **vahvan yhteensopivuuden malliksi** (*strong commensurabilist position*).⁷⁸ Pojman arvioi evidentialismille tyypilliseen tapaan (1) Jumalan käsitettä ja teismien johdonmukaisuutta, (2) Jumalaa koskevien uskomusten johdonmukaisuutta ja sopivuutta suhteessa muihin maailmaa koskeviin uskomuksiin ja (3) Jumalan olemassaoloa koskevien väitteiden paikkansapitävyyttä tai epätotuutta.⁷⁹ Näistä viimeinen on Pojmanin kirjoituksissa läsnä lähinnä välillisesti.

Pojman määrittelee uskomisen (*believe that*) proposition totuuteen liittyvän asenteen omaamiseksi tai siitä kiinni pitämiseksi (*hold an opinion*). Kulloinkin kyseessä olevan näkemyksen omaamista tarkasteltaessa tästä näkökulmasta ei ole oleellista, onko se oikea vai väärä kuvaus asiantiloista. Pojman ei tarkastele epistemologista eli tieto-opillista kysymystä siitä, millä perusteilla uskomusten voidaan ajatella olevan tosia suhteessa mielen ulkopuoliseen todellisuuteen. Hän vain olettaa, että uskomuksen rationaalisuus ratkaistaan viime kädessä eksternalistisesti tietojärjestelmän ulkopuolella sen kautta, vastaavatko mielentilojen kuvaukset todellisia asiantiloja.⁸⁰

Koska uskomukset ovat vahvasti sidoksissa evidenssiin, uskomusten tahdonvarainen muodostaminen on Pojmanille käsitteellisesti ja psykologisesti ristiriitainen ajatus. **Voluntarismilla** tarkoitetaan käsitystä, jonka mukaan uskomuksia muodostava subjekti pystyy muodostamaan ja säätelemään uskomuksia tahdonvaraisesti. **Involuntarismilla** tarkoitetaan vastaavasti näkemystä, jonka mukaan uskomuksia ei voida säännellä tahdonvaraisesti. Voluntarismi ei ole filosofinen koulukunta, vaan evidentialismin tavoin ulkoapäin

---

⁷⁷ Pojman 1986, xi–xii, 121–122.

⁷⁸ Pojman 1986, 196.

⁷⁹ Eklund 2012, 448.

⁸⁰ Pojman 1986, 7. Eksternalismista ja internalismista katso Koistinen 2001.

tahdonvaraisuutta korostaviin filosofeihin ja ajattelumalleihin liitetty termi.

Voluntaristiksi kutsutaan henkilöä, joka ajattelee uskomusten olevan tahdonvaraisesti säädeltävissä.⁸¹

Pojmanin määritelmän mukaan uskomus on ”mielen tekemä involuntaarinen proposition hyväksyminen (’kyllä-sanominen’ propositionille), vakuuttuneisuuden tunne siitä, että *p* – *ei volitionaalinen tapahtuma*”⁸². Pojmanin käsityksen mukaan (i) uskomukset syntyvät tahdosta riippumatta. Uskomus ei ole teko, vaan (ii) passiivinen mielentila, joka syntyy vastauksena havaittuihin tai tulkittuihin maailmantiloihin. (iii) Tahdolla ei voi vaikuttaa uskomusten totuusarvoon, koska maailmantilat ovat olemassa mielestä riippumatta. (iv) Uskomusten syntymistä ohjaavaan evidenssiin on mahdollista vaikuttaa tahdonvaraisesti. Esimerkiksi uskomuksia synnyttävien havaintojen tulkintaa voidaan osittain ohjata tahdonvaraisesti. Uskomus itsessään on määritelmällisesti ei-tahdonvarainen, mutta sen hyväksyminen (*acceptance*) on tahdonvaraisen säätelyn alaista. Tämän vuoksi on mahdollista toimia proposition mukaisesti tai testata sen toimivuutta, vaikka proposition mukaista uskomusta ei syntyisi.⁸³ Tämä on keskeinen kohta, jossa Pojman on täsmentänyt ajatteluaan vuoden 1986 teoksen kirjoittamisen jälkeen.

Esimerkiksi aistihavainnot synnyttävät spontaaneja uskomuksia. On tilanteita, joissa subjekti voi valita katsooko edessään olevaa pöytää vai ei (iv). Jos hän päättää katsoa, hän havaitsee edessään tyhjän paperin. Hän ei voi enää valita, uskooko paperin näkemiseen vai ei (i ja ii). Jos havainto ja sen tulkinta ovat oikeat, paperin oleminen pöydällä ei riipu subjektin halusta uskoa paperin olemassaoloon (iii). Mahdollisuus havainnon virheellisyyteen ei muuta analyysin huomiota uskomuksen ei-tahdonvaraisesta luonteesta.

Pojmanin esimerkit uskomuksista jakautuvat kahteen luokkaan. Ensimmäinen sisältää abstrakteja, uskonnolliseen kieleen liittyviä uskomuksia Jumalasta. Toinen luokka ovat käytännönlähteiset uskomukset. Ne ovat usein esimerkiksi aistihavaintoon liittyviä episteemisiä asenteita. Pojman puhuu havainnon kautta syntyvistä uskomuksista tyypillisinä esimerkkeinä tiedostetuista

---

⁸¹ Jordan 2005, 182. Esitys analyttisen teismien tradition piirissä käydystä voluntarismi-keskustelusta sisältyy teokseen Eklund 2015, 45–50.

⁸² Pojman 2003, 536. ”Belief=df an involuntary assenting of the mind to a proposition (a ‘yessing’ to a proposition), a feeling of conviction about *p* – a *non-volitional event*.”

⁸³ Pojman 2003, 536, 539–540.

uskomuksista. Havainnon kautta subjekti tulee tietoiseksi propositiosta, esimerkiksi edessään olevan kynän olemassaolosta. Yksinkertaisimmillaan Pojman määrittelee uskomuksen olevan tunne jonkin proposition totuudesta.⁸⁴

Uskomuksen muodostuessa maailma pakottaa itsensä subjektin eteen. Mietitään esimerkiksi aistihavaintoon liittyvää uskomusta. Jos olen normaalissa fysiologisessa kunnossa ja avaan silmäni, en voi olla näkemättä tiettyjä asioita. Niitä ovat esimerkiksi tämä valkea paperiarkki edessäni. Näyttää intuitiivisesti itsestään selvältä, että minun ei tarvitse valita näkeväni paperia ennen kuin uskon näkeväni paperin. Tässä tapauksessa 'näkeminen on uskominen'. En tarkoita kieltää tällä havainnon aktiivista elementtiä.⁸⁵

Pojmanin mukaan ihmisellä voidaan sanoa olevan jokin uskomus silloinkin, kun varsinainen uskomus on jo unohtunut. Uskomus on siis osa ihmisen uskomusjärjestelmää ja vaikuttaa hänen toimintaansa, vaikka se ei olisi aktiivisesti tiedostettu. Pojman myös pitää uskomuksia tiedostettuina siinä mielessä, että niihin on mahdollista päästä käsiksi esimerkiksi itsetutkiskelun kautta.⁸⁶

Pojman katsoo, että uskomusten määritelmään kuuluu subjektiivinen todennäköisyysarvio kyseessä olevan proposition totuudesta. Tähän suuntaan käsitys uskomuksista alkoi Pojmanin mukaan kulkea vasta empiristisen filosofian kultakaudella 1600-luvun lopulta eteenpäin. Yksi keskeisiä tämän ajatuksen kehittäjiä oli John Locke. Pojman kuvaa muutenkin hänen käsitystään uskomuksista melko samansuuntaisena kuin omaansa. Locke muun muassa vaati poliittista ja mielipiteen vapautta vedoten uskomusten involuntaarisuuteen.⁸⁷

Uskomusten ei-tahdonvaraisella luonteella on tärkeä asema siinä, mitä Pojman ajattelee esimerkiksi Plantingan kypsä teismi -näkömyksen intellektuaalisesta hyväksyttävyydestä. Pojman kirjoittaa olevansa itse uskonnollinen epäilijä. Jumalatodistusten perusteella voidaan Pojmanin mukaan hyväksyä rationaalisen ainoastaan minimalistisia väitteitä: ”S usko, että

---

⁸⁴ Pojman 2001, 137.

⁸⁵ Pojman 2003, 539. “In acquiring a belief, the world forces itself upon one. Consider perceptual beliefs. If I am in a normal physiological condition and open my eyes, I cannot help but see certain things – for example, this piece of white paper in front of me. It seems intuitively obvious that I don’t have to choose to have a belief that I see this piece of white paper before I believe I see it. Here ‘seeing is believing’. This is not to deny a certain active element in perception.”

⁸⁶ Pojman 1986, 95–96, 150–151. Katso myös Eklund 2015, 36–37. Tällainen ajatus uskomuksista näyttää oletettavan, että ihmiset tiedostaisivat aktiivisesti ainakin jossain vaiheessa uskomusjärjestelmänsä kuuluvat propositionaaliset uskomukset. Näyttäisi kuitenkin siltä, etteivät kaikki uskomukset ole kovin tiedostettuja missään vaiheessa, vaan ne ovat pikemminkin toiminnan ja muiden uskomusten taustaoletuksia. Silloin niistä ei tarvitse olla erityisen tietoinen. Eklund itsekään huomauttaa, että ihmisillä on myös valtavasti piileviä uskomuksia, jotka muodostavat tietojärjestelmälle rakenteita. Lyhyt johdatus tietojärjestelmän piileviin uskomuksiin löytyy esimerkiksi tekstistä Nida-Rümelin 2001.

⁸⁷ Pojman 1986, 55–56.

Jumalan olemassaolo on mahdollinen” tai ”S uskoo, että Jumalan olemassaolo ei ole mahdotonta”. Saatavilla olevan evidenssin puutteen vuoksi Pojman ei näe sen paremmin teististä kuin ateistista uskomusta rationaalisena. Pelkkä mahdollisuus ei riitä muodostamaan uskomusta siitä, että Jumala todella olisi olemassa.

Uskomus Jumalan olemassaolosta ei kelpaa perususkomukseksi, kuten esimerkiksi reformoidut epistemologit esittävät.⁸⁸

Uskomus Jumalan olemassaolosta epäonnistuu nykytiedon valossa sekä (1) Pojmanin omilla, sisäisillä rationaalisuuden kriteereillä että (2) julkisilla rationaalisuuden kriteereillä.⁸⁹ Pojman kieltää eksplisiittisesti tuntevansa uskonnollista uskoa tukevaa evidenssiä. Myöskään esimerkiksi filosofiyhteisöä vakuuttavaa evidenssiä Jumalan olemassaolon puolesta ei ole esitetty. Silti on ihmisiä, jotka pitävät uskonnollisia uskomuksia hyväksyttävinä, vaikka tuntisivat suurin piirtein saman evidenssin. He näyttäisivät jakavan erilaiset sisäiset rationaalisuuden ehdot kuin Pojman.⁹⁰

Pojman ei juuri tarkastele sitä, mitkä hänen sisäiset tai julkisiksi tulkitsemansa rationaalisuuden kriteerit ovat. Pojman huomauttaa mahdollisuudesta, että olisi olemassa uskonnollisia uskomuksia perustelevaa evidenssiä. Hän tuskin tarkoittaa evidenssiä, jota uskonnollisilla ihmisillä nyt on. Esimerkiksi Gary Gutting pitää uskonnollisen uskon ytimelle tai olemassaololle riittävänä oikeutuksena uskonnollista kokemusta tai elämystä. Toisaalta hänkin ajattelee, että uskonnollinen kokemus voi oikeuttaa vain joukon uskontoon kuuluvia elämänasenteita, ei teististä maailmankuvaa tai kokonaisvaltaista maailmanselitystä.⁹¹ Pojman ei näytä juuri antavan arvoa uskonnolliselle kokemukselle uskonnollisen uskon rationaalisuuden pohjana. Hän on äärimmäisen pessimistinen sen suhteen, että Jumalan olemassaoloa perustelevaa ja julkiset rationaalisuus-kriteerit täyttävää evidenssiä voisi löytyä.⁹²

Pojmanin näkemykseen toivon perustelevasta evidenssistä palataan tutkielman toisessa pääluvussa.

---

⁸⁸ Pojman 1986, 14–16, 213.

⁸⁹ Sisäisistä ja ulkoisista rationaalisuus-kriteereistä katso Le Poidevin 1999, 101–102.

⁹⁰ Pojman 1986, 212–216.

⁹¹ Gutting 1982, 8.

⁹² Pojman 1986, 212–216. Kenny (1983, 74) on huomauttanut, että on vaikea kuvitella sellaista esimerkiksi havaintoon perustuvaa todistusta, joka riittäisi vakuuttamaan ateistisesti uskovan Jumalan olemassaolosta. Jos esimerkiksi tähdet taivaalla järjestäytyisivät uudelleen tekstiksi, joka kertoo Jumalan olemassaolosta, sitä ei ole loogisesti välttämätöntä tulkita merkiksi Jumalan olemassaolosta.

2.4. Normatiivinen näkemys uskomusten manipuloimista vastaan

Pojmanin involuntaristista näkemystä avaa hänen kritiikkinsä uskomusten tahdonvaraisuutta korostavia ajattelumalleja kohtaan. Voluntarismien mukaan (1) jotkin uskomukset ovat suoraan omaksuttavissa tai säädeltävissä tahdonvaraisesti. (2) Tahdonvaraiset uskomukset on hankittava täysin tietoisena prosessin tahdonvaraisesta luonteesta. (3) Uskomus omaksutaan täysin evidenssistä riippumatta. (4) Voluntarismi on houkutteleva ajatusmalli, koska se näyttää selittävän joidenkin uskomusten syntyä. Lisäksi voluntarismi (5) sopii yhteen sen kanssa, mitä ihmiset intuitiivisesti ymmärtävät uskomusten syntymisestä. Houkuttelevaksi voluntarismien tekee sen pyrkimys (6) laajentaa käsitystä ihmisen vapaudesta.⁹³

Pojmanin mukaan väite (1) on periaatteessa ymmärrettävä selitys sille, miksi tai millä mekanismilla jotkut ihmiset uskovat Jumalaan. Hän ei kuitenkaan hyväksy sitä tai muita **normatiivisia** väitteitä tahdonvaraisen uskomusten muodostamisen oikeutuksesta.⁹⁴ Pojman hahmottaakin neljä erilaista voluntarismien muotoa: (i) **suora deskriptiivinen voluntarismi**, (ii) **epäsuora deskriptiivinen voluntarismi**, (iii) **suora preskriptiivinen voluntarismi** ja (iv) **epäsuora preskriptiivinen voluntarismi**. Mallit eroavat toisistaan siinä, miten uskomusten muokkaaminen nähdään suhteessa uskomusten etiikan vaatimuksiin.⁹⁵

Suora deskriptiivinen voluntarismi (i) on kuvaus tahdon ja uskomusten suhteesta. Sen mukaan on mahdollista omaksua uskomuksia tahdonvaraisesti. Vastaavasti suoran preskriptiivisen voluntarismien (iii) mukaan uskomusten tahdonvarainen omaksuminen on myös oikeutettua. Epäsuoran deskriptiivisen voluntarismien (ii) on mahdollista vaikuttaa epäsuorasti uskomusten muodostamiseen. Vastaavasti epäsuoran preskriptiivisen voluntarismien (iv) mukaan on oikein ja oikeutettua vaikuttaa uskomusten muodostumiseen tahdonvaraisesti.⁹⁶

---

⁹³ Pojman 2003, 538–539.

⁹⁴ Pojman 2003, 539–540.

⁹⁵ Pojman 1986, 144.

⁹⁶ Pojman 1986, 144. Voluntaristisista uskomus-näkemyksistä analyttisen teismien piirissä katso Eklund 2015, 81–100.

Käytännössä Pojmanin oma näkemys edustaa epäsuoraa deskriptiivistä voluntarismia (iii). Pojman kieltää kokonaan suoran deskriptiivisen voluntarismin (i) ja pitää sitä loogisesti ja psykologisesti ongelmallisena. Epäsuoraa preskriptiivistä voluntarismia (vi) hän pitää huonona vaihtoehtona. Hänen omaa näkemystään voi kutsua (vii) **preskriptiiviseksi involuntarismiksi**. Se kieltää suoran deskriptiivisen voluntarismin (i) mahdollisuuden ja epäsuoran preskriptiivisen voluntarismin (iv) oikeutuksen. Samalla se hyväksyy epäsuoran deskriptiivisen voluntarismin:⁹⁷

Minun ei tarvitse sanoa kovin paljon epäsuorasta kuvaavasta voluntarismista. Lähes jokainen filosofi hyväksyy toiminnan ja intention epäsuoran roolin uskomusten syntymisprosessissa. [...] Voin laittaa itseni tarkoituksellisesti tilanteeseen, jossa on todennäköistä omaksua tai vahvistaa annettua uskomusta. Kukaan ei epäile, että näin voidaan tehdä ja tehdäänkin. Mielenkiintoinen kysymys on se, pitäisikö niin tehdä. Se taas johtaa kysymykseen preskriptiivisestä voluntarismista[...]⁹⁸

William Alston on kritisoinut Pojmanin näkemystä siitä, että se jää suora-epäsuora akselilla liian yksiulotteiseksi. Alstonin mukaan Pojman keskittyy tosiasiallisiin tarkastelemaan vain uskomuksia, jotka muodostuvat pitkällisen tiedollisen etsinnän tuloksena tai evidenssin tietoisella manipuloinnilla. Sen sijaan uskomukset, jotka muodostuvat välittömästi esimerkiksi havainnon perusteella jäävät vähälle huomiolle, vaikka niitä esimerkeissä paljon esiintyykin.⁹⁹

Pojmanin teksteissä perinteinen kristinusko edustaa preskriptiivistä voluntarismia. Hänen argumentaationsa on rakennettu siten, että se osoittaa involuntaristisen vaihtoehdon olevan tätä vakuuttavampi ja parempi. Tahdon käsitteen hän ottaa annettuna. Ylipäänsä tahto-käsitettä määritellään vain harvoin analyttisen filosofian teksteissä. Siksi on vaikea löytää määritelmää siitä, millaista kognitiivista kykyä tahdolla tosiasiallisiin tarkoitetaan. Tahdon käsite näyttää periytyneen nykykeskusteluun suoraan antiikin ja keskiajan filosofiasta.¹⁰⁰

---

⁹⁷ Pojman 1986, x–xii; Pojman 2003, 539. Eklund (2015, 49–50) pitää Pojmanin näkemystä vakuuttavana. Tällä Eklund viittaa siihen, että Pojman (1986, 170, 176–177) näkee involuntaristisen näkemyksensä jättävän mahdollisuuden sellaisten uskomusten tahdonvaraiselle muodostamiselle, joka ei ole täysin tietoista.

⁹⁸ Pojman 1986, 146. ”I need not say very much about Indirect Descriptive Volitionalism. Virtually every philosopher accepts the role of actions and intentions as indirectly operative in belief acquisition. [...] I may purposefully put myself in a situation where I am likely to acquire or reinforce a given belief. No one doubts that this can and does happen. The interesting question is whether it should, and that leads to the matter of prescriptive volitionalism[...]”

⁹⁹ Alston 1988, 172.

¹⁰⁰ Tahdon käsitteestä katso Holopainen 2008, 162–163.

Myös vapaan tahdon käsitteen Pojman ottaa annettuna. Oletus on Pojmanin näkemykselle välttämätön: pelastuksen ja toiminnan suhteesta puhuminen ei vaikuta mielekkäältä ilman sitä. Teologisesti filosofinen vapaan tahdon kieltäminen tarkoittaisi niin sanottua ennaltamääräämis- eli predestinaatio-oppia. Se on ollut vilkkaan keskustelun kohteena niin filosofian kuin teologian näkökulmasta koko kristinuskon historian ajan.¹⁰¹

Pojmanin mukaan uskomuksiin liittyvillä voluntaristisilla näkemyksillä on ollut kristinuskon historiassa seurauksia käytännön tasolla. Esimerkiksi harhaoppisiksi määriteltyihin on suhtauduttu kuin he voisivat valita aidosti valita uskomuksensa ja luopua harhaopeista niin halutessaan. Näin toimi keskiajalla esimerkiksi katolisen kirkon inkvisitio. Tiedollinen uskomuksiin liittyvä tahdonvaraisuuden ajatus yleensä näyttäisi olevan melko intuitiivista ja se näkyy kielessä ja kulttuurissa. Pojman huomauttaa, että arkikielessä on runsaasti uskomusten tahdonvaraisuuteen liittyviä sanontoja. Sellainen on esimerkiksi "yritä uskoa minua".¹⁰²

Pojman näyttää olettavan, että uskonnolliset uskomukset tulisivat osaksi kenen tahansa normaalein kognitiivisin kyvyin varustetun ihmisen uskomusjärjestelmää, jos henkilölle tarjottaisiin riittävän hyvää evidenssiä kristinuskon uskonnollisten uskomusten puolesta. Tällainen prosessi vaatisi, että yksilön tietojärjestelmässä olisi sellaiset osat, joihin uskomukset Jumalasta luontevasti nivoutuisivat. Vaikka Pojman olisi oikeassa evidenssin ja uskomusten suhteesta, todellisuudessa asetelma erilaisten noettisten struktuurien tai sisäisten rationaalisuus-kriteerien välillä muodostuisi uskomusten omaksumisen esteeksi. Asiaa voi lähestyä sen kautta, että on olemassa paljon ihmisiä, joille mikään uskonnollinen maailmankuva ei tunnu millään tasolla vakuuttavalta. Silti heillä voi olla paljonkin samaa evidenssiä kuin niillä, jotka päätyvät harjoittamaan uskontoa.

Yksi ratkaisu eron selittämisessä voi olla uskonnollinen kokemus. Sitä ei yleensä hyväksytä evidenssiksi julkisten rationaalisuus-kriteerien puitteissa. Ainakaan se ei ole vakuuttava peruste uskomusten oikeuttamiseksi. Käytännössä kokemus näyttää olevan hyväksytty perustelu monien ihmisten yksilöllisten rationaalisuus-kriteerien perusteella. Se voi olla jopa kaikkein tärkein sisäinen

---

¹⁰¹ Vapaan tahdon ongelmasta teologiassa katso esimerkiksi Libet 2002, 560–561.

¹⁰² Pojman 1986, viii–ix.

rationaalisuuskriteeri. Moni uskontoa harjoittava nimittäin ajattelee, ettei tiedollisella evidenssillä ole mitään merkitystä heidän uskonnon harjoittamisensa kannalta.¹⁰³ Valitettavasti keskustelu uskonnollisesta kokemuksesta käydään usein uskonnollisen uskon oikeuttamisen viitekehyksessä, ei uskonnollisen uskon syntymisen kuvausta etsien. Deskriptiivinen viitekehys olisi preskriptiivistä hedelmällisempi lähtökohta.

Koska uskomukset eivät ole tahdonvaraisesti valittuja, niiden sisältöä sinällään ei voi arvioida moraalisesti. Moraalisen arvioinnin kohteena voivat olla välillisesti uskomusten hankkimiseen liittyvät teot.¹⁰⁴ Tätä uskomusten etiikaksi kutsuttua näkökulmaa käsitellään seuraavassa alaluvussa.

2.5. Uskomusten etiikan näkökulma uskomusten manipulointiin

Uskomusten etiikka kuvaa uskomusten hankkimiseen, pitämiseen ja uskomusten mukaan toimimiseen liittyviä moraalisia näkökulmia. Uskomusten etiikka on epistemologiaan liittyvä filosofian ala, jonka keskeisin klassikko ja käsitteellinen alullepanija on William K. Clifford.¹⁰⁵ Pojman käsittelee teoksessaan *Religious Belief And the Will* laajasti uskomusten etiikkaan liittyvää filosofianhistoriallista keskustelua.

Cliffordin muotoileman klassisen periaatteen mukaisesti on väärin uskoa mitään ilman riittävää evidenssiä.¹⁰⁶

W. K. Clifford on määritellyt klassisen, ehdottoman näkemyksen uskomusten tahdonvaraista muodostamista vastaan: 'On aina väärin, missä tahansa olosuhteissa ja kenelle tahansa, uskoa vastoin riittävää evidenssiä.' Tämä saattaa kuulostaa liian 'voimakkaalla päätökseltä lausutulta', kuten James huomauttaa. Se saattaa kuitenkin kuulostaa ylimieliseltä vain siksi, että emme ole ottaneet totuutta riittävän vakavasti. Joka tapauksessa puolustan uskomusten etiikan periaatetta vain moraalisenä *prima facie* -velvollisuutena. Muut moraaliset velvoitteet voivat ajaa sen ohi. Silti uskomusten etiikka on oletusarvoisesti vahva.¹⁰⁷

---

¹⁰³ Knuuttila 2010, 176.

¹⁰⁴ Pojman 1986, 226; Pojman 2003, 541. Pojman huomauttaa, että nimitys uskomusten etiikka (*ethics of belief*) on harhaanjohtava. Eettinen tarkastelu ei suuntaudu uskomuksiin sinällään, vaan niiden hankkimiseen liittyviin tahdonvaraisiin ominaisuuksiin.

¹⁰⁵ Chignell 2013. Cliffordin kirja *Ethics of Belief* julkaistiin vuonna 1887.

¹⁰⁶ Pojman 2003, 541–542. Ks. myös Pojman (1986, 77–78) ja Chignell 2013.

¹⁰⁷ Pojman 2003, 541. "W. K. Clifford has given a classic absolutist injunction against volition: 'It is wrong always, everywhere and for anyone to believe anything on insufficient evidence.' This may have the sound of too 'robustious pathos in the voice' as James notes, but it may sound hyperbolic only because we have not taken truth seriously enough. Nevertheless, I only defend the principle of an ethics of belief as *prima facie* moral principle, one which can be overridden by other moral principles, but which has strong presumptive force."

Pojman ei täysin hyväksy Cliffordin väitettä, mutta ei myöskään sitä kohtaan esitettyä kritiikkiä. Ensinnäkin Clifford olettaa Pojmanin näkökulmasta liian laajan uskomusten tahdonvaraisuuden. Ihminen ei voi päättää, että hän ei usko johonkin proposition, jos hänellä on subjektiivisesti riittävän paljon syitä pitää sitä totena. Lisäksi lause ei voi olla yleispätevä, koska se tekisi tiukimmassa tulkinnassaan lähes minkä tahansa uskomuksen syntymiseen liittyvän tiedonhankinnan eettisesti riittämättömäksi. Ei ole olemassa kriteeriä, jolla voitaisiin objektiivisesti arvioida riittävän evidenssin määrää.¹⁰⁸

Monien propositionien perusteella toimimisesta on selvää hyötyä, vaikka evidenssi ei vaikuttaisikaan riittävältä. Cliffordin etiikan noudattaminen halvaannuttaisi toiminnan, koska toimintaa ohjaavien uskomusten mukaan toimiminen olisi väärin. Aina olisi syytä epäillä niiden perustuvan vajavaiseen evidenssiin. Pojman määrittelee oman uskomusten etiikkansa seuraavasti: (1) Subjekti ei saa yrittää manipuloida omia uskomuksiaan. Uskomuksia voi yrittää manipuloida (a) etsimällä vain yhtä näkökantaa tukevaa evidenssiä tai (b) itsesuggestion avulla. (2) Subjektilla on velvollisuus etsiä jatkuvasti uutta evidenssiä mahdollisimman puolueettomasti.¹⁰⁹

Kuvitellaan tilanne, jossa todistusaineisto on liian heikkoa synnyttämään uskomusta intellektuaaliseen rehellisyyteen pyrkivässä ihmisessä. Uskomusten etiikka kieltää manipuloimasta uskomuksia tahdonvaraisesti. Silloin parasta, mitä ihminen voi tehdä, on olla ilman uskomuksia tai oikeammin olla toimimatta minkään uskomuksen mukaisesti. Pojmanin mielestä tällöin on oikeutettua tehdä toiminnan kannattavuuteen liittyviä kustannus-hyötyanalyysyjä (*cost-benefit analysis*). Silloin kysymys on siitä, kannattaako jotain proposition noudattaa toimintaa ohjaavan funktion mukaisesti, vaikkei sinällään uskoisi proposition olevan totta. Subjektilla voi olla kaksi yhteen sopimatonta tavoitetta: A ja B. A:lla on pienempi todennäköisyys toteutua kuin B:llä. A:lla on kuitenkin selvästi korkeampi **preferenssi** eli subjekti asettaa sen etusijalle B:hen verrattuna. Tässä tilanteessa ihminen on oikeutettu pyrkimään tavoitteeseen A. Joissain tilanteissa on toimittava riskillä, vaikka uskomus ei ohjaisi toimintaa.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Katso myös Eklund 2015, 101–105, 107. Eklundin mukaan uskomusten etiikka vaatii toimiakseen evidentialismin oletuksia. Eklund näyttäisi jopa pitävän uskomusten etiikkaa Cliffordin aloittamana keskusteluna eräänlaisena evidentialismin tarkasteluna etiikan käsittein.

¹⁰⁹ Pojman 2003, 541–543.

¹¹⁰ Pojman 1986, 216.

Vuoden 2003 artikkelissaan Pojman tekee eron uskomuksen toimintaa ohjaavan funktion ja toimimisen mahdollisuuden välille. Uskomukset ohjaavat toimintaa, mutta toiminta on mahdollista myös muiden propositionaalisten asenteiden perusteella. Ihminen voi myös jättää toimimatta uskomuksen mukaisesti. Toisin kuin Clifford esittää, rationaaliseen ja eettisesti perusteltuun toimintaan ei vaadita uskomuksia, joilla on kaikki mahdollinen evidenssi taustallaan. Sen sijaan toimintaa voivat ohjata huomattavasti pienemmän subjektiivisen varmuusarvion sisältävät propositionaaliset asenteet. Ollakseen eettisiä, niihin on kuuluttava avoin arviointi saatavilla olevasta evidenssistä, riskeistä, kustannuksista ja hyödyistä. Toimintaa ohjaavien asenteiden omaksuminen on prosessi, jossa subjektin on jatkuvasti etsittävä parempaa evidenssiä.¹¹¹

Pojmanin mukaan oikein toimivan uskomusjärjestelmän ei pitäisi tuottaa ehdottomasti hyväksytyjä uskomuksia. Siksi koko inhimillinen toiminta viime kädessä perustuu riskinotolle, jota epäileminen säätelee. Se johtaa jatkuvaan totuuden ja paremman evidenssin etsimiseen eli toimintaa ohjaavien hypoteesien jatkuvaan testaamiseen. Epäileminen on eräänlainen uskomusjärjestelmään ja toimintaan liittyvä suojamekanismi, joka auttaa arvioimaan riskinottoa suhteessa tavoiteltaviin hyötyihin. Pojman huomauttaa, että epäilemistä tai epäilyä pidetään usein kielteisenä asiana, koska siihen liittyvä epävarmuus synnyttää helposti ahdistusta. Uskomusten etiikan noudattamisen ja ylipäänsä järkevä toiminnan kannalta epäileminen on välttämätöntä ja tarpeellista. Tämä koskee myös uskonnollisia uskomuksia. Kristinuskon piirissä saatetaan tosin joskus pitää ehdottomia uskomusasenteita epäilystä parempina asenteina.¹¹²

Pojmanin mielestä on helppo havaita yhteys epärationaalisten ja tahdonvaraisesti muodostettujen uskomusten välillä. Normaali rationaalinen toimija ymmärtää, että uskomusten logiikassa on oltava passiivinen elementti. Vaikka tahdonvaraisesti voisikin vaikuttaa omiin uskomuksiin, tahdolla ei voi vaikuttaa faktoihin. Toisin sanoen, myös voluntarismien kannattajan on ymmärrettävä, ettei uskomusten tahdonvaraisella muodostamisessa ole väliä minkään muun kuin toiminnan kannalta.¹¹³ Esimerkiksi uskonnollisen uskon

---

¹¹¹ Pojman 2003, 537–538; Chignell, 2013.

¹¹² Pojman 1986, 214–215.

¹¹³ Pojman 1986, 171.

kontekstissa uskonnollisesta toiminnasta kuten Jumalan palvonnasta ei tule rationaalista sille, että ihminen päättää uskoa palvonnan kohteena olevaan Jumalaan. Jos uskonnollista kieltä tulkitaan teologisen realismin valossa, uskonnollisen uskon rationaalisuudella on yhteys siihen, millainen yhteys Jumalaa kuvaavilla väitteillä on todellisuuteen.¹¹⁴

2.6. Tiedollisen sitoutumisen merkitys uskonnolliselle uskalle

Pojmanin tulkinnan mukaan perinteinen kristinusko vaatii hyväksymään uskonnolliset uskomukset ehdottomasti osaksi noettista struktuuria ilman epäilyä tai hypoteettista ja kokeilevaa elementtiä. Tällainen ajatus uskomusten hyväksymisestä ja pitämisestä näyttäisi sisältävän liian vahvan oletuksen uskomusten tahdonvaraisuudesta. Vaikka uskomusten syntyminen ja pitämiseen vaikuttaminen olisi psykologisesti mahdollista, uskomusten etiikan näkökulmasta uskomusten ehdoton hyväksyminen on ongelmallista. Pojman esittää molemmissa artikkeleissaan, ettei näkemystä ehdottomasta tiedollisesta hyväksynnästä tulisi hyväksyä normatiiviseksi tulkinnaksi uskonnollisesta uskosta. Uskomusten etiikan mukaisesti subjektin on oltava valmis muuttamaan uskomuksiaan, jos hän kohtaa uutta todistusaineistoa.¹¹⁵

Pojman käsittelee vuoden 1986 teoksessaan Gary Guttingin ajatusta kahdesta uskomusten pitämisen tavasta, väliaikaisesta ja lopullisesta uskomusten hyväksymisestä (*interim/decisive assent*).¹¹⁶ Esitys on jätetty kokonaan pois vuoden 2003 artikkelista. Jaottelun tarkasteleminen valottaa Pojmanin artikkeleiden väitteen preskriptiivistä luonnetta. Pojmanin preskriptio kohdistuu siihen, kuinka uskonnollinen usko pitäisi nykyaikana määritellä, jotta se olisi relevantti nykyaikaiselle maailmankuvalle. Tämä ehdotus poikkeaa Pojmanin kuvaamasta perinteisen kristinuskon ymmärryksestä. Silti Pojman pyrkii osoittamaan, että hänen asettamallaan uudella määritelmällä on yhteys hänen määrittelemänsä perinteisen kristinuskon näkemyksiin.

---

¹¹⁴ Eklund 2015, 13–15. Teologisesta realismista katso myös Visala 2010, 103 ja tämän tutkielman luku 3.3.

¹¹⁵ Pojman 1986, 233–235; Pojman 2003, 542–543.

¹¹⁶ Pojman 1986, 233. Yksi vaihtoehtoinen suomennos ilmaisulle *decisive assent* on ehdoton hyväksyntä. Tutkielmassa käytetään vaihtoehtoa lopullinen hyväksyntä, joka viittaa paremmin hyväksymisen luonteeseen prosessina.

Pojman huomauttaa pitävänsä Guttingin tapaa esittää uskonnollisen uskon sisältöön kohdistuvia vaatimuksia moraalisesti epäilyttävänä, mutta siitä huolimatta hyvänä vasta-argumenttina omalle toivon konseptilleen.¹¹⁷

Tiedän filosofisesta kirjallisuudesta vain yhden vakavasti otettavan huomioiden joukon, joka puhuu esittämäni näkemystä vastaan. Se koskee puutteellisuutta, jonka väitetään liittyvän kaiken tyyppiseen kokeilevuuteen tai sitkeyden puuttumiseen uskonnollisen uskomisen yhteydessä. Kokeilevalta uskonnolliselta uskolta puuttuu äärimmäinen sitoutuminen, joka on välttämätön pätevälle uskonnolliselle uskolle.¹¹⁸

Erytisestä arvonnasta huolimatta Pojmanin kuvaus Guttingista paljastuu yksipuoliseksi ja harhaanjohtavaksi. Pojman käsittelee ainoastaan Guttingin teoksessa *Religious Belief and Scepticism* esittämää erottelua kahteen assenttiin ja Guttingin johtopäätöksiä adekvaatin eli kelvollisen uskonnollisen uskon tiedollisen sitoutumisen luonteesta. Toisin kuin Pojmanin esityksessään antaa ymmärtää, Gutting ei näe lopullista hyväksymistä tavoiteltavana asenteena.¹¹⁹ Pojmanin mielestä Guttingin määritelmän kristinuskon usko-käsityksestä ei ole intellektuaaliselle tai rationaalille modernille ihmiselle mahdollinen vaihtoehto.¹²⁰ Gutting on itse täsmälleen samaa mieltä. Guttingin johtopäätös on, ettei kirkkokuntien itse ymmärtämä uskonnollisen uskon muoto voi olla rationaalinen asenne.¹²¹

Guttingin mukaan aitoon uskonnolliseen uskoon kuuluu lopullinen uskomusten hyväksymisen (*decisive assent*). Lopullinen assentti on ehdoton, suljettu varmuus, joka ei hyväksy uutta evidenssiä. Se ei mahdollista aitoa totuuden etsimistä. Jälkimmäinen on tiedollisesti avoin, erityisesti uudelle evidenssille ja sen mahdollisuudelle muuttaa uskomuksia.¹²²

Pojman väittää Guttingin ajattelevan, että uskovaisen logiikassa maailma olisi parempi paikka, jos kaikki uskoisivat samoja kuin uskovainen. Väliaikainen assentti joutuu hyväksymään myös muiden näkemysten olemassaolon oikeutuksen. Pojman kuitenkin huomauttaa, kristinuskon perinteessä myös uskomuksen pitämisen tapaa (*manner*) on pidetty yhtä tärkeänä kuin itse

---

¹¹⁷ Pojman, 1986, 231–232.

¹¹⁸ Pojman 1986, 230–231. “In philosophical literature I know of only one serious set of objections to the position that I have set forth. It has to do with the alleged inadequacy of any sort of tentativeness or non-tenacity in religious believing. Experimental faith lacks the ultimate commitment that is necessary for an adequate religious faith.”

¹¹⁹ Gutting 1982, 6–8, 103.

¹²⁰ Pojman, 1986, 232.

¹²¹ Gutting 1982, 103.

¹²² Gutting 1982, 4.

uskomusta. Jos kaikki manipuloisivat itsensä uskomaan Jumalaan, he huomaisivat uskomuksen olevan irrallinen heidän noeettisesta struktuuristaan.¹²³

Guttingin huomiot, joihin Pojman viittaa, ovat luonteeltaan deskriptiivisiä. Pojmanin ajatus on, että lopullinen uskomuksen hyväksyminen johtaa asenteeseen, jossa subjekti ei enää näe keskustelua väitteiden totuudesta tarpeellisenä. Tämä ei ole uskomusten etiikan valossa rationaalinen tapa pitää uskomuksia. Siksi hänen näkemyksensä toivosta uskonnollisen uskon sisältönä ei sovi yhteen Guttingin esittämän uskonnollisen uskon kuvauksen kanssa.¹²⁴

Myös Gutting pitää kuvaamaansa aitoa uskonnollisuutta epärationaalisenä asenteena. Guttingin deskription eli kuvauksen mukaan (1) uskonnollinen usko kristillisten kirkkojen ymmärtämässä mielessä vaatii lopullisen uskomuksen hyväksymisen. Guttingin esittämän preskription eli arvostelman mukaan (3) kristinuskon vaatimus tekee uskonnollisesta uskosta väistämättä epärationaalisen asenteen nykyihmiselle. Sen vuoksi (3) uskonnollinen usko on määriteltävä uudelleen siten, että sen asenne on väliaikainen tiedollinen hyväksyminen.¹²⁵

Guttingin väite (3) on pitkälti sama kuin Pojmanin. Myös johtopäätöksissä on yhtäläisyyksiä. Molempien ehdotus on luonteeltaan preskriptiivinen korjaus uskonnollisen uskon sisällön ymmärtämisen tapaan. Molempien ehdotus on ristiriidassa heidän hyväksymänsä perinteisen kristinuskon kuvauksen kanssa. Pojmanin mukaan toivolla uskonnolliseen uskoon sitoutuminen tarkoittaa jatkuvaa mielen avoimuutta. Tällä hän viittaa määrittelemäänsä uskomusten etiikan vaatimukseen etsiä avoimella mielellä parasta mahdollista evidenssiä:

Kuinka muuten on mahdollista kenellekään uskovaiselle löytää rehellinen 'intellektuaalinen tyydytys', jota Gutting pitää välttämättömänä ehtona adekvaatille uskonnolliselle uskolle?¹²⁶

Käytännössä Guttingin esittämä deskriptio näyttää Pojmanin näkökulmasta ongelmalliselta vain, jos Pojman todella haluaa ajattelunsa olevan täysin linjassa ”perinteisen kristinuskon” kanssa. Toisaalta Pojman yrittää tätä, mutta argumentoi samalla perinteisen kristinuskon kuvaustaan vastaan. Ehdottoman hyväksymisen ja toivon suhteeseen palataan luvuissa 3.6. ja 3.7.

---

¹²³ Pojman 1986, 233.

¹²⁴ Pojman 1986, 233.

¹²⁵ Gutting 1983, 3–8, 108.

¹²⁶ Pojman 1986, 232. “Otherwise, how is it possible for the person of faith to find honest 'intellectual satisfaction', which Gutting acknowledges as a necessary condition for adequate religion?”

3. Toivo uskonnollisen uskon propositionaalisenä sisältönä

3.1. Episteemisten uskomusten korvaaminen toivolla

Uskomusten etiikan tarkastelu osoitti, ettei uskomusten hankkimiseen vaikuttamista voida pitää Pojmanin mukaan moraalisesti hyväksyttävänä. Tällä johtopäätöksellä on vaikutuksensa sille, millaisia uskonnollisteologisia johtopäätöksiä Pojman tekee pelastuksen ehdoista.

Yksi keskeisimmistä kristinuskossa Jumalaan liitetyistä ominaisuuksista tai attribuuteista on ollut hyvyys. Jumalalla ajatellaan olevan jonkinlainen suhde moraalisesti oikeaan ja hyvään toimintaan esimerkiksi motivaationa. Pojmanin mukaan on ristiriitaista ajatella, että hyväksi kuvattu Jumala vaatisi ihmiseltä moraalisesti vääriä tekoja. Perinteinen kristinuskko on nähnyt oikeat uskomukset välttämättömänä ehtona pelastukselle. Lisäksi uskontunnustusten propositioihin kohdistuvat uskomukset tulisi perinteisen kristinuskon mukaan pitää ehdottomasti ja lopullisena totuutena ilman hypoteettista viitekehystä. Jos ihmisellä ei ole uskomuksia, hänen täytyisi pelastuakseen toimia uskomusten etiikan näkökulmasta väärin.¹²⁷

[...]mitä tärkeää uskomisessa [*believing*] ylipäänsä on? Ehdotan, että uskominen on yliarvostettua kaikissa mittasuhteissa ja että epäilyksellä saattaa olla mahtavaa arvoa itsessään[...]. Ehdotan, että on olemassa muita propositionaalisia asenteita, jotka ovat yhtä päteviä uskonnolliselle sitoutumiselle kuin uskominen. Väitän, että moraalisesti hyvän Kaikkivaltiaan täytyy kunnioittaa näitä asenteita omaavia aivan samalla tavalla, kuin jos he todella uskoisivat hänen olemassaoloonsa.

Tarkastellaan Pojmanin edellisessä sitaatissa esittämiä perusteluja. Pojman olettaa, (i) etteivät uskomukset ole tahdonvaraisia. Siksi (ii) Jumala toimisi moraalitytomasti tuomitessaan ihmisiä uskomusten perusteella. Näin ollen (iii) uskomukset eivät voi olla riittävä ehto pelastukselle. Jos tämä pitää paikkaansa, (iv) uskonnolliseen uskoon voi kuulua jokin uskomuksia tärkeämpi tai vähintään yhtä tärkeä asenne.¹²⁸

Jumalan hyvydestä ja uskomusten etiikan vaatimuksista seuraa Pojmanin mukaan se, etteivät oikeat uskomukset voi olla pelastuksen ehto. Subjektilla voi

---

¹²⁷ Pojman 1986, 7, 10, 212–213, 230, 233

¹²⁸ Pojman 1986, 7, 212.

olla uskonnollinen usko, vaikka hänellä ei olisi lainkaan varsinaisia uskomuksia.¹²⁹

Analyysini ehdottaa, että ero uskonnollisen uskon ja uskomuksen välillä on radikaalimpi kuin tavallisesti oletetaan. Tavallisesti oletetaan, että uskonnollinen usko on uskomisen erikoistyyppi, jossa jonkin uskonnollisen objektin olemassaoloon uskomisen lisäksi luotetaan tähän objektiin ja annetaan sen vaikutuksen dominoida elämää.¹³⁰

Eklund on tehnyt käsitteellisen erottelun doksastisen voluntarismin ja uskonnollisen voluntarismin välille. Hänen mukaansa Pojman argumentoi muiden analyttisen teismien edustajien kanssa laajan doksastisen involuntarismin puolesta. Uskonnollisen uskon Pojman ajattelee olevan ainakin osin voluntaristista.¹³¹ Koska uskonnolliseen uskon ei voida edellyttää vaativan involuntaarisia uskomuksia, uskonnolliseen uskoon on kuuluttava muita voluntaarisia asenteita. Näiden asenteiden tulee Pojmanin mukaan täyttää uskomusten etiikan vaatimukset ja olla yhteensopivia muiden tiedollisten ennakkoehtojen kanssa. Pojman käyttää esimerkkeinä tahdonvaraisista asenteista esimerkiksi toivomista, haaveilua, vihaa, kateutta ja pelkoa.¹³²

Pojman kiinnittää huomionsa niihin perinteisen kristinuskon piirteisiin, joiden hän ajattelee tukevan omaa näkemystään: (1) Raamatun uskokäsityksen tarkastelu osoittaa, ettei kristillisen uskon keskeisin sisältö ole propositionien totenapitäminen. (2) Uskonnollinen usko vaatii muita asenteita riittävänä ehtona pelastukselle. Nämä huomiot puhuvat Pojmanin näkemyksen puolesta toisia perinteisen kristinuskon oletuksia vastaan. Pojmanin näkemystä vastaan puhuviakin näkemyksiä on. (3) Kristinuskon historiassa uskonnolliseen uskoon on liitetty pelastuksen välttämättömänä ehtona joukko propositionaalisia uskomuksia Jumalan olemassaolosta. Pojmanin oma ehdotus on, että (4) kristillinen uskonnollinen usko on nykymaailmassa hyväksyttävämpi asenne, jos sitä ei pidetä uskomusten erikoistapauksena tai -tyyppinä. Väitteiden (1) ja (2) perusteella on olemassa uskomuksia parempia vaihtoehtoja uskonnollisen uskon sisällöksi. Siksi

---

¹²⁹ Pojman 1986, 227–228.

¹³⁰ Pojman 1986, 227–228. "My analysis suggests that the difference between faith and belief is more radical than usually been supposed. Usually, it is assumed that faith is a special type of belief, one in which, in addition to belief in the existence of the religious objects, one trusts in it and allows its influence to dominate one's life."

¹³¹ Eklund 2015, 148.

¹³² Pojman 2003, 540. Tahdonvaraisista propositionaalisista asenteista katso myös Swinburne 1985, 28 ja Schwitzgebel 2014.

uskomukset kannattaa korvata jollain muulla propositionaalisella asenteella uskonnollisen uskon sisältönä.¹³³

Pojman esittää Cantwell Smithiltä lainaamansa esimerkin Jaakobin kirjeestä Uudesta testamentista: ”Sinä uskot, että Jumala on yksi ainoa. Oikein teet - - pahat hengetkin uskovat sen ja vapisevat.” (Jaak. 2:19)¹³⁴ Pojmanin mukaan kohta osoittaa, että eksistentiaalinen näkökulma on tiedollista oleellisempi. Jos usko olisi vain totena pitämistä, myös pahat henget olisivat pelastuksen alaisia. Tällaista ajatusta ei hänen mukaansa Raamatusta tai kristillisestä traditiosta löydy. Uskomukset korvaavan toivon on oltava tahdonvarainen ja sen on täytettävä nykyaikaisen maailmankuvan rationaalisuuskaiteerit.¹³⁵ Pojmanin näkemyksen mukaan tällainen asenne on **toivo**:

Tarjoan toivon mallia ehdokkaana vaihtoehdoksi uskomukselle ja kehitän mallia syvällisestä toivosta [*profound hope*], joka on erityisen sopiva modernille harkitsevaiselle ja rationaaliselle uskonnolliselle ihmiselle.¹³⁶

Seuraavissa alaluvuissa tarkastellaan tarkemmin Pojmanin käsitystä toivon ominaisuuksista.

3.2. Jumala tai Jumalan olemassaolo uskonnollisen uskon kohteena

Dan-Johan Eklund katsoo väitöstyössään, että Pojmanin näkemys uskonnollisesta uskosta kuuluu ei-doksastisiin uskonnollisen uskon malleihin. Silti hän huomauttaa, että Pojmanin teoriassa uskonnollisen uskon pitäminen tapahtuu episteemisessä viitekehyksessä. Verrokkina hän pitää muun muassa Richard Swinburnen esittämää näkemystä uskonnollisesta uskosta.¹³⁷

Eklund hahmottelee neljä lähestymistapaa uskonnolliseen uskoon: (i) **kognitiivinen näkökulma**, (ii) **evaluatiivis-affektiivinen näkökulma**, (iii) **käytännöllinen näkökulma** ja (iv) **persoonien välinen näkökulma**. Näkökulma (i) tarkoittaa myönteistä asennetta uskonnollisen uskon propositionaalisen sisällön totuutta kohtaan. Näkökulma (ii) tarkoittaa myönteistä arvioita uskonnollisen uskon sisällöstä ja asiaankuuluvien tunteiden ja kunnioituksen tuntemista Jumalaa

---

¹³³ Pojman 1986, 227-228.

¹³⁴ Pojman 1986, 7. Suomennos teoksesta Raamattu 1992.

¹³⁵ Pojman 1986, 212, 217-218.

¹³⁶ Pojman 1986, xi. ”I offer the concept of hope as a candidate for such an alternative to believing and develop the concept of profound hope which is eminently suitable for modern rationally circumspect religious people.”

¹³⁷ Eklund 2015, 13, 107.

kohtaan. Näkökulma (iii) tarkoittaa sitoutumista Jumalaan ja tunnustuksellista uskoa, joka ilmenee toimintana tai taipumuksena toimintaan.¹³⁸

Pojman hahmottaa uskonnolliseen uskoon kuuluvan voimakkaasti ainakin näkökulmat (i), (ii) ja (iii). Kuten Eklund huomauttaa, näkökulmaa (iv) ei ole käsitelty erityisen paljoa analyttisten teistien kirjoituksissa.¹³⁹

Epistemologiassa mielentilat ja asenteet jaotellaan yleensä kahteen luokkaan: propositionaalisiin asenteisiin ja aistimukseen tai tunteisiin (en. *sensations*, lat. *qualia*). Propositionaaliset asenteet ovat ilmaistavissa proposition eli väitelauseen muodossa. Toisaalta propositionaalisiin uskomuksiin kuuluu usein myös aistihavaintoja ja tunteita. Propositionaaliset asenteet jaotellaan edelleen kahteen luokkaan. Ensimmäiseen luokkaan kuuluvat tiedolliset asenteet, joita nimitetään joko **doksastisiksi** tai **episteemisiksi asenteiksi**. Ne ovat toteavia tai asioita kuvaavia mielentiloja. **Doksastisia asenteita** ovat esimerkiksi uskominen tai epäileminen. **Optatiiviset** tai **konatiiviset asenteet** puolestaan ovat suuntautuneita ja sisältävät suuntautuneisuuden asiantilan toteutumista kohtaan. Suuntautuneisuus voi olla sekä myönteinen että kielteinen. Esimerkiksi toivominen ja haluaminen ovat optatiivisia asenteita.¹⁴⁰

Karkean jaon mukaan episteemiset asenteet kuuluvat uskon kognitiiviseen näkökulmaan (i) ja konatiiviset asenteet uskon evaluatiivis-affektiiviseen näkökulmaan (ii).

Propositionaaliset asenteet ovat dispositionaalisia eli ne ilmenevät esimerkiksi toiminnassa tai kommunikaatiossa. Koska kommunikaatiota käydään epätäsmällisellä luonnollisella kielellä, tosiasiallisten yksittäisten asenteiden määrittely ja formulointi on usein hyvin vaikeaa. Asenteista osa on enemmän pysyviä ja osa episteemistä rakennetta, vaikkeivat olisikaan jatkuvasti tiedostettuja. Toimintaan vaikuttavat erityisesti ne asenteet, jotka ovat aktiivisia toimintahetkellä, mutta myös erilaiset taustaoletukset. Siksi jaottelut propositionaalisiin ja *qualia*-asenteisiin tai episteemisiin ja konatiivisiin asenteisiin on teoreettinen. Ihmisten toimintaa tarkkaillessa toimintaa ohjaavaa järjestelmää ei voida jakaa osiin ongelmattomasti.¹⁴¹ Tästä syystä Eklundin

---

¹³⁸ Eklund 2015, 31.

¹³⁹ Eklund 2015, 32.

¹⁴⁰ Goldman 1986, 14; Nida-Rümelin 2001, 1.

¹⁴¹ Nida-Rümelin 2001, 1.

käyttämä näkökulma (eng. *aspect*) toimii uskonnollisen uskon sisällön käsitteellisessä tarkastelussa.

Myös proposition ja mielentilan yhteys on psykologisesti epäselvä konsepti. Propositionista puhuttaessa tarkoitetaan toisaalta sekä kielessä formuloitua väitelausetta että mielentilaa, joka voidaan muotoille väitelauseeksi. Proposition käsitettä onkin epistemologian näkökulmasta kritisoitu epämääräiseksi. Ei ole selvää, mikä on propositionaalisen asenteen kohteena oleva propositio.¹⁴²

Pojmanin käsitykseen uskonnollisen uskon luonteesta ja siihen kuuluvista elementeistä tai asenteista sisältyy useita epätäsmällisyyksiä. Pojman määrittelee uskonnollisen uskon keskeisimmäksi propositionaaliseksi asenteeksi luottamuksen (*trust*), joka on konatiivinen asenne. Vuoden 1986 teoksessa Pojman ehdottaa, että uskonnollinen usko pitäisi ymmärtää toivona (*faith as hope*). Vuoden 2003 artikkelissa Pojman puhuu toivosta uskonnollisen uskon tyyppinä (*type of faith*).¹⁴³

Toivon ymmärtäminen uskonnollisen uskon tyyppinä johtaa erilaiseen johtopäätökseen uskonnollisen uskon luonteesta kuin ajatus toivosta yhtenä uskonnolliseen uskoon kuuluvana asenteena. Toivo uskonnollisen uskon tyyppinä antaa ymmärtää, että Pojman pitää luottamusta osana toivoa. Tarkasteltaessa toivoa uskonnollisen uskon elementtinä, voidaan ajatella toivo ja luottamus saman uskonnollisen uskon osina, mutta toisistaan erillisinä asenteina. Tällainen muotoilu näyttäisi sopivan paremmin yhteen sen kanssa, mitä Pojman lausuu uskonnollisen uskon luonteesta. Erottelu *type of* - ja *as* - konstruktoiden välillä on käännostekninen ongelma ja Pojmanin käsitteellistä epätarkkuutta.

Eklund kutsuu Pojmanin mallia **uskonnolliseksi uskoksi motivoivalla toivolla** (*faith with motivational hope*). Eklundin käyttämä englannin kielinen ilmaisu kääntyy huonosti suoraan suomeksi. *With*-preposition käyttö uskonnollinen usko-toivo -konstruktion yhteydessä näyttää joka tapauksessa viittaavan siihen, että Eklund ymmärtää toivon Pojmanin näkemyksessä uskonnollisen uskon osana, ei lajina.¹⁴⁴

Mutta jos toivominen ei sisällä uskomusta-että siihen ja siihen asiaan, eikö se sillä vähintäänkin uskon johonkin eli luottamussuhteen? Uskominen johonkin tai luottaminen on suhdetta ilmaiseva asenne. ”S luottaa X:ään” tai ”S uskoo X:ään” [*believing-in*] ilmaisevat

---

¹⁴² Goldman 1986, 15.

¹⁴³ Pojman 1986,212–213, 224–225; Pojman 2003, 536, 546.

¹⁴⁴ Eklund 2015, 124.

tajua riippuvuudesta ja halukkuudesta ottaa riski (riippumatta mahdollisuuksien pienenä), koska subjekti arvioi kyseessä olevan asian riittävän arvokkaaksi. Jotkin toivon ulottuvuudet sisältävät sen, että subjekti uskoo toivon kohteeseen.¹⁴⁵

Pojman tekee erottelun *believe-that* ja *believe-in* -konstruktioiden välillä. Pojman esittää, että johonkin asiaan tai oloon uskomisen (*believing-in*) ilmaisee **luottamussuhdetta**, ei uskomusta jonkin proposition totuudesta. Uskomisen tässä mielessä on siis konatiivista, ei episteemistä. Esimerkkinä voidaan käyttää uskonnollisen kielen lausetta ”luottamus Jumalan lupaukseen”. Pojmanin esityksen perusteella Jumalan lupaus tarkoittaa ”luottamusta Jumalan lupaukseen pelastuksesta”.¹⁴⁶ Formaalina propositionaalisen asenteen ilmaisuna lause on muotoa ”S luottaa Jumalan lupaukseen pelastuksesta”. Subjektin luottamusta Jumalan lupaukseen tai Jumalaan ilmaistaan suomenkielessä myös konstruktiolla ”S uskoo Jumalaan”.¹⁴⁷

Pojman esimerkiksi huomauttaa tämän olevan keskeinen elementti esimerkiksi Martti Lutherin ajattelussa. Luther erotti toisistaan väitelauseen totuuteen uskomisen (*believe that*) ja uskomisen johonkin luottamuksena (*believe in*¹⁴⁸). Pojman huomauttaa Lutherin pitäneen uskonnollista uskoa (*faith*) sekä pelastuksen välttämättömänä että riittävänä ehtona. Pojmanin Luther-tulkinnan mukaan uskonnolliseen uskoon sisältyy uskomuksia liittyen ilmoitukseen ja Jumalaan. Varsinainen uskonnollisen uskon merkitys on luottamus Jumalaan ja sen ajatellaan syntyvän Jumalan lahjana.¹⁴⁹

Lauseiden (1) ”S uskoo Jumalaan” ja (2) ”S uskoo Jumalan lupaukseen” formaalin muodon tarkastelu paljastaa, että ne kääntyvät eri tavoin väitelauseiksi: (1’) ”S uskoo A:han” ja (2’) ”S uskoo p:oon”. Englannissa vastaavat konstruktiot ovat ”*S has faith in something*”, ”*S has belief in something*” ja ”*S believes in something*”. Yleinen muotoilu (1’) osoittaa Pojmanin kuvaamaa konatiivista luottamussuhdetta oloon tai abstraktiin asiaan (*believe-in*) kuten rakkauteen tai hyvyteen. Yleinen muotoilu (2’) osoittaa sekin konatiivista luottamusta, mutta

---

¹⁴⁵ Pojman 1986, 223–224. “But if hoping does not entail belief-that so-and-so is the case, does, it at least, entail belief-in, a relationship of trust? Believing-in or trusting is a relational attitude. ‘S trusts X’ or ‘S trusts in X’ or ‘S believes in X’ indicates a sense of dependency and willingness to run a risk (however small) because of the positive valuation on the object in question. Some instances of hope do entail believing-in the object of hope.”

¹⁴⁶ Pojman 1986, 212–214, 230–232; Pojman 2003, 535–536.

¹⁴⁷ Kirjavainen 1983, 24.

¹⁴⁸ Luther kirjoitti saksaksi. Suluissa olevat konstruktiot viittaavat Pojmanin käyttämään englanninkieliseen käännökseen Lutherin tekstistä ja Pojmanin omiin tulkintoihin niiden pohjalta.

¹⁴⁹ Pojman 1986, 38, 240.

asiantilaan tai propositioon. Esimerkkinä tästä voisi olla luottamus oikeudenmukaisuuden toteutumiseen maailmassa. Muotoilujen välille voidaan tehdä *de dicto/de re* -jaottelu. Tämä tarkoittaa, että propositio (1') ilmaisee asennetta olioon (*de re*) ja (2') olioon (*de dicto*).¹⁵⁰ Arkikielessä molemmat väitteet voidaan ilmaista sanalla uskoa. Ainakaan arkikielen tasolla (1') ja (2') eivät ole kovin kaukana toisistaan. Eklund on esittänyt, että *de dicto/de re* -jaottelulle ei pitäisi antaa liikaa painoarvoa tällaisten uskomuksia ilmaisevien asenteiden yhteydessä.¹⁵¹ Tämä näyttää oikeansuuntaiselta huomiolta. Asenne (2') näyttäisi nimittäin oletettavan tai edellyttävän myös asennetta (1'), kuten Jumala-esimerkin tarkastelu osoittaa.

Mielenkiitoisempaa on kysyä, mikä tekee asenteesta konatiivisen tai episteemisen. Lähes mikä tahansa propositionaalinen asenne näyttää olevan käännettävissä tiedollisen eli episteemisen uskomusasenteen muotoon. (1) ja (2) kääntyvät helposti myös uskomusta kuvaavaksi lauseeksi: ”S uskoo, että Jumala pelastaa hänet, koska Jumala on luvannut niin Raamatussa”. Englanniksi vastaava lause on ”*S believes that God will save him because in the Bible God has promised to save him*”. Tässä muotoilussa Jumalan lupaukseen luottaminen on perustelu subjektin uskomukselle. Pojman pyrkii osoittamaan, että propositionaalisen toivon sisältö on luottamus Jumalaan oliona (*de re*) tai Jumalaan yleisemmässä mielessä pelastuksen viitekehyksessä (*de dicto*). Toivon hän katsoo vaativan vain minimalistisia uskomuksia.

Eklundin tulkinta Pojmanin esimerkistä laukkakilpailuissa viimeiset rahansa vedonlyöntiin laittavasta henkilöstä valottaa jaottelua. Vedonlyönnin tarkoitus on saada rahaa kalliiseen hoitoon. Toivo on Eklundin mukaan motivoivaa, koska vedonlyöjä edistää tavoitettaan laittamalla rahansa hevoseen. Viimeisten rahojen epätoivoinen investointi osoittaa toivon olevan niin syvää, että sitä kutsuttaisiin suomeksi epätoivoksi.¹⁵²

Eklund kysyy aiheellisesti, mihin Pojmanin kuvaava motivoiva toivo oikeastaan kohdistuu.¹⁵³ Tämä näyttäisi olevan oleellinen kysymys sen kannalta, mitä Pojman uskonnollisesta uskosta ajattelee. Pojmanin ehdotus näyttää olevan,

---

¹⁵⁰ Eklund 2015, 34.

¹⁵¹ Eklund 2015, 35–36.

¹⁵² Eklund 2015, 127–128.

¹⁵³ Eklund 2015, 129.

että toivo kohdistuu hevosen voittoon. Toiminta näyttää kuitenkin olevan suuntautunut siihen, että vedonlyöjä saa rahaa tarvitsemaansa hoitoon. Vedonlyönnin kohde on sattumanvaraisesti valittu. Yhtä hyvin vedonlyöjä olisi voinut laittaa rahansa mihin tahansa suurin piirtein samoilla todennäköisyyksillä voiton toteuttavaan uhkapeliin. Uhkapelimuodon vaihtaminen ei muuta argumenttia. Siksi toivon kohde näyttää olevan rahan saaminen. Rahan saaminen taas on väline parantavaan hoitoon.

Kysymys haastaa jaottelua episteemisiin ja konatiivisiin asenteisiin. Esimerkiksi Julian Nida-Rümelin on esittänyt, että jakoa episteemisiin ja konatiivisiin asenteisiin tulisi pitää ainoastaan teoreettisena. Yksittäinen uskomus sekä *de re* - että *de dicto* -merkityksessä sisältää tai vaatii aina myös muita uskomuksia ja mielentiloja ollakseen koherentti. Jokainen propositionaalinen asenne on osa merkitysten ja asenteiden verkostoa.¹⁵⁴ Tässä verkossa tiettyjen asenteiden voidaan ajatella oletuvan jotain muilta verkoston osilta ollakseen koherentteja asenteita verkostossa. Yksi tapa hahmottaa konatiivisen toivon vaatimia episteemisiä asenteita on Simo Knuuttilan presuppositioteorian soveltaminen.¹⁵⁵ Tätä teemaa käsitellään seuraavassa alaluvussa.

3.3. Toivon episteemiset ennakkoehdot

Presuppositioteoria on Simo Knuuttilan kuvaus uskonnolliseen uskoon liittyvistä doksastisista asenteista. Presuppositio-käsitteen soveltaminen Pojmanin ajatteluun on haasteellista. Knuuttila on kehittänyt presuppositioteoriaansa wittgensteinilaisen perinteen kritiikin yhteydessä. Käytännössä hänen presuppositioteoriaansa hyväksyy useita wittgensteinilaisen perinteen oletuksia kuten ajatuksen elämänmuodoista tai kielipeleistä. Pojmanin viitekehys puolestaan on vahvasti evidentialistisen eli rationalistisen filosofian traditiossa.

Joka tapauksessa Pojman viittaa ehtoihin, joita hän olettaa uskonnollisen uskon vaativan joko osana itseään tai uskomusjärjestelmän toimivuuden ehtona.

---

¹⁵⁴ Nida-Rümelin 2001, 1.

¹⁵⁵ Knuuttila 1998, 188–191. Knuuttila itse kutsuu teoriaansa presuppositioteoriaksi. Hän tarkastelee ehtoja, joita uskonnollisen kielen mielekäs käyttö vaatii uskonnollisen kielipelin ulkopuolisilta asenteilta. Sihvola (2005, 237–238) kuvaa Knuuttilan esittämää ehdotusta kolmanneksi linjaksi uskonnon ja tieteellisen tiedon suhteita kuvaavien autonomia- ja integraatioteorioiden välillä.

Hän kuitenkin kieltää, että uskonnolliseen uskoon kuuluva uskominen johonkin sisältäisi uskomuksen uskon kohteen olemassaolosta:¹⁵⁶

Ensinnäkin, toivo sisältää *uskomuksen siitä*, että tavoiteltava asiantila *voi olla mahdollinen*. Voimme haaveilla sellaista, minkä uskomme olevan mahdotonta. Sellaista ei voi toivoa.¹⁵⁷

Yhtäläisyyksien tarkastelu valottaa Pojmanin näkemystä uskonnollisen uskon luonteesta ja toivon suhteesta muihin propositionaalsiin asenteisiin.¹⁵⁸

Knuutilan korjaus wittgensteinilaisen perinteen autonomiamalliin on presuppositioteoria. Uskonnollinen usko itsessään ei sisällä tai vaadi filosofisesti puolustettavissa olevia rationaalisia uskomuksia Jumalasta. Uskonnolliseen uskoon liittyvien väitteiden ei tarvitse olla voimassa muissa kielipeleissä, esimerkiksi tieteellisessä todistekielipelissä. Jotta uskonnollinen usko olisi mielekästä, on olemassa presuppositioita eli ennako- tai reunaehtoja, joiden on oltava voimassa muiden kielipelien alueilla. Rationaalisuuden ehdot liittyvät presuppositioihin eli uskonnolliseen uskoon sinällään kuulumattomiin episteemisiin ennakkoehtoihin.¹⁵⁹

Uskonnollisen uskon kannalta ei ole merkitystä, ovatko sen kielipelin piirissä esitetyt väitteet rationaalisia uskonnollisen kielipelin ulkopuolisissa kielipeleissä. Esimerkiksi väite ”Jumala on olemassa” voi olla rationaalinen uskonnollisen kielipelin sisäisillä rationaalisuuskriteereillä, mutta ei tieteellisen todistekielipelin kriteereillä. Uskonnollisen uskon itsensä ulkopuolelta vaatimat presuppositiot ovat minimalistisia oletuksia maailman metafysisestä luonteesta. Knuutilan mukaan oletus on se, että uskonnollista kieltä käyttävä ei ajattele tiedollisesti niin, että Jumalan olemassaolo on mahdoton tosiasia. Tämä on kaikkein pienin reunaehto, jolla uskonnollinen usko voi olla mielekäs ja hyväksyttävä asenne suurten kirkkokuntien ajattelun näkökulmasta. Esimerkiksi

---

¹⁵⁶ Pojman 1986, 224.

¹⁵⁷ Pojman 2003, 543. “First, hope involves belief in the possibility of the state of affairs obtaining. We may wish, but cannot hope, for what we believe to be impossible.”

¹⁵⁸ Myös Eklund (2015, 124) huomauttaa, että Pojman näkee toivoon liittyvän ennako-oletuksia: “[...]Pojman ensinnäkin väittää, että ”toivo että *p*” sisältää – nähdäkseni kognitiivisena vähimmäisvaatimuksena – uskomuksen siitä, että *p* on mahdollinen asiantila. (“[...]Pojman first of all argues that hope that *p* includes—as a minimum, cognitive requirement, I would add—the belief that *p* is possible.”)

¹⁵⁹ Knuutila 1986, 90; Knuutila 1998, 185–191. Knuutilan mukaan ”Wittgensteinin fideistinen käsitys uskonnollisesta kielestä ja uskosta tarjoaa mielestäni oikeansuuntaisen, joskin korjausta tarvitsevan näkemyksen uskonnosta.”

kirkkojen uskonnollisten käytänteiden yhteydessä käyttämä sakraalikieli näyttää oletettavan, että Jumala on hartautta harjoittavasta henkilöstä erillinen entiteetti.¹⁶⁰

Minimin yläpuolella tiedollisen asenteen vahvuuden vaatimus vaihtelee eri kirkkokunnissa ja teologisissa painotuksissa. Esimerkiksi metafyyminen agnostisismi näyttää olleen varsin laajasti hyväksytty kristillisen ajattelun osa ainakin keskiajalta lähtien.¹⁶¹ Eklund on huomauttanut, että tällainen ajattelutapa on ollut myöhemmin yleinen myös analyttisen teismin piirissä. Hän huomauttaa tiedollisen agnostismin hyväksymisen laajasti uskonnollisen uskon kanssa yhteensopivaksi asenteeksi liittyneen myös Immanuel Kantin tekemään käänteeseen uskonfilosofiassa.¹⁶² Käytännössä suuret kristilliset kirkkokunnat pitävät nykyään kristillisen uskon kanssa yhteen sopimattomana vain **positiivista ateismia**.¹⁶³ Positiivinen ateismi tarkoittaa uskomusta siitä, että Jumala ei ole eikä voi olla olemassa. Jumalan olemassaolon kieltäminen vaikuttaa tekevän esimerkiksi sakraalikiielestä ja uskonnollisista käytänteistä merkityksettömiä. Jos oliolla ei ole minkään laista kuviteltavissa olevaa olemassaolon tapaa, sen kanssa on vaikea kuvitella minkäänlaista vuorovaikutusta.¹⁶⁴

Knuuttila erottaa kolme erilaista uskonnollista elämänmuotoa tai asennetta. Niissä agnostismin ja ateismin asenteet liittyvät uskonnollisen uskon ulkopuoliseen todistekielipeliin ja uskonnollisen uskon presuppositioihin eivätkä suoraan uskonnolliseen uskoon itsessään: (1) kristillisesti toivovan agnostikon elämänmuoto, (2) ateistisesti toivovan elämänmuoto ja (3) uskonnollisesti neutraalin agnostikon elämänmuoto.¹⁶⁵ Elämänmuotoon (1) sitoutunut uskoo, että Jumalan olemassaolo on mahdollista tai että Jumalan olemassaoloa ei ole

---

¹⁶⁰ Knuuttila 1998, 185–188, 191–193.

¹⁶¹ Knuuttila 1986, 91. Ääriilikkeitä lukuun ottamatta Knuuttila (1998, 193) uskoo uskonnollisten yhteisöjen olevan melko vapaamielisiä sen suhteen, mitä ne olettavat uskonnollisen uskon ulkopuolisten asenteiden vaativan.

¹⁶² Eklund 2015, 23.

¹⁶³ Knuuttila 1998, 191. Kenny (1983, 85–86.) on huomauttanut, ettei ymmärrä, miksi ihmistä, jolta puuttuu uskomus Jumalan olemassaolosta pitäisi kutsua negatiiviseksi ateistiksi. Samalla tavalla ihmistä, jolta puuttuu ateistinen uskomus, pitäisi kutsua niin ikään negatiiviseksi ateistiksi. Siksi agnostisismi riittää Kennyn mukaan kuvaamaan positiivisen ateismin ja teismin väliin jääviä uskomusasenteita. Erottelu ei ole tarpeen ainakaan silloin, kun agnostisismiin ei liitetä asennetta, jossa Jumalan käsitettä ylipäänsä pidetään epäkoherenttina.

¹⁶⁴ Knuuttila 1998, 187–188. Knuuttila myöntää, että on myös joukko filosofisia perinteitä, joissa ei edellytetä Jumalan olevan uskovasta erillinen olento. Näihin perinteisiin lukeutuu muun muassa wittgensteinilaisen fideismin haaroja, eksistentialismiin, dekonstruktionismiin ja postmoderniin filosofiaan perustuvaa uskonfilosofiaa. Näitä suuntauksia on kuitenkin vaikea pitää merkityksellisinä uskonnollisten ihmisten valtavirralla, vaikka ne esimerkiksi akateemisessa maailmassa ovatkin olleet melko suosittuja.

¹⁶⁵ Knuuttila 1998, 191.

mahdotonta. Silti hänellä ei ole uskomusta, että Jumala olisi osa aktuaalista maailmaa tai ei voisi olla osa sitä. Siksi agnostikko (1) voi perustellusti toivoa Jumalan olemassaoloa. Tämä sopii yhteen uskonnollisen uskon presuppositioehdon kanssa.¹⁶⁶

Vaikka Pojman ja Knuutila rakentavat argumentaationsa erilaisista viitekehyksistä, molempien keskeiset johtopäätökset ovat samoja: (i) Uskonnolliseen uskoon ei voida katsoa kuuluvan välttämättömänä osana positiivista uskomusasennetta siitä, että Jumala on olemassa. (ii) Uskonnollinen usko ei ole yhteensopiva asenne positiivisen ateistisen asenteen (2) kanssa. Molemmat ajattelevat uskonnollisen uskon vaativan, ettei Jumalan olemassaoloa pidetä mahdottomana.

Esimerkiksi Eklund on tulkinnut Pojmanin ajattelevan, että uskonnolliseen uskoon sopii jopa asenne ”S uskoo, että ei-*p*”. Tämä on mahdollista, koska Pojman hahmottaa uskomuksen subjektiivisten todennäköisyysarvioiden kautta. Jos subjekti uskoo melko todennäköisesti, että Jumala ei ole olemassa, hänen on silti mahdollista uskoa melko todennäköisesti, että Jumalan olemassaolo on mahdollista.¹⁶⁷

Pojman ja Knuutila näyttävät jakavan myös oletuksen siitä, että (iii) uskonnollinen kieli on kognitiivista ja sitä pitäisi tulkita ainakin lingvistisen realismin näkökulmasta. Lingvistisen realismin näkökulmasta ajatellaan, että uskonnollinen kieli pyrkii kuvaamaan mielen ulkopuolista todellisuutta. Oletus on neutraali suhteessa väitteeseen Jumalan olemassaolosta. Sen jakaa yhtäläillä moni sellainen, joka uskoo Jumalan olevan olemassa ja toisaalta moni sellainen, joka ei usko Jumalan olevan olemassa.¹⁶⁸ Evidentialistisen tradition viitekehyksessä uskonnollisen kielen väitteitä tulkitaan yleensä siten, että niiden ajatellaan pyrkivän viittaamaan mielen ulkopuoliseen maailmaan. Viittaaminen tapahtuu

---

¹⁶⁶ Knuutila 1998, 190–191. Knuutila huomauttaa, että hänen esittämänsä presuppositioiteoria edellyttää näkemyksen, jonka mukaan olemassaolo on predikaatti. Tämä tarkoittaa, että olio voidaan määritellä riippumatta siitä, onko se olemassa.

¹⁶⁷ Eklund 2015, 124. Eklund käyttää termiä epäusko (*disbelief*), jonka hän näkee synonyymiseksi uskomukselle, että ei-*p* (Eklund 2015, 34). Eklund (2012, 452) on myös esittänyt suomenkielisessä esityksessään, että epäusko olisi yhteensopiva asenne Pojmanin uskonnollisen uskon käsityksen kanssa. Tässä tutkielmassa ei käytetä termiä epäusko, jolla on vahva uskonnollisen kielen sisäinen käyttötraditio. Kielitoimiston sanakirja määrittelee epäuskon uskonnollisten totuuksien epäilemiseksi tai yleiseksi epäilemiseksi. Tässäkin merkityksessään se on epätarkka väline kuvaamaan doksastisia uskomusasenteita.

¹⁶⁸ Eklund 2015, 13–15, 131.

univookkisesti eli samalla tavalla kuin kielen viittaaminen mihin tahansa mielen ulkopuoliseen entiteettiin.¹⁶⁹

Timo Koistinen on esittänyt, että Pojmanin näkemys uskonnollisesta uskosta lähestyy tiedollista agnostisismia. Toisaalta Koistinen sijoittaa Pojmanin Robin Le Poidevinin kaltaisten ateistifilosofien joukkoon. Le Poidevin on argumentoinut non-kognitiivisen ja antirealistisen uskontokäsityksen puolesta. Koistinen ymmärtää Pojmanin näkemyksen uskonnollisen uskon vaatimasta heikosta uskomusasenteesta heikkona ateismina, mutta silti yhteensopimattomana vahvan ateismin kanssa.¹⁷⁰

Koistisen jaottelu heikkoon ja vahvaan ateismiin ei tunnu täysin relevantilta sovellettuna Pojmanin ajatteluun. Käyttökelpoisempi määrittely Pojmanille olisi Knuuttilaa mukaillen tiedollinen agnostisismi. Pojmanin näkemykseen uskonnollisesta uskosta nimittäin sisältää oleellisesti myös episteemisiä uskomuksia Jumalan olemassaoloon liittyen. Uskomus Jumalan olemassaolosta ei ole varsinaisesti osa Pojmanin määrittelemää uskonnollista uskoa. Uskomus Jumalan olemassaolon mahdollisuudesta on uskonnollisen uskon toivon episteeminen ennakkoehto. Tästä näkökulmasta vastaus Pojmanin vuoden 2003 artikkelin otsikkoon *Usko, epäily ja toivo eli edellyttääkö usko uskomuksia?* (*Faith, Doubt and Hope or Does Faith Entail Belief?*) on myönteinen.

Yksi keskeinen yhtäläisyys Knuuttilan ja Pojmanin näkemysten välillä on niihin sisältyvä fideistinen elementti. Aristoteelisen määritelmän mukaan usko johonkin, joka ei voi olla olemassa, on epärationaalista. Uskonnollinen usko on olemukseltaan irrationaalista, jos uskomus Jumalan olemassaolosta voidaan osoittaa järjettömäksi.¹⁷¹ Myös Richard Swinburne on esittänyt, ettei uskonnolliseen toimintaan kannata käyttää aikaa, jos se ei ole tai se ei voi olla totta.¹⁷² Knuuttilan ja Pojmanin teorioissa tämä tarkoittaa rationaalisuuden ehtojen ulkoistamista uskonnollisen uskon sen itsensä ulkopuolelle ennako- tai reunaehtoihin. Jos on epärationaalista uskoa, että Jumala voi olla olemassa, uskonnollisen uskon ulkoiset ennako-oletukset ovat sekä Knuuttilan että Pojmanin teorian mukaisesti epärationaalisia. Pojmanin näkemyksen mukaan

---

¹⁶⁹ Knuuttila 1998, 182; Moore & Scott 2007, 4; 2010, 70–71; Eklund 2015, 13–15.

¹⁷⁰ Koistinen 2000, 89.

¹⁷¹ Knuuttila 1986, 82–83; Pojman 1986, 232; Knuuttila 1998, 190.

¹⁷² Eklund 2015, 28, 64; Koistinen 2000, 50.

tämän jälkeen subjektin pitäisi olla valmis omaksumaan ateistinen uskomus, joka puolestaan ei sovi yhteen uskonnollisen uskon kanssa. Kumpikaan ei kuitenkaan näytä uskovan, että tällaista todistusaineistoa olisi todella saatavilla.¹⁷³

Fideistisellä elementillä tarkoitetaan tässä yhteydessä laajasti ymmärrettyä käsitystä siitä, että uskonnollinen usko on ei-argumentatiivista.¹⁷⁴ Esimerkiksi Aku Visala määrittelee fideismin liittyvän uskonnollisten uskomusten totuusarviointiin.¹⁷⁵ Kyseinen määritelmä näyttää aiheuttavan käsitteellistä sekaannusta Pojmania tarkasteltaessa. Pojman ja Knuuttila arvostelevat käsitystä, jonka mukaan uskonnollinen usko tulisi ymmärtää Jumalan olemassaoloa koskevana tiedollisena asenteena. He kritisoivat myös ajatusta, jonka mukaan tiedolliset uskomukset olisivat välttämätön osa uskonnollista uskoa. Fideismin määritelmä toimii Pojmanin kohdalla, jos uskomusten tilalle vaihdetaan uskonnolliseen uskoon liittyvä propositionaalinen toivo.¹⁷⁶

Pojmanin ero Knuuttilaan ja wittgensteinilaiseen perinteeseen on se, ettei Pojman näe uskonnollista uskoa esimerkiksi tieteeseen liittyvistä kielipeleistä tai elämänmuodoista irrallisena. Wittgensteinilaisella termistöllä Pojman hahmottaa vain yhden argumentatiivisen elämänmuodon, jonka sisässä tarkastellaan erilaisia asenteita ja niiden välisiä suhteita. Uskonnolliset uskomukset muodostuvat evidenssin valossa ja ovat argumentatiivisia. Myös jokaisella uskontoon sitoutuneella on välitön velvollisuus tarkastella ja etsiä aina uutta ja parempaa todistusaineistoa ja ymmärrystä. Pojman kuitenkin pyrkii osoittamaan, etteivät uskomukset sisälly uskonnolliseen uskoon. Näin ollen uskonnollinen usko ei ole uskomusten erityistapaus, eikä siten argumentatiivista. Uskomukset korvaava toivo ei Pojmanin mukaan ole luonteeltaan argumentatiivista eikä sitä omaksuta tai pidetä evidenssin valossa.¹⁷⁷ Tässä mielessä toivo uskonnollisen uskon

---

¹⁷³ Pojman 1986, 232; Knuuttila 1998, 190. Katso myös Kenny (1983, 74) ja Sihvola (2005, 239). Sihvola on kritisoinut Knuuttilan presuppositioteoriaa toteamalla, ettei ole syytä pitää uskomusta Jumalan olemassaolon mahdollisuudesta koherentin uskonnollisen uskon ehtona. Sihvolan mielestä voitaisiin hyväksyä kokonaan ateistinen uskonnollisen uskon muoto. Tässäkin kyse näyttäisi olevan uskonnollisen maailmankatsomuksen intellektuaalisesta oikeuttamisesta, samoin kuin Pojmanin ehdottamissa uskonnollisen uskon uudelleenymmärtämisen tavoissa. Knuuttilankin ehdotus sisältää normatiivisia elementtejä, mutta vaikuttaa Pojmanin ja Sihvolan näkemystä enemmän deskriptiiviseltä tai ainakin deskriptiivisyyteen pyrkivältä.

¹⁷⁴ Koistinen 2000, 61; Pihlström 2000, 189.

¹⁷⁵ Visala 2010, 104.

¹⁷⁶ Wittgensteinilaiseen fideismiin löytyy hyviä katsauksia esimerkiksi teoksesta Salomäki (1993, 95). Laajemmin perinteen näkökulmia on tarkastellut Koistinen (2014).

¹⁷⁷ Pojman 1986, 227–228.

propositionaalisen ja kognitiivisen sisältönä on fideististä. Myös Koistinen on esittänyt, että Pojmanin ajattelun sisältämät pehmeän rationalismin piirteet lähestyvät ajattelumalleiltaan fideismii juuri uskonnolliseen uskoon sitoutumisen merkityksessä.¹⁷⁸

3.4. Toivo uskonnollisen uskon suuntaajana

Pojmanin käsitykseen toivosta ei sisälly ainoastaan toivolle esitettyjä episteemisiä reunaehtoja. Pojmanin käsityksessä toivo on konatiivinen asenne, mutta sisältää silti paljon episteemisen asenteen ominaisuuksia. Tätä valottaa vertailu Robert Audin argumentaatioon. Eklundin näkemyksen mukaan Audin käsitys propositionaalisesta uskosta tulee lähelle Pojmanin käsitystä propositionaalisesta toivosta. Audin käsitys uskonnollisesta uskosta sisältää sekä kognitiivisen näkökulman että evaluatiivis-affektiivisen näkökulman. Siinä missä uskomukset ovat intentioltaan neutraaleja, uskonnollinen usko tai propositionaalinen usko (*faith*) sisältää myönteisen suhtautumisen asiantilaan. Siinä missä uskomus on ”S uskoo, että *p*”, usko (*faith*) on ”S uskoo, että *p* on hyvä asia”.¹⁷⁹

Audin mukaan uskonnollisen uskon kognitiivinen elementti on **propositionaalinen usko** (*propositional faith that p*). Eklundin tulkinnan mukaan propositionaalinen usko sisältää myös arvottavan elementin. Tässä tapauksessa se on myönteinen suhtautuminen uskon kohteena olevaan propositioniin. Audi itse kieltää propositionaalisen uskon tulkitsemisen uskomuksena. Eklundin mukaan toimivin tulkinta Audin propositionaalisesta uskosta on kaikesta huolimatta uskomus, joka sisältää myönteisen suhtautumisen.¹⁸⁰

Propositionaalinen usko ei ole tahdonvaraisesti säädeltävissä. Sen sijaan uskonnolliseen uskoon kuuluu uskonnolliseksi toiminnaksi katsottavia toiminnallisia elementtejä, jotka ovat voluntaarisia. Audin mukaan uskonnollinen usko on myös itseään tukevaa ja vahvistavaa. Tosin tämä vaatii uskovalta subjektilta tahdonvaraista suuntautumista uskonnollisen uskon vahvistamiseen.¹⁸¹

Tahdonvaraisuus on myös Pojmanin määritelmän kannalta keskeisin uskonnolliseen uskoon kuuluvan toivon ominaisuus. Toivo on uskonnollisen uskon propositionaalinen ja konatiivinen sisältö. Toivo myös motivoi subjektin

---

¹⁷⁸ Koistinen 2000, 61.

¹⁷⁹ Eklund 109.

¹⁸⁰ Eklund 2015, 112–113.

¹⁸¹ Eklund 2015, 114–115.

toimintaa. Toivo edellyttää, ettei toivovalla ole episteemistä uskomusta siitä, että toivon kohde ei voi olla totta. Toivon kohteesta ei voi olla täyttä varmuutta. Toivo sisältää halun (*desire*) siihen, että asiantila olisi totta.¹⁸²

Lars Herzberg on kiinnittänyt huomiota uskoa-sanana käytön monimerkityksellisyyteen. Hänen mukaansa monimerkityksellisyys on yksi keskeisimpiä ongelmia uskonnolliseen uskoon liittyvien asenteiden määrittelyssä.¹⁸³ Herzbergin kuvaama ongelma näyttää liittyvän myös toivon käsitteeseen ja Pojmanin määrittelemään uskonnolliseen uskoon. Käsitteelliseen tarkkuuteen pyrkimistä haittaa se, että englannin sana *hope* liittyy useisiin erilaisiin konstruktioihin. Siksi *hope*-sanaa ei voi tarkastella suomennoksissa yksittäisenä sanana, vaan myös sen käyttöyhteydet on huomioitava. Englannin sana *hope* on suomennettu asiayhteydestä riippuen joko yleisesti toivoksi tai toiveeksi. Toivo kuvaa asennetta samassa mielessä kuin propositionaalinen usko. Toive sen sijaan on mielentilan kuvaus samassa mielessä kuin uskomus eli *belief*.

Eklund kiinnittää huomiota viiteen Pojmanin teesiin: (1) Toivo vaatii kognitiivisena vähimmäisvaatimuksena uskomuksen, että toivon kohteena oleva prepositio voi olla totta. (2) Toivo on yhteensopivamaton ehdottoman varmuuden kanssa. (3) Toivoon sisältyy halu toivon kohteena olevan asiantilan toteutumista kohtaan. Halun kohteena oleva asia on toivon propositionaalinen sisältö. (4) Toivo on motivoivaa. Se synnyttää toimintaa, jonka toivova subjekti ajattelee tarpeelliseksi toivon kohteen saavuttamisen kannalta. Toisaalta on olemassa myös sellaisia toivon kohteita, joiden toteutumiseen ei voi vaikuttaa. (5) Toivo on voluntaarista. Ihminen voi useissa tilanteissa päättää toivovansa. Ja vaikka se ei olisi mahdollista, toivovan on mahdollista päättää, kuinka paljon hän laittaa painoarvoa toivolleen. Käytännössä toivo siis näkyy toimintana. Eklundin tulkinnan mukaan uskonnollisen uskon kannalta mielenkiintoisia ovat lähinnä ne toivot, jotka ovat motivoivia.¹⁸⁴

Eklund viittaa J. L. Schellenbergin näkemykseen, jonka mukaan propositionaaliseen toivoon kuuluu ei-voluntaarisia elementtejä. Esimerkiksi

---

¹⁸² Pojman 1986, 218–219; Pojman 2003, 543–547. Katso myös Eklund 2015, 124–125.

¹⁸³ Herzberg 2000, 180. Mielenkiintoisena yksityiskohtana mainittakoon, että Herzbergin kirjoitus on alun perin kirjoitettu ruotsiksi ja käännetty suomeksi. Herzberg viittaa varsinaisesti *tro*-sanana konstruktioihin, mutta hänen ajatuksensa soveltuu hyvin myös suomen uskoa-sanana erilaisiin käyttötapoihin.

¹⁸⁴ Eklund 2015, 124–125.

toivon vaatima uskomus, että toivon kohteena oleva propositio on mahdollinen ja toivottava, ei ole tahdonvarainen. Myöskään halu toivon kohteena olevan proposition ilmaisemaan asiantilaan ei vaikuta tahdonvaraiselta. Eklund tekee eron tahdonvaraisen **motivoivan toivon** ja ei-tahdonvaraisen **propositionaalisen toivon** välille ja kritisoi Pojmania tämän jaottelun puutteesta. Eklund kutsuu propositionaalista toivoa **puolidoksastiseksi asenteeksi** (*sub-doxastic attitude*). Propositionaalista toivoa hän pitää lähtökohtaisesti ei-tahdonvaraisesti evidenssin perusteella muodostuvana asenteena. Esimerkkinä hän antaa toivon vakavaan onnettomuuteen joutuneen ystävän hyvinvoinnista.¹⁸⁵

Eklund jaottelee Pojmanin näkemystä uskonnollisesta uskosta seuraavasti:

(1) Propositionaalinen toivo muodostaa uskonnollisen uskon kognitiivisen ja evaluatiivis-affektiivisen näkökulman. (2) Motivoiva toivo muodostaa uskonnollisen uskon käytännöllisen näkökulman. Tämä näkökulma sisältää sitoutumisen kristinuskoon ja on keskeisintä Pojmanin uskonnollisen uskon tulkinnassa. Ainoastaan käytännöllinen näkökulma eli uskonnollinen toiminta on Pojmanin teoriassa tosiasiaa tahdonvaraista.¹⁸⁶ Pojman itse määrittelee uskonnollisen uskon: ”Usko = määritelmällisesti sitoutuminen johonkin X:ään (esimerkiksi henkilöön, hypoteesiin, uskontoon tai maailmankatsomukseen).”¹⁸⁷

Eklundin mukaan Pojmanin tapa ymmärtää uskonnolliseen uskoon liittyvä kognitiivinen asenne näyttää olevan ensisijaisesti enemmän propositionaalinen toivo kuin motivoiva toivo. Eklundin tulkinnan mukaan Pojmanin ajatus näyttää tosiasiaa olevan, että toivovan täytyy toivoa kristinuskon olevan totta. Uskomuksen uskonnollisessa uskossa syrjäyttää siis propositionaalinen toivo, joka on puolidoksastinen asenne.¹⁸⁸

Propositionaalisena asenteena Pojman sijoittaa toivon uskomisen ja haaveilun välimaastoon, kun asiaa tarkastellaan todennäköisyyden käsitteellä. Kaikki kolme ovat uskomusasenteita, jotka kuvaavat erilaista suhtautumista uskomuksen kohteena olevan proposition totuuteen. Pojmanin käsitys uskomuksiin liittyvistä todennäköisyysarvioista vaikuttaa saaneen vaikutteita

---

¹⁸⁵ Eklund 2015, 126–127.

¹⁸⁶ Eklund 2015, 129–130.

¹⁸⁷ Pojman 2003, 3. ”Faith =df a commitment to something X (for example, a person, hypothesis, religion or world-view).”

¹⁸⁸ Eklund 2015, 129.

erityisesti Richard Swinburnelta.¹⁸⁹ Swinburnen tavoin Pojman ajattelee, että uskominen eli ”S uskoo, että p ” tarkoittaa, että uskovalla subjektilla on myönteinen uskomuksen siitä, että p on todennäköisemmin tosi kuin epätosi. Subjektiivinen arvio proposition totuuden varmuudesta sijoittuu täydellisen varmuuden ja todennäköisen varmuuden välille. Toivominen ”S toivoo, että p ” vaatii vain uskomuksen siitä, että p on mahdollinen asiantila. Toivova voi pitää asiantilaa enemmän epätodennäköisenä kuin todennäköisenä. Haaveilu ”S haaveilee, että p ” puolestaan ei vaadi haaveilijalta minkäänlaista positiivista uskomusasennetta. Haaveilijalla voi olla positiivinen uskomusasenne, että haaveen kohteena oleva asiantila ei edes voi tapahtua. Kyseessä ei ole pelkkä kuvaus toivon käsitteestä. Se on normatiivinen käyttöehdotus: toivo kuvaa mahdollisiin asiantiloihin suuntautuvaa asennetta, haaveilu mahdottomiin.¹⁹⁰

Pojman kuvaa uskomusten varmuutta 0–1 kulkevalla numeraalisella asteikolla. 0 tarkoittaa, ettei subjekti pidä propositiota lainkaan totena. 0,5 tarkoittaa, ettei subjekti pysty sanomaan, onko todennäköisempää, että propositio ei ole totta vai että propositio on totta. 1 kuvaa täydellistä varmuutta.¹⁹¹ Tässä tutkielmassa jaottelu on kirjoitettu sanallisesti auki, jotta se olisi intuitiivisemmin ymmärrettävissä. Siinä seurataan Eklundin tekemää huomiota, joka nostaa esiin Pojmanin hiukan epätäsmällisen tavan täsmentää tätä täsmälliseltä näyttävää jaottelua: Pojmanin mukaan vakuuttuneisuus on sitä suurempi, mitä suurempi olisi yllätys tilanteessa, jossa propositio osoittautuisi epätodeksi. Tämä viittaa siihen, että Pojmanin puhe numeraalisista arvoista on tarkoitettu mallinnukseksi. Sitä on vaikea nähdä pyrkimyksiksi esittää relevantti kuvaus ihmisten tavasta hahmottaa uskomusten varmuuteen liittyviä subjektiivisia arvioitaan.¹⁹²

Pojman sotkee jaottelua edelleen antamalla irrationaalisille toiveille saman sisällön kuin haaveille. Rationaalinen toivo kohdistuu määritelmällisesti sellaisiin propositioihin, joiden toivova subjekti uskoo voivan toteutua. Jos subjekti uskoo, että asiantila on jo toteutunut tai ei voi toteutua, toivo on irrationaalinen. Toisaalta Pojman kutsuu irrationaalisiksi toiveiksi myös keskenään ristiriitaisia toiveita. Ristiriitaisesti toivova ei voi tietoisesti edistää kahta ristiriidassa olevaa

---

¹⁸⁹ Pojman 1986, 154.

¹⁹⁰ Pojman 1986, 217–222.

¹⁹¹ Katso esim. Pojman 1986, 154, 217–218.

¹⁹² Pojman 1986, 154; Eklund, 2015, 40.

päämäärää. Käytännössä haaveilua voi pitää irrationaalisena toivomisena, joka ei sisällä intentionaalista ulottuvuutta. Pojman huomauttaa, että toivon (*hope*) ja sitä heikomman intentionaalisen asenteen eli haaveen (*wish*) välillä on tällaisissa tilanteissa vaikeaa hahmottaa eroa.¹⁹³

Pojman näyttäisi olevan oikeassa siinä, että rationaaliset toiveet eivät voi olla ristiriidassa toisten toiveiden kanssa. Jos toiveet ovat intentionaalisia ja niillä on yhteys toimintaan, toimiva ymmärrys maailmasta ei voi sisältää ristiriitaisia konatiivisia asenteita.¹⁹⁴

Uskomisella, toivomisella ja haaveilulla on muitakin eroja kuin proposition totuuden todennäköisyyteen liittyvät arviot.

Uskomus voidaan muodostaa paheksuttavan vähällä tarkkaavaisuudella. Siksi uskomuksilla on moraalinen ulottuvuus, vaikka uskomusta itsessään ei voida tuomita moraalittomaksi tai moraaliseksi. Sen sijaan toiveet voidaan tuomita. Tiettyjen halujen tapaan tiettyjen toiveiden pitäminen osoittaa paljon syvempää pahaa luonnetta kuin uskomusten tietoinen hankkiminen. Kaikkein tärkein ero on kuitenkin se, että uskomus voi olla täysin evidenssin mukainen ja oikeutettu, kun taas toivo vaikuttavana mielentilana on täysin epäsopeva.¹⁹⁵

Koska toivo on sekä tahdonvaraista että intentionaalista, sen sisältöä voidaan tarkastella etiikan käsitteillä.¹⁹⁶ Pojmanin esimerkin mukaan kylmän sodan aikaan saatettiin uskoa Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välisen ydinsodan tuhoavan maapallon. Tällainen uskomus on neutraali. Samaa toivetta voidaan pitää moraalisesti tuomittavana.¹⁹⁷

Eklund huomauttaa, että Pojmanin näkemys toivosta uskonnollisen uskon osana on saanut vaikutteita James Muyskensin ajattelusta.¹⁹⁸ Pojman viittaakin pariin otteeseen Muyskensin teoksiin varsinkin teoksessaan *Religious Belief and the Will*.¹⁹⁹ Muyskens huomauttaa, että toivo uskomuksia tärkeämpänä

---

¹⁹³ Pojman 1986, 219–223.

¹⁹⁴ Nida-Rümelin 2001, 6.

¹⁹⁵ Pojman, 1986, 222. "Beliefs may be formed through a culpable lack of attention and thus have a moral dimension, but the belief itself cannot be judged moral or immoral. Hopes can. Having certain hopes, like having certain desires, shows bad character in a more fundamental way than belief acquisition does. But the most important difference is that the belief may be evidential and justified while the affective state of hoping is still inappropriate."

¹⁹⁶ Pojman, 1986, 222

¹⁹⁷ Pojman, 1986, 222. "Beliefs may be formed through a culpable lack of attention and thus have a moral dimension, but the belief itself cannot be judged moral or immoral. Hopes can. Having certain hopes, like having certain desires, shows bad character in a more fundamental way than belief acquisition does. But the most important difference is that the belief may be evidential and justified while the affective state of hoping is still inappropriate."

¹⁹⁸ Eklund 2015, 123.

¹⁹⁹ Pojman 1986, 219.

uskonnollisen uskon osana kuului jo John Stuart Millin ja Immanuel Kantin ajatteluun.²⁰⁰

Pojman seuraa Muyskensia puhuessaan **toivon fenomenologiasta** (*phenomenology of hope*).²⁰¹ Fenomenologialla tarkoitetaan tässä yhteydessä tiedostavan yksilön kognitioista nousevaa näkökulmaa siitä, mitä toivo tarkoittaa mielentilana tai asenteena.²⁰² Pojman kuvaa intentiota suhteen käsitteen kautta:

Mutta jos toivominen ei sisälläkään uskomista, että asia on niin tai näin, sisältääkö se vähintään uskomisen johonkin, siis luottamusta tarkoittavan suhteen? Uskomisen johonkin ja luottaminen ovat suhteen muodostavia asenteita. 'S luottaa X:ään' tai 'S uskoo X:ään' merkitsee tajua riippuvaisuudesta halukkuudesta ottaa riski (kuinka tahansa pieni se onkaan) kyseessä olevan objektin positiivisten arvojen takia. Jotkut toivon ulottuvuudet sisältävät uskomisen tai luottamuksen [*believing-in*] toivon kohteeseen.²⁰³

Muyskensin ja Pojmanin esittämä näkemys ei ole täysin yhtenevä. Muyskens esimerkiksi kiinnittää huomattavan paljon enemmän huomiota toivon käsitteen analysointiin kuin Pojman.²⁰⁴ Lisäksi Muyskens pitää mahdollisena, ettei uskonnollisia uskomuksia ylipäänsä pitäisi pitää uskomusten erityistapauksena. Toisin sanoen Muyskens esittää, että uskonnollisilla uskomuksilla on muista uskomuksista poikkeava rakenne jollain hyvin perustavalla tavalla.²⁰⁵ Tällaista erottelua Pojman ei tee. Hänelle uskonnolliset uskomukset ovat rakenteellisesti samanlaisia kuin muutkin uskomukset. Ne eivät vain kuulu välttämättömänä osana uskonnolliseen uskoon.

3.5. Toivo toiminnan motivaationa uskomisen ollessa mahdotonta

Pojman tekee käsitteellisen erottelun kolmen toivon tyyppin välille. Erot liittyvät toiminnan ja proposition todennäköisyyteen liittyvän varmuuden suhteeseen: (1) **tavallinen toivo** (*ordinary hope*), (2) **heikko toivo** (*weak hope*) ja (3) **syvä tai syvällinen toivo** (*deep or profound hope*). Käsitteet ovat toisilleen hierarkkisia siten, että (2) heikko toivo edustaa (1) toivon erikoistapausta ja (3) syvä toivo

---

²⁰⁰ Muyskens 1979, xi, 3.

²⁰¹ Muyskens 1979, 20; Pojman 2003, 536.

²⁰² Smith 2013.

²⁰³ Pojman, 1986, 223-224. "But if hoping does not entail belief-that so-and-so is the case, does, it at least, entail belief-in, a relationship of trust? Believing-in or trusting is a relational attitude. 'S trusts X' or 'S trusts in X' or 'S believes in X' indicates a sense of dependency and willingness to run a risk (however small) because of the positive valuation on the object in question. Some instances of hope do entail believing-in the object of hope."

²⁰⁴ Katso esimerkiksi Muyskens 1979, 7-18.

²⁰⁵ Muyskens 1979, xiii. Analogia tuntuu erikoiselta, sillä molemmissa on kyseessä sama aineen olomuoto eli faasi.

heikon toivon (2) erikoistapausta. Pojman nimeää syvälle toivolle (3) vielä yhdenlaisen alalajin, (4) **äärimmäisen toivon** (*desperate hope*).²⁰⁶

”Voimme kutsua näitä tapauksia [...], joissa henkilö toivoo vastoin uskomusta, vastoin saatavilla olevaa evidenssiä ja on jopa valmis riskeeraamaan jotain merkittävää, äärimmäiseksi toivoksi.”²⁰⁷

Syvää toivoa (3) Pojman käsittelee kahdessa eri kentässä. Toivo voi olla luonteeltaan (i) rationaalista tai irrationaalista ja (ii) moraalitonta tai moraalisesti hyväksyttävää.

Moraalisen ja rationaalisen syvän toivon perustyyppinä Pojman esittää pragmatistifilosofi William Jamesin skenaarion vuorikiipeilijästä, jonka on pelastuakseen hypättävä kuilun yli. Vuorikiipeilijä ei voi tietää pystyvänsä hyppyyn. Siinä missä James esittää, että vuorikiipeilijän on oikeutettua tahdon kautta *uskoa* mahdollisuuksiinsa, Pojman liittää tilanteeseen toivon. Kiipeilijän ei tarvitse uskoa pystyvänsä hyppäämään kuilun yli. Hän voi syvästi toivoa sitä. Pojman vetoaa *uskoa että* – ja *uskoa johonkin* -konstruktioiden erotteluun:²⁰⁸

Joskus ajatellaan, että uskoa johonkin -arvostelma sisältää olemassaoloon liittyvän uskoa että -arvostelman. Tämä tarkoittaa, että uskoa-johonkin objektiin x olettaisi, että x on olemassa tai on joskus olemassa. Mutta tämä näyttää väärältä tulkinnalta. Objektin ei tarvitse olla saavutettavissa, eikä subjektin tarvitse uskoa, että hän saavuttaa sen. Tarpeellista on ainoastaan, että yksilö uskoo, että on olemassa jokin mahdollisuus toivon kohteen toteutumiseen.²⁰⁹

Jamesin käsitykseen liittyy tahto uskoa, että hyppy onnistuu. Näkemys edellyttää voluntaarisen uskomisen olevan mahdollista. Ilman uskomusta mahdollisuudesta ihminen ei löydä motivaatiota. Ilman motivaatiota yrittää kuilun reunalla roikkuva ei voi onnistua. Uskomisen on Jamesin mukaan silloin oikeutettua.²¹⁰

---

²⁰⁶ Pojman 1986, 223–224; Pojman 2003, 545.

²⁰⁷ Pojman 1986, 224. “We might call these cases where [...] the person hopes against belief, against the available evidence and is even ready to risk something significant ‘desperate hope’.” Englannin sana *desperate* voidaan suomentaa myös epätoivoiseksi, hurjaksi tai kovaksi. Tässä yhteydessä *epätoivoinen* vaikuttaisi osuvalta suomennokselta sen käyttötavan perusteella, johon olemme arkikielessä tottuneet. Epätoivoinen yrittämisen esimerkiksi voidaan ajatella kuvaavan suunnattoman voimakasta ja kaikkia mahdollisuuksia vastaan tehdystä yrityksestä. Suomennoksessa käytetään äärimmäistä, koska on vaikea pitää toivoa ‘ei-toivovana’.

²⁰⁸ Pojman 1986, 224.

²⁰⁹ Pojman 1986, 224. “Sometimes it is thought that belief-in statement entail existential belief-that statements. That is, belief-in some object x presupposes that one believe-that x exists or will exists. But this seems to be incorrect. The object need not be realizable, nor need the subject believe that he will realize it. All that is necessary is that the individual believe that there is some possibility of realizing it.”

²¹⁰ Chignell 2013. Jamesin näkemys on esitetty vastauksena Cliffordin tiukalle evidentialistiselle tulkinnalle uskomusten etiikasta. Nopea katsaus Jamesin argumentaatioon löytyy mesimerkiksi teoksista Eklund (2015, 16–18) ja Jeffrey (2005).

Eklund on kritisoinut Jamesia siitä, ettei hänen käsityksensä uskomusten luonteesta ole täysin selvä.²¹¹ Siksi ei ole yllättävää, että Pojmanin ehdotus näyttää käytännössä hyvin samalta kuin Jamesin. Erona on, että Pojman asettaa toimintaa ohjaavaksi asenteeksi toivomisen uskomisen sijaan. Pojmanin mukaan epätoivoisessa tilanteessa on mahdollista toivoa hypyn olevan mahdollinen. Käytännössä toivolla on tässä tapauksessa kaikki samat ominaisuudet kuin Jamesin määrittelemällä uskomuksella: se ohjaa toimintaa ja mahdollistaa siten hypyn. Lisäksi Pojmanin määrittelemä toivo tosiasiallisesti sisältää episteemisen asenteen. Tämä asenne ei ole voluntaarinen.²¹²

Pojmanin näkemykseen liittyy ongelma. Hän pitää myös äärimmäisen toivon ehtona uskomusta siitä, että asiantilan saavuttaminen on mahdollista. Jamesin esimerkkiin liittyen voi kysyä, entä jos tällaista uskomusta ei synny evidenssin perusteella? Pojman ei onnistu esittämään tyydyttäviä perusteluita sille, että toivominen todella olisi voluntaarinen asenne. Yhtenä ratkaisuna voidaan pitää laajasti ymmärrettyä evidenssiä: kuolemanpelon itsessään voi ajatella toimivan evidenssinä, joka riittää synnyttämään minimalistisen uskomuksen onnistumisen mahdollisuudesta.

Pojman ei käsittele sitä, mikä synnyttää vain osassa ihmisistä halun uskoa Jumalan olevan olemassa. Yleisesti ottaen näyttäisi siltä, että perusteet toivoa syntyvät kokonaisen uskomusjärjestelmän perusteella, kuten Nida-Rümelin huomauttaa toiminnan muodostumisesta.²¹³ Samalla tavoin motivoiva toivo vaikuttaisi tosiasiaassa olevan erilaisten uskomusjärjestelmään kuuluvien episteemisten taustauskomusten muovaama. Ollakseen mielekäs asenne, toivo olettaa lopulta melko paljon propositionaalisia asenteita ja tunteita. Pelkkä uskomus Jumalan olemassaolon mahdollisuudesta ei näytä täysin riittävältä. Jostain on synnyttävä myös motivaatio toivoa sitä.

Omassa elämänhistoriassaan Pojman kuvaa lähes pakonomaista tarvetta elää uskonnollisesti, vaikka ei pysty varsinaisesti uskomaan Jumalan olemassaoloon.²¹⁴

Heidän [*uskonnollisten epäilijöiden*] rukouksensa on: 'Jumala, jos olet olemassa, näytä minulle siitä parempia todisteita.' Vaikka he haluaisivat uskoa luottamuksella, että Jumala

---

²¹¹ Eklund 2015, 18.

²¹² Pojman 1986, 225.

²¹³ Nida-Rümelin 2001, 1–3.

²¹⁴ Pojman 2003, 535–536.

on olemassa ja heitä houkuttaa omaksua Pascalin ja Jamesin linja tämän uskomuksen hankkimiseksi, eli saada itsensä sellaiseen viitekehykseen, jossa valikoivan todistusaineiston näkeminen aiheuttaisi uskomuksen, he vastustavat tätä houkutusta epäeettisenä.²¹⁵

Pascalin ja Jamesin linjalla Pojman tarkoittaa uskomusten manipuloinnista tahdonvaraisesti. Vedonlyöntiargumenttiin palataan tarkemmin luvussa 3.7.

Pojman ei näytä tekevän täydellistä eroa sen suhteen, näkeekö hän uskomuksen psykologista tilaa kuvaavana asenteena vai tämän asenteen propositionaalisena sisältönä. Varsinkin vuoden 1986 teoksessaan hän määrittelee uskomukset paitsi niiden involuntaarisen luonteen myös toimintaa ohjaavan luonteen kautta. Vuoden 2003 artikkelissa esitetty näkemyksen mukaan ihminen voi toimia uskomuksen mukaisesti tai sitten jättää toimimatta uskomuksen mukaisesti. Hän voi myös toimia, vaikka varsinaista uskomusta Pojmanin määritelmän mukaisesti ei olisi. Joka tapauksessa toimintaa ohjaavat propositionaaliset asenteet näyttäisivät vaativan taustaoletuksina joitain uskomuksia. Oletus näyttäisi olevan pitkälti sama kuin toivolla: subjektin on uskottava, että toiminnan intention kohde on edes minimaalisesti mahdollinen. Tällainen reunaehto näyttäisi sisältyvän myös Jamesin ajatukseen epätoivoisesta loikasta.²¹⁶

Pojmanin käsitys ikään kuin elämisestä näyttää olevan varsin lähellä Jamesin näkemystä:

Jos ”uskominen johonkin” tai ”luottaminen” voidaan analysoida sitoutumisena johonkin toimintaan tai taipumuksena toimia, silloin se voidaan nähdä siten, että meidän ei tarvitse uskoa, että x on olemassa voidaksemme uskoa tai syvästi luottaa siihen, että x on olemassa. Voimme elää syvässä toivossa luottaen toivon kohteeseen. Tavallisessa toivossa emme toimisi kyseessä olevan proposition mukaisesti, mutta saattaisimme esittää varauksia veikkauksellemme, kuten olen edellä osoittanut. Mutta syvässä (ja erityisesti äärimmäisessä toivossa) halu tavoitetta kohtaan on niin suuri, että toimija on valmis toimimaan, vaikka todistusaineisto ja subjektiivinen todennäköisyysarvostelma osoittaisivat hyvin pientä todennäköisyyttä objektin saavutettavuudelle. Sellaisessa toivossa ääretön riski on oikeutettu tahdon voimalla. Henkilö elää *ikään kuin* propositio olisi totta tai se voisi olla totta.²¹⁷

---

²¹⁵ Pojman 1986, 213. "Their prayer is, 'God, if you exist, show me better evidence.' Although they would like to believe with confidence that God exists and are tempted to take the Pascalian-Jamesian line of acquiring this belief by getting themselves into a context where viewing selective evidence will cause belief, they resist this temptation as unethical."

²¹⁶ Eklund, 16–19.

²¹⁷ Pojman 1986, 224. "If belief-in, or trusting, can be analyzed in terms of commitment to a course of action or a disposition to act, then it seems that we do not need to believe-that x exists in order to believe-in or deeply hope in the existence of x. We can live in profound hope, trusting in the object of hope. In ordinary hope we may not act according to the proposition in question, but may hedge our bet, as I have indicated above. But in profound hope (and especially in desperate hope) the desire for the object is so great that the subject is ready to act even in the light of very

Pojmanin näkemys muistuttaa myös Eklundin kuvaamaa Richard Swinburnen kritiikkiä Jamesia kohtaan. Swinburnen mukaan Jamesin virhe oli siinä, että tämä sekoittaa käsitteellisesti ”uskomisen että” ja ”toiminnan ikään kuin”. Swinburnen mukaan ihminen voi toimia uskonnollisesti, vaikka hänellä ei olisi varsinaisia uskomuksia Jumalan olemassaolosta. Eklund viittaa näkemyksiin, joiden mukaan Swinburnen malli uskonnollisesta uskosta olisi parhaiten ymmärrettävissä uskonnollisesta uskosta toivona. Swinburnen mukaan kristityltä ei vaadita vahvaa uskomusta Jumalan olemassaolosta. Heikko uskomus riittää.²¹⁸ Tämä puolestaan näyttää hyvin sopivan yhteen sen kanssa, millaisia uskomuksia suhteessa Jumalan olemassaoloon Pojman näyttää uskonnollisen uskon vaativan.

3.6. Toivo uskonnollisen toiminnan perusteluna

Pojman esittää, että perinteinen kristinusko hylkää kokeilevaan uskomiseen kuuluvan väliaikaisen hyväksymisen, koska se estää ehdottoman sitoutumisen uskonnolliseen uskoon. Ehdottoman ja uhrautuvan sitoutumisen ihanne on elänyt esimerkiksi kristinuskon marttyyrikertomuksissa. Pojmanin mukaan tällaisesta ihanteesta kuuluisikin päästä eroon.²¹⁹

Mutta Jumalaan toivonsa laittava, joka tapauksessa tahtoo elää tai kuolla moraalisten periaatteiden vuoksi, koska hän näkee ne olemuksellisesti sidotuiksi uskonnolliseen uskoon ja koska ne ylipäänsä ilmaisevat Jumalaan uskomisen tärkeyttä. Jumalaan toivonsa asettava saattaa kyseenalaistaa onko meillä mitään syytä uskoa, että moraalisesti adekvaatti uskonto tai Jumala vaatisi ihmisiä antamaan heidän henkensä Jumalan olemassaoloa koskevan proposition vuoksi. Jos Jumala on kaikkivoipa ja hyväntahtoinen, hän varmasti pystyy turvaamaan, että hänen olemassaolonsa todistaminen ei lakkaa.²²⁰

Pojmanin mukaan marttyyri-ihanne on intellektuaalisesti lähes kauhistuttava. Hän ei näe, miksi uskonnollisesti toivova ei voisi elää uskonnollisen intohimon eli passion mukaisesti kaikilla muilla kristinuskon vaatimilla tavoilla. Kun toivoja elää **ikään kuin** (*as if*) Jumala olisi olemassa, hän elää täydellisessä sitoutumisessa ja palvonnassa (*worship*) Jumalaa kohtaan. Tämä siitä huolimatta,

---

little evidence or subjective probability that the object in question will be realized. In such hope enormous risk is warranted by the strength of the desire and the felt need. The person lives *as if* the propositions were true or would become so.”

²¹⁸ Eklund 2015, 62–63.

²¹⁹ Pojman 1986, 233.

²²⁰ Pojman 1986, 233. ”But hope in God may, nevertheless, be willing to live and die for the moral principles which he sees tied up in the essence of the religious faith and which express much of the importance of believing in God in the first place. The hope in God may question whether we have any reason to believe that morally adequate religion or God’s will demands that people give their lives for the proposition that God exists. If god is all-powerful and benevolent, surely, he could insure that the witness to his existence is not lost.”

että ikään kuin elävän on vaikea kuvitella uhraavansa itseään. Ehdoton sitoutuminen aiheuttaa lopullisen hyvinvointitappion. Elämä ajaa ohi ihanteista.²²¹

Ehdottomasti hyväksytyt uskomukset uskonnollisen uskon vaatimuksena tai sisältönä johtavat eettisesti arveluttavaan toimintaan. Niiden taustalla ei ole avointa ja uskomusten etiikan mukaista analyysiä evidenssin riittävydestä, kustannuksista ja hyödyistä. Pojman näkee, että ehdottomasti hyväksytyjen uskomusten tiedollinen läpäisemättömyys voi johtaa fanatismiin.²²² Uskonnollisen sitoutumisen ja intellektuaalisen avoimuuden välillä on siis jännite:

Jos analyysini on oikeassa, kyseessä olevien objektien olemassaoloon uskominen ei välttämättä ole niin tärkeää kuin meidän joskus annetaan ymmärtää. Meitä voivat johdattaa heikot todennäköisyydet ja ahdistava epäily. Epäily voi olla usein pelastava, saaden meidät tarkastamaan todistusaineistoa, oikeuttamaan uskomuksiamme ja siten omaksumaan tarkempia uskomuksia.²²³

Pojman esittää molemmissa tutkielman kohteina olevissa kirjoituksissaan kertomuksen tai skenaarion Aaronista ja Mooseksesta. Vanhan testamentin kertomuksia vapaasti mukailevalla²²⁴ skenaariolla Pojman käsittelee uskonnollisen uskon ja toiminnan välistä suhdetta. Teoksessa *Religious Belief and the Will* Pojman esittää myös skenaarion maan ulkopuolista elämää tutkivasta ryhmästä.

Aaronista ja Mooseksesta kertovassa kertomuksessa Israelin kansa harkitsee hyökkäystä kanaanilaisten kimppuun. Mooses saa Jahvelta käskyn tuhota kanaanilaisten heimo epäjumalanpalveluksen vuoksi. Aaronin täytyy valita auttaako hän Moosesta vai ei. Hän epäilee Jahven olemassaoloa ja Mooseksen saamaa ilmoitusta. Hän ei voi pakottaa itseään uskomaan, että kumpikaan olisi totta. Silti Aaron päättää toimia, koska hän *toivoo*, että Jahve on olemassa ja ilmoittanut itsensä Moosekselle. Lisäksi hän pitää tekoa moraalisesti oikeutettuna

---

²²¹ Pojman, 1986, 232.

²²² Pojman 1986, 233.

²²³ Pojman 1986, 216–217. “If my analysis is correct, positively believing in the existence of objects in question may not be as important as we have sometimes been led to suppose. We may be guided by weak probabilities, and the distressing doubt that we feel may often be redemptive, causing us to check our evidence, justify our beliefs, and obtain more accurate beliefs.”

²²⁴ Kertomukseen liittyy mielenkiintoinen mutta argumentin kannalta merkityksetön yksityiskohta. Pojman (2003, 536) väittää kertomuksen Aaronin ja Mooseksen kanaanilaisten vastaisesta sotaretkestä löytyvän toisesta Mooseksen kirjasta. Heparalaisen Raamatun Exodus tuntee kuitenkin vain paon Egyptistä ja kanaanilaisten maan lupaamisen israelilaisille. Kanaanilaisten sijaan israelilaiset sotivat amalekialaisia vastaan (2. Moos. 17:8–14). Tässä kertomuksessa Aaron on pitelemässä Mooseksen käsiä vuorella. Jos kädet pääsivät laskeutumaan, Joosuan johtamat israelilaiset alkoivat joutua tappiolle. Aaron ja Mooses johtavat sotaretkeä yhdessä kanaanilaisia vastaan ainakin neljännessä Mooseksen kirjassa.

ja rationaalisenä. Aaronilla on Jahven ja ilmoituksen suhteen syvä toivo. Hän näkee mahdollisuudet onnistua alhaisina, mutta toivoo sitä kansansa hyvinvoinnin tähden.²²⁵

Silloin on mahdollista olla toiveikas pessimisti ja elää samaan aikaan kuin jos propositio olisi totta. Todellakin, on mahdollista elää niin kuin propositio olisi totta ilman toivoa, siis epätoivoisesti, luottaen, mutta ei pitäen lopputulosta merkittävästi mahdollisena. Syvä toivo on siis uskonnollisen uskon laji, mutta ei identtinen uskonnollisen uskon kanssa.²²⁶

Aaron on tiedollisesti avoin agnostikko. Uskomusten etiikan mukaisesti hän etsii jatkuvasti uutta evidenssiä päätöksensä tueksi. Hän hyväksyy uskomukset vain väliaikaisesti (*interim assent*). Mooses hyväksyy uskomukset ehdottomasti (*decisive assent*).²²⁷

Vuoden 2003 artikkelissaan Pojman ei puhu enää väliaikaisesta ja lopullisesta hyväksymisestä (*assent*). Sen sijaan hän erottelee **hyväksymisen** (*acceptance*) voluntaarisena tekona passiivisesta uskomusten muodostumisesta. Tämä selventää käsitystä siitä, miksi ihmisen on mahdollista toimia myös ilman varsinaisia uskomuksia. Sanoille *assent* ja *acceptance* on tässä annettu sama suomennos. Tällä viitataan näiden kahden konseptin samankaltaisuuteen Pojmanin tekstissä: hyväksyntä (*acceptance*) on voluntaarinen teko. Se tarkoittaa proposition hyväksymistä niiden propositioiden joukkoon, joiden mukaan subjektilla on halu toimia tietyssä tilanteessa. Aaronilla on siis halu toimia voluntaarisen proposition hyväksymisen kautta, ei varsinaisten uskomuksen kautta. Hyväksyntä voi olla kokeilevaa, eli käytännössä hyvin lähellä aikaisemmin esitettyä käsitystä väliaikaisesta hyväksymisestä. Molempien konseptien yksi tavoite on testata väitteitä uuden evidenssin etsimiseksi, jolloin propositioista on mahdollista muodostua myös uskomuksia.²²⁸

Pojmanin mukaan Aaron on intellektuaalisesti ja moraalisesti Moosesta parempi toimija. Uskonnon ei kuulu olla suljettu systeemi, vaan uskonnollisen ihmisen täytyy pitää mielensä avoimena ja jopa etsiä uutta evidenssiä tasapainoisesti toivonsa tueksi ja sitä vastaan. Mooses on uskonsa takia

---

²²⁵ Pojman 1986, 226-227; Pojman 2004, 544.

²²⁶ Pojman 1986, 225-26. "It is possible, then, to be a hopeful pessimist, while living as if a proposition were true. Indeed one can live as if a proposition were true without hope, in a desperate way, trusting, but not deeming the outcome significantly possible. Profound hope, then is a species of faith, but it is not identical with it."

²²⁷ Pojman 1986, 226-227.

²²⁸ Pojman 2003, 3.

kaventanut omia mahdollisuuksiaan ottaa vastaan vastaavidenssiä uskomuksilleen. Samoin hän pitää mahdollisena, että Aaron voi hylätä uskonnollisen uskonsa, koska Aaronilla siihen liittyy propositionaalisen asenteena vain väliaikaisen hyväksynnän sisältävä toivo. Hylkääminen tapahtuu, jos evidenssi on riittävän heikkoa tukemaan toivon episteemisiä ennakkoehtoja.²²⁹

Käytännössä tällainen tulkinta näyttää johtavan uskonnollisen uskon autonomisuuteen. On vaikea kuvitella sellaista evidenssiä, joka todella riittäisi osoittamaan uskonnollisen uskon varmuudella epätodeksi. Jos ihmisellä on halu toivoa uskonnollisen uskon mukaisesti, mikä tosiasiallisesti riittää muuttamaan hänen näkemyksensä?²³⁰ Esimerkiksi Richard M. Hare on esittänyt näkemyksen, jonka mukaan uskonnollisessa sitoutumisessa on kyse eräänlaisesta pakkomielleestä. Hare kutsuu tätä pakkomiellettä termillä *blik*. Pakkomielleelle on tyypillistä, ettei käytännössä ole olemassa sellaista evidenssiä, joka riittäisi kumoamaan sitä.²³¹

Myöskään Pojmanin skenaariossa on vaikea kuvitella sellaista evidenssiä, joka osoittaisi Aaronille hänen toivonsa mahdottomaksi ja epärationaaliseksi vaihtoehdoksi. Hänen haluaan toimia ikään kuin Mooses olisi oikeassa ja Jumala olemassa, voi verrata Haren käsitykseen pakkomielleestä. Halu toivoa voi perustua aiempiin kokemuksiin siitä, että Mooseksen uskomukset ovat systemaattisesti sattuneet osoittautumaan tosiksi.

Toisaalta pakkomielleen vahvuus riippuu siitä, mitä Aaron on valmis hyväksymään evidenssiksi. Haren esimerkissä pakkomielle kohdistuu auton ohjausjärjestelmän pettämiseen. Vaikka kaikki empiirinen evidenssi osoittaa, että autojen ohjausjärjestelmät ovat luotettavia, mikään ei voi estää *blikin* saanutta uskomasta järjestelmän pettämisen mahdollisuuteen juuri hänen kohdallaan. Tähän eivät riitä joka päivä toistuvat miljoonat kolarittomat automatkat tai testit. Periaatteessahan järjestelmä saattaa pettää juuri silloin, kun istun autossa.²³²

Tällaisen päättelyn näyttää käyvän läpi myös kertomuksen Aaron. Jos hän haluaa todella luottaa Moosekseen, hän todennäköisesti keksii vastaselityksiä myös mahdolliselle tappiolle kanaanilaisia vastaan. Esimerkiksi se, että he eivät

---

²²⁹ Pojman 1986, 226-227.

²³⁰ Falsifioitavuusehdosta katso esimerkiksi Koistinen 2014.

²³¹ Hare 1955, 99-103.

²³² Hare 1955, 100-101.

luottaneet tarpeeksi Jumalaan tai muuta sellaista. Toinen mahdollisuus on, että Aaron hylkää toivonsa epärationaalisen tappion jälkeen. Hän voi sitoa todistusaineiston luotettavuuden voittoon. Kyse on Aaronin henkilökohtaisesta tavasta hyväksyä asioita evidenssiksi. Tämä näyttää asettavan haasteita Pojmanin näkemykselle rationaalisuuskriteereistä. Jos toivon pitämisen rationaalisuus on kiinni esimerkiksi voiton kaltaisesta sattumanvaraisesta tapahtumasta, oman uskonnollisen asenteen voisi yhtä hyvin päättää kolikolla. Pojman näyttää kuitenkin yrittävän osoittaa uskonnollista uskoa rationaaliseksi, ei epärationaaliseksi vaihtoehdoksi.

Vuoden 1986 tekstissään Pojman pyrkii valottamaan näkemystään myös toisella skenaariolla. Skenaarioitten käyttäminen on tuttua analyttisen perinteen piirissä. Esimerkiksi uskonnollisen uskon rationaalisuuskeskustelun klassikoksi nousseessa *University-lehdessä* vuosina 1950–1951 julkaistussa debatissa Antony Flew kehitti falsifioitavuusehtoa kertomuksella näkymättömästä puutarhurista.²³³ Jopa Flewn tarinaan verrattuna Pojmanin kertomus on hämmentävän erikoinen. Siinä tutkimusryhmä alkaa tutkia maan ulkopuolista elämää. Yksi ryhmän osajoukko omaksuu voimakkaan uskomuksen, jonka mukaan elämää löytyy. Toiset omaksuvat päinvastaisen uskomuksen. Kolmas joukko epäilee kumpaakin ja jättää kysymyksen avoimeksi, koska asiasta ei ole evidenssiä. Maan ulkopuolisen elämän kieltäjät ja negatiivisesti hankkeeseen suhtautuvat jättävät projektin ja yrittävät estää sen rahoitusta tuhlauksena. Sen sijaan uteliaat epäilijät jäävät projektiin uskovaisten kanssa. Myöhemmin uskovaiset alkavat epäillä epäilijöiden sitoutumista projektiin. Kaikkein sitoutuneimmat alkavat uskoa, että avaruusolennot ovat luoneet ihmiset. Ne, jotka eivät usko avaruusolentoihin, tuhotaan muukalaisten palatessa. Siksi epäilijät projektissa ovat uhka uskovaisille.²³⁴

Ilmeisesti avaruusolentoihin uskomisen edustaa kertomuksessa jumalauskoa. Pojman järkeilee, että kertomuksessa uskovaisten on oltava väärässä. Jos hypoteettiset muukalaiset ovat moraalisia olentoja, niiden on arvostettava älyllistä rehellisyyttä enemmän kuin vastoin evidenssiä uskomista. Sama pätee moraalisesti hyväksi oletettuun Jumalaan.

---

²³³ Flew 1955. R. M. Haren “blik”-argumentti julkaistiin alun perin vastauksena Flew:n näkemykseen.

²³⁴ Pojman 1986, 235-237.

Eikö olekin olemassa uskomisen etiikka, jonka mukaan meidän pitäisi epäillä niitä uskomuksia, joita evidenssi ei tue tai jotka eivät selvästi ole itsessään evidenttejä? Ja loppujen lopuksi, onko sillä mitään väliä, uskomme vai emme maan ulkopuoliseen elämään? Onko siinä mitään oleellista eroa?²³⁵

Pojman ei selittele skenaariotaan tätä koko vuoden 1986 kirjan päättävää kappaletta enempää. Hän yksinkertaisesti toteaa kertomuksen alussa, että toivoo kertomuksen selventävän näkemystään uskomusten etiikasta.²³⁶

Skenaarion tarkoituksena tuskin on esittää kaikenlaista uskonnollista sitoutumista absurdina ilmiönä. Pojmanin kuvaamalla tavalla käyttäytyvä tieteilijöiden ryhmä kuitenkin käyttäytyy hyvin eri tavalla, kuin mitä tutkijoilta länsimaisessa kulttuuripiirissä voisi olettaa. Tutkimusprojektin jättävät tutkijat vaikuttavat toimivan rationaalisesti, jos heillä on perusteltu syy uskoa tutkimukseen laitettujen rahojen olevan tuhlausta. Toisaalta he eivät ole tarinassa intellektuaalisia sankareita, vaan uskovaisten tavoin ehdottomasti uskomuksensa hyväksyviä. Agnostikot toteuttavat tieteellistä ihannetta olemalla valmiita tutkimaan asiaa, jota kohtaan heillä ei ole positiivisia uskomuksia, mutta jota he eivät pidä lähtökohtaisesti mahdottomana. Uskovaiset sen sijaan joutuisivat todennäköisesti tiedeyhteisössä paitsioon ja heidän mukanaan myös projektiin osallistuvat maltilliset agnostikot.

Myönteisesti tulkiten Pojman näyttää pyrkivän osoittamaan, että agnostikolla ja uskovalla ihmisellä ei välttämättä ole eroja esimerkiksi toiminnassa ja sitoutumisessa. Erot liittyvät heidän tapaansa ymmärtää uskonnolliseen sitoutumiseen liittyvien tiedollisten asenteiden eroja. Pojmanin esittämä versio Gary Guttingin kristinuskon kuvauksesta samaistuu tällöin maan ulkopuoliseen elämään uskoviin tiedemiehiin. Pojmanin oma tulkinta yhdistyy kiinnostuneisiin ja projektiin sitoutuneisiin agnostikkoihin.

Pojmanin analyysin perusteella toimimisen kannalta ei ole oleellista, onko propositio edes positiivisesti todennäköinen eli onko se todennäköisemmin tosi kuin epätosi. Käsitys, että propositio on edes mahdollisesti tosi, on usein riittävä luomaan toimeliaisuutta. Episteeminen todennäköisyysarvio proposition totuudesta voi olla heikko, jos asenne propositiota kohtaan on positiivisesti konatiivinen eli myönteisesti suuntautunut. Näin näyttäisi olevan Aaronilla ja

---

²³⁵ Pojman 1986, 237. "Is there not an ethics of believing, that we ought to be suspicious of beliefs which are not supported by evidence or clearly seen to be self-evident? And does it, after all, really matter whether we believe on extra-terrestrial life? What difference does it make?"

²³⁶ Pojman 1986, 235.

agnostikkotiedemiehillä. Heidän kokeileva ja utelias asenteensa toiminnan motivoijana on intellektuaalisesti ja uskomusten etiikan näkökulmasta ehdottomia uskomuksia parempi vaihtoehto, vaikka uskontojen sisällä saatetaan toisin päin ajatellakin.²³⁷

3.7. Filosofiaa uskonnollisista lähtökohdista

Pojman käsittelee tämän tutkielman aiheina olevissa teksteissään keskeisiä uskonnonfilosofiaan liittyviä epistemologisia kysymyksiä. Tarkastelun näkökulma on vahvasti filosofinen, mutta lähtökohdat teologisia ja uskonnollisia. Timo Koistisen käyttämän terminologian mukaisesti Pojmanin filosofiaa voi kutsua uskonnolliseksi filosofiaksi.²³⁸ Hänen argumentaationsa keskeisimmät taustaoletukset vaativat kristinuskon pelastusta koskevien teologisten lauseiden hyväksymistä. Tässä mielessä Pojman kiinnittyy 1970-luvulta analyttisessä uskonnonfilosofian piirissä vahvistuneeseen suuntaukseen, jossa kehitellään kristinuskon rationaalisuutta ja intellektuaalista oikeutusta puolustavaa kristillistä filosofiaa.²³⁹

Lars Herzberg on huomauttanut, ettei uskonnonfilosofista tutkimusta pitäisi aloittaa uskonnollisen palveluksen kohteen määrittelyllä. Tämä on hänen mukaansa nurinkurinen järjestys, jossa käsitteet täytyisi ymmärtää valmiiksi uskonnollisen viitekehyksen sisältä. Herzbergin mukaan työ on aloitettava selvittämällä, kuinka kohteesta puhutaan. Vain siten voidaan saada selville yhteisiä merkityksiä.²⁴⁰

Pojmanin argumentaatio toteuttaa juuri Herzbergin kritisoimaa järjestystä. Argumentaatioon sisältyy runsaasti oletuksia, joissa Jumalaa käsitellään kuin uskonnollisessa kielessä. Toisaalta Herzberg myöntää, että uskonnollisten käsitteiden tosiasiallisen käytön onnistunut kuvaaminen vaatii myös niiden ymmärtämistä uskonnollisen kielenkäytön sisällä.²⁴¹ Pojmanin tapauksessa viitekehys on tarkemmin määriteltyä kalvinistiseen eli reformoituun perinteeseen sitoutunut teologinen esiyymmärrys uskonnollisten käsitteiden keskinäisistä suhteista. Tämän tiedostaminen auttaa hahmottamaan Pojmanin intentioita ja monien väitteiden preskriptiivisyyttä.

---

²³⁷ Pojman 1986, 217; Chignell, 2013.

²³⁸ Uskonnonfilosofiasta (en. *religious philosophy*) katso Koistinen 2000.

²³⁹ Koistinen 2014, 31.

²⁴⁰ Herzberg 2000, 169.

²⁴¹ Herzberg 2000, 170.

Eklund kiinnittää huomiota siihen, että Pojman ei esitä erityisen hyviä perusteluja sille, miksi niin paljon elämää ohjaava kokonaisuus kuin kristinusko pitäisi hyväksyä toivolla toimintaa ohjaavaksi propositiojoukoksi.²⁴² Kritiikki näyttää pitkälti oikean suuntaiselta. Pojman vetoaa vain siihen, että eläminen ikään kuin kristinusko olisi totta, sisältää jatkuvaa evidenssin arviointia. Tämän ei tarvitse ajatella koskevan ainoastaan uskomusten etiikan piiriin kuuluvia kysymyksiä. Sen sijaan evidenssin valossa tehtävä eettinen arviointi näyttäisi koskevan kaikkea toimintaa.

Eklund viittaa esimerkiksi keskusteluun abortista. Siinä kristilliseen uskoon sitoutuminen näyttää rajoittavan ihmisen kykyä moraaliseen toimintaan niin sanotun sekulaarin etiikan näkökulmasta.²⁴³ Tässä tutkielmassa tehtyjen havaintojen perusteella Pojman näyttäisi ennemmin ajattelevan, että ihmisen tulee arvioida myös tällaisissa tilanteissa kriittisesti evidenssiä. Jos kaikki näyttää viittaavan siihen, että sekulaari etiikka on parempi vaihtoehto kuin kristillinen etiikka, on valittava sekulaari etiikka. Ei kuitenkaan näytä loogisesti välttämättömältä yleistää tätä kaikkia mahdollisia tilanteita koskevaksi lauseeksi.²⁴⁴

Käytännössä Pojman ei tee erottelua sekulaarin etiikan ja uskonnollisesti motivoituneen etiikan välille. Hänen näkemyksessään uskonnollisesti kelvollinen elämä on eettisesti kelvollista elämää, joskin sen motivaationa toimii Jumala.

Näkemykseni mukaan ei ole tarpeellista olla täydellisen onnistunut uskovainen suhteessa uskomukseen, että Jumala on olemassa, jotta tästä ajatuksesta voisi saada innoitusta. On mahdollista elää mielikuvituksella ja luovuudella toivossa pitäen mahdollisena ajatusta siitä, että Hyväntahtoinen Oleva motivoi entistä omistautuneempaan ja moraaliseen elämään.²⁴⁵

Pojmanin ajattelussa uskonnolliseen elämään sitoutumisella ja eettisellä toiminnalla on vahva yhteys. Pojman pitää hyvin oleellisena, että ollakseen

---

²⁴² Eklund 2015, 131–132. Eklund on esittänyt, että propositionaalinen toivo, joka kohdistuu kristinuskon totuusarvoon, voi olla uskonnollisen uskon keskeinen osa. Eklund katsoo propositionaaliseen toivoon kuuluvan episteemisen todennäköisyysarvion ja konatiivisen halun asiantilan toteutumista kohtaan. Näkemyksestä katso tarkemmin Eklund 2015, 144–149.

²⁴³ Eklund 2015, 131.

²⁴⁴ Ylipäänsä on ongelmallista väittää, että jokin kristilliseksi etiikaksi tai kristinuskon ajatteluksi kutsuttu malli olisi välttämättä abortit tuomitseva. Tämä voi olla totta esimerkiksi katolisen kirkon virallisen opetuksen kohdalla. Tilanne on toinen jo kansanomaisessa katolilaisuudessa Euroopassa saati esimerkiksi protestanttisten kirkkojen kohdalla.

²⁴⁵ Pojman 1986, 234. "My point of view is that one need not be a full-fledged believer that God exists in order to draw inspiration from thought this insight. One can live imaginatively in hope, letting thought of the possibility of a Benevolent Being motivate one to a more dedicated and worshipful moral life."

rationaalista tai ylipäänsä perusteltua, uskonnollinen usko ei saa rajoittaa intellektuaalisia velvollisuuksia. Järki on moraalisesti ensisijainen uskonnolliselle uskolle.²⁴⁶

Hänen näkemyksessään uskonnollisen uskon ja etiikan kiinteästä suhteesta on piirteitä reduktionistisista uskonnollisen uskon ymmärtämisen malleista. Reduktionistisiksi kutsutuissa näkemyksissä uskonnollisen toiminnan ja arvostelmien ajatellaan palautuvan eettisiin arvostelmiin. Uskonnollista kieltä tulkitaan metafyyssisen antirealismen viitekehityksessä.²⁴⁷ Pojman ei kuitenkaan itse anna erityistä syytä käsityksensä tulkittamiseen non-kognitiivisena teoriana. Hän näyttää pitävän uskonnollisen kielen kognitiivista ja metafyyssisen ja lingvistisen realismin näkökulmaa merkityksellisenä uskonnolliselle uskolle. Hän ei myöskään näytä jakavan suoraan Immanuel Kantin näkemystä, jonka mukaan uskonnollista uskoa tarvitaan takaamaan ihmisten moraalinen toiminta. Uskonnosta voi kyllä olla hyötyä eettisesti kestävässä elämässä, mutta se ei ole sen tae, kuten perinteisen kristinuskon ja uskomusten etiikan suhteen tarkastelu osoittaa.²⁴⁸

Vuoden 2003 artikkelinsa päättävässä sitaatissa Pojman kuvaa ilman epäilyä elävien tosiuskovaisten joutumista kiirastuleen. Pojman jatkaa sitä vielä kuvauksella kiirastulen luonteesta:

Jos argumenttini on toimiva, Jumalaan todella uskovat ovat niitä, jotka elävät moraalista elämää järkensä avulla. Osa näistä epäuskoisista tulee olemaan taivaassa ja osa uskonnollisista tosiuskovaisista, jotka eivät koskaan epäilleet, tulevat olemaan sieltä poissa. Ehdotukseni onkin, että he ovat kiirastuleessa. Mikä on kiirastuli? Se on laaja filosofinen tiedekunta, jossa ihmiset, jotka tekivät kompromisseja totuuden ja hyvän tahdon välillä opettelevat ajattelemaan kriittisesti ja moraalisesti, uskomusten etiikan mukaisesti. Tiedekunnan opettajat, Jumalan palvelijat totuuden etsimisessä, ovat David Hume, J. S. Mill, Voltaire, Immanuel Kant ja Bertrand Russell.²⁴⁹

Humoristinen kuvaus alleviivaa näkemystä uskonnollisen uskon ja eettisesti oikean toiminnan välillä. On vaikea sanoa, onko kyse ensisijaisesti suhteesta uskonnollisen uskon sisällön ja etiikan välillä vai uskonnollisen uskon metateorian ja etiikan välillä. Reduktionistiset ajattelumallit palauttavat uskonnon

---

²⁴⁶ Pojman 1986, 233.

²⁴⁷ Hare 2014; Taliaferro 2014.

²⁴⁸ Pojman 1986, 86–70.

²⁴⁹ Pojman 2003, 548. “If this argument is sound, the people who truly have faith in God are those who live with moral integrity within their lights – some unbelievers will be in heaven and some religious true believers, who never doubted, will be absent. However, my supposition is that they will be in purgatory. What is purgatory? It is a large philosophy department where people who compromised the truth and the good will be thought to think critically and morally, according to the ethics of belief. The faculty, God’s servants in truth-seeking will be David Hume, J. S. Mill, Voltaire, Immanuel Kant, and Bertrand Russell.”

moraaliseen ajatteluun metatasolla. Pojman sen sijaan näyttäisi ajattelevan lähinnä, että eettinen toiminta on uskonnollisen uskon lähtökohta uskonnollisen kielen sisällä Jumalaan liitetyn moraalisen hyvyyden ominaisuuden perusteella.

Pojmanin teorian tulkintaa sekä lingvistisen realismin että metafyyssisen realismin viitekehyksessä tukee näkemyksen uskonnolliset lähtökohdat. Pojman Pitää pelastusta tavoiteltavana ja hyvänä asiana. Toivo taas on käytännössä keino tavoitella pelastusta. Eläminen ikään kuin propositio olisi totta on pelastuksen tavoittelemista.

Näkemyksellä on yhteyksiä Blaise Pascalin vedonlyöntiargumenttiin, jonka tämä esitti 1600-luvulla teismin puolesta. Vedonlyöntiargumentti pyrkii osoittamaan, että uskonnollisen uskon omaksuminen on ”pelaajan” paras ratkaisu. Nykyaikaisessa peliteoriassa tätä kutsutaan pelin tasapainoksi. Pascalin pelissä pelaajina ovat Jumala ja ihminen. Jumalan valinnat ovat olla olemassa ja ei olla olemassa. Ihmisen paras vastaus Jumalan valintaan ”olla olemassa” on uskoa Jumalan olevan olemassa. Jos ihminen vaihtaa, hän joutuu iankaikkiseen kadotukseen ja utiliteetti eli hyöty on äärettömästi negatiivinen. Jos Jumalan valinta on olla olematta olemassa, ihmisen kannattaisi vaihtaa ja olla uskomatta. Pascal esittää, että jos on olemassa edes pieni mahdollisuus Jumalan olemassaoloon, uskomisen palkinnot ovat riittävä peruste määritellä se aina parhaaksi valinnaksi.²⁵⁰ Pascalin ehdotus on osallistua uskonnollisiin käytänteisiin, jolloin osallistuminen itsessään lopulta muuttaa uskomusjärjestelmää toivottuun suuntaan.²⁵¹

Pascalin argumentti on filosofiselta kannalta monella tapaa ongelmallinen.²⁵² Pojmanin kritiikki ei kuitenkaan kohdistu argumentin taustaoletusten heikkouksiin. Hänen mukaansa Pascalin ehdotus on uskomusten etiikan näkökulmasta väärin.²⁵³ Pascalin näkemys edustaa preskriptiivistä epäsuoraa voluntarismia. Pascalin mukaan on mahdollista vaikuttaa uskomuksiin epäsuorasti esimerkiksi osallistumalla uskonnollisiin käytänteisiin. Lisäksi tämä on eettisesti oikein ja jopa suotavaa.²⁵⁴

---

²⁵⁰ Pascalin argumentista mm. Jordan 2005, 169–178.

²⁵¹ Swinburne 1985, 31.

²⁵² Argumenttia koskevasta keskustelusta katso esim. Jordan 2005.

²⁵³ Pojman 1986, 213–215.

²⁵⁴ Pojman 1986, 50.

Pascalin argumenttia on vaikea pitää kovin hyvänä argumenttina uskonnollisen uskon rationaalisuuden puolesta. Dan-Johan Eklund huomauttaa, että Pascalin argumentin voidaan ajatella viittaavan uskonnolliseen uskoon liittyvään ajatukseen armosta, joka on ainakin joiden kristillisen teologian suuntausten mukaan uskoa synnyttävä elementti. Tällöin Pascalin argumentissa ei ole ensisijaisesti kyse uskomusten manipuloimisesta filosofisessa mielessä, vaan uskonnollisen elämän toteuttamisesta. Tosin prosessin tarkoituksena on saavuttaa myös tiettyjä filosofisia uskomuksia suhteessa Jumalaan.²⁵⁵ Eklundin kuvaamassa mielessä argumentti näyttää toimivan kuvauksena siitä, millaisilla sisäisillä rationaalisuuskriteereillä osa ihmisistä hyväksyy uskonnollisen uskon osaksi maailmankatsomustaan.

Vaikka Pojman kritisoi Pascalin näkemystä, se selittää hyvin myös hänen omaa argumentaatiotaan. Myös Richard Swinburne esittää samantyyppisen päätelmän vuonna 1981 ilmestyneessä kirjassaan *Faith and Reason*. Swinburnen mukaan uskonnollinen sitoutuminen kannattaa valita, koska hän olettaa sen tuottavan ihmiselle hyötyä kuolemanjälkeisessä elämässä. Toisin sanoen Swinburne olettaa filosofiansa taustalle kristinuskon käsityksen eskatologisuusluonteisesta pelastustapahtumasta.²⁵⁶

Uskonnollisen uskon valitsemisen utiliteetti eli hyöty on Pojmanin näkemyksessä suurempi kuin uskonnollisen uskon hylkäämisen. Utiliteettiä nostaa uskonnollisena lähtökohtana toimiva oletus eskatologisuusluonteisen pelastuksen mahdollisuudesta. Dan-Johan Eklundin termeillä ilmaistuna propositionaalinen toivo kohdistuu uskonnollisia uskomuksia kohtaan. Sellaisia ovat esimerkiksi uskomukset Jumalan olemassaolosta. Eklundin mukaan motivoivan toivon kohteena on sen sijaan kristinuskoon sitoutumisen tai uskonnollisen uskon seuraus eli kristinuskon kuvaama pelastus.²⁵⁷

---

²⁵⁵ Eklund 2015, 99–100.

²⁵⁶ Swinburne 1981, 129–138, 177.

²⁵⁷ Eklund 2015, 129.

4. Loppukatsaus

Tässä tutkielmassa tarkastellaan sitä, millainen on Louis Pojmanin käsitys uskonnolliseen uskoon liittyvistä propositionaalisista asenteista. Lähteinä käytetään Pojmanin kahta tekstiä. Ensimmäinen on vuonna 1986 ilmestynyt filosofian oppikirja *Religious Belief and the Will*. Erityisesti tarkastelun kohteena on ollut sen luku *Faith, Doubt and Belief*, jossa Pojman esittelee selkeimmin omia näkemyksiään uskonnollisen uskon luonteesta. Toinen päälähde on vuonna 2003 julkaistu artikkeli *Faith, Doubt and Hope or Does Faith Entail Belief?*

Tutkimuskysymystä tarkastellaan argumentaatioanalyysin, käsiteanalyysin ja konstruktioanalyysin kautta. Argumentaatioanalyysi osoittaa Pojmanin teksteistä niiden pääväitteet, keskeiset perustelut ja taustaoletukset.

Taustaoletusten selventämiseksi tehdään huomioita Pojmanin käyttämistä lähteistä ja muista uskonnollista uskoa koskevista teksteistä, jotka on kirjoitettu analyyttisen teismin piirissä.

Työn aloittaa katsaus Pojmanin argumentaation pääpiirteisiin ja pääväitteiden muotoileminen. Pojmanin väite molemmissa tutkielman käsittelemissä teksteissä on, että toivo voidaan ymmärtää uskonnollisen uskon keskeisimpänä propositionaalisena asenteena. Pojmanin näkemyksessä toivo korvaa episteemiset uskomukset uskonnollisen uskon osana.

Konstruktioanalyysi osoittaa, ettei Pojman pidä uskonnollista uskoa itsessään propositionaalisena asenteena. Hän erottaa toisistaan ”uskoa johonkin” - ja ”uskoa että” -asenteet. Uskonnollinen usko tarkoittaa pikemminkin ”uskoa johonkin” kuin ”uskoa että”. Usko sisältää useita episteemisiä ja konatiivisia asenteita. Lisäksi uskoon kuuluu tunteita.

Pojmanin näkemyksen taustalla on analyysi kristinuskon muodosta, jota hän kutsuu perinteiseksi kristinuskoksi. Perinteisen kristinuskon sisällön määrittelyllä Pojman osoittaa oman ajattelunsa yhteyksiä kristinuskon perinteeseen. Samalla hän argumentoi sen keskeisiä oletuksia vastaan. Erityisesti Pojman argumentoi filosofista teismiä vastaan. Pojmanin kuva perinteisestä kristinuskosta on kaksijakoinen. Yhtäältä hän hyväksyy filosofista teismiä mukailevat näkemykset kelvollisina kuvauksina perinteisestä kristinuskosta. Toisaalta hän esittää kristinuskosta omaa kantaansa tukevia näkemyksiä, jotka ovat ristiriidassa filosofisen teismin kanssa. Raamattu-analyysillään hän argumentoi sen puolesta, että uskonnollinen usko tulisi ymmärtää luottamussuhteena.

Vanhemmassa artikkelissaan Pojman pitää parhaimpana vastaväitteenä näkemykselleen Gary Guttingin kuvausta aidosta uskonnollisesta uskosta. Guttingin mukaan aitoon uskonnolliseen uskoon liittyy ehdoton tiedollinen hyväksyminen. Sitä Pojman ja Gutting pitävät molemmat intellektuaalisesti tuomittavana. Ehdoton sitoutuminen estää avoimen ja uteliaan evidenssin etsinnän. Tätä Pojman pitää intellektuaalisesti ja moraalisesti tyydyttävän elämän perusedellytyksenä.

Pojmanin johtopäätös on, että perinteisen tai Guttingin kuvaaman aidon kristinuskon virhe on sekoittaa uskonnollinen usko ja episteeminen uskominen. Episteeminen uskominen ei ole tahdonvaraista. Uskonnollisen uskon on oltava tahdonvaraista. Pojmanin määrittelemää uskomusten etiikkaa kutsutaan tässä tutkielmassa preskriptiiviseksi involuntarismiksi. Sen perusteella uskomusten muokkaaminen tai niiden hankintaan vaikuttaminen esimerkiksi evidenssin etsimistä suuntaamalla on eettisesti väärin.

Preskriptiivinen involuntarismi on Pojmanin perustelu sille, miksi uskonnollinen usko ei voi sisältää välttämättömänä osanaan uskomuksia. Hän näkee uskonnollisen uskon pelastuksen riittävänä ehtona. Jotta Jumala voisi olla moraalisesti hyvä, hän ei voi vaatia ihmisiltä moraalitonta tai mahdotonta toimintaa pelastuksen ehtona. Uskonnollisen uskon on oltava perusteissaan tahdonvaraista. Siksi Jumala ei voi vaatia ehdotonta tiedollista sitoutumista uskonnollisiin uskomuksiin eikä ylipäänsä uskomuksia pelastuksen ehtona. Uskomukset pelastuksen ehtona tarkoittavat, että uskomuksia ilman olevien henkilöiden täytyisi pelastuakseen toimia uskomusten etiikan vastaisesti.

Toisessa pääluvussa tarkastellaan Pojmanin näkemystä toivosta asenteena. Luvun aloittaa katsaus siihen, miksi toivo on Pojmanin mukaan parempi vaihtoehto uskonnollisen uskon sisällöksi kuin uskomukset. Tarkastelu vetää yhteen ensimmäisessä pääkappaleessa esitettyjä huomioita.

Pojman ymmärtää propositionaalisen toivon olevan tahdonvarainen asenne. Toivo vaatii vain heikon todennäköisyysarvion kohteena olevan proposition totuudesta. Toivo ei voi sisältää ehdotonta tiedollista hyväksymistä. Siksi se on perinteisen kristinuskon mallia paremmin yhteensopiva intellektuaalisten vaatimusten kanssa. Konatiivisena asenteena toivo sisältää myönteisen suuntautuneisuuden toivottua asiantilaa kohtaan.

Käsite- ja konstruktioanalyysi osoittavat, että Pojmanin käsityksen mukainen propositionaalinen toivo ei ole yksin riittävä asenne uskonnollisen

uskon osana. Sopiakseen yksilön noettiseen struktuuriin toivo vaatii episteemisiä uskomuksia. Näitä toivon ennakkoehtoja tarkastellaan tässä tutkimuksessa vertailemalla Pojmanin käsitystä Simo Knuuttilan esittämään presuppositioteoriaan. Johtopäätöksenä esitetään, että toivovalla on oltava uskomus siitä, että toivon kohteena olevan Jumalan olemassaolo on mahdollista. Pojman ei esitä evidenssiä uskomuksen tueksi.

Vertailu Knuuttilan teoriaan paljastaa, että Pojmanin näkemys toivosta johtaa heikkoon fideistiseen asenteeseen. Toivon edellyttämät episteemiset asenteet ovat hyvin minimalistisia. On vaikea kuvitella mitään sellaista, mikä riittäisi horjuttamaan vapaaehtoista sitoutumista uskonnolliseen toimintaan toivon motivoimana.

Pojman ei onnistu esittämään vakuuttavia perusteluja sille, miksi toivoa pitäisi pitää tahdonvaraisena asenteena. Sen vaatimat episteemiset ennakkoehdot eivät ole tahdonvaraisia. Ne syntyvät samalla tavalla evidenssin valossa kuin mitkä tahansa muutkin uskomukset. Pojmanin argumentaatiota tutkineen Dan-Johan Eklundin kritiikki valottaa Pojmanin epäonnistumista. Eklundin mukaan Pojman ei tee erottelua propositionaalisen toivon ja motivoivan toivon välille. Propositionaalinen toivo sisältää uskonnollisen uskon episteemiset ennakkoehdot. Se ei siis ole tahdonvarainen asenne. Motivoiva toivo puolestaan on myönteinen suuntautuminen Jumalan olemassaoloon ja pelastukseen sekä halu toimia niiden saavuttamiseksi. Presuppositioteorian valossa voidaan kuitenkin kysyä, millä perusteilla ihmiselle syntyy todella halu suuntautua Jumalan olemassaoloa kohtaan. Sekin näyttäisi edellyttävän uskomusta siitä, että toivon kohde voi olla tosi. Lisäksi motivaation syntyminen ei vaikuta tahdonvaraiselta prosessilta.

Toivon ja toiminnan suhdetta valottaa vertailu William Jamesin näkemykseen tahdonvaraisesta uskomisesta. Jamesin mukaan ihmisellä on moraalinen oikeutus uskoa tahdonvaraisesti tietyissä tilanteissa. Tämä mahdollistaa toiminnan tilanteissa, joissa uskomisen ei muuten ole mahdollista. Pojman kritisoi Jamesin näkemystä uskomusten etiikan vastaisena. Hän kuitenkin päätyy esittämään hyvin samanlaisen lopputuloksen kuin James. Jamesin näkemyksessä uskomisella on hyvin paljon samoja ominaisuuksia, kuin Pojmanin määrittelemällä toivolla. Ero on, että Pojmanin näkemyksessä toivo korvaa uskomukset ja ohjaa toimintaa.

Pojman itse käsittelee toivon, toiminnan ja sitoutumisen suhdetta kahdella kertomuksella. Niissä Pojman argumentoi sen puolesta, että toivossa

hypoteettinen sitoutuminen on uskonnollisesti yhtä hyvä vaihtoehto kuin uskomusten ehdoton hyväksyminen. Pojmanin näkökulmasta kokeileva sitoutuminen on ehdotonta parempi, koska sen puitteissa ihminen elää uskonnollisen elämän lisäksi intellektuaalisesti ja eettisesti tyydyttävää elämää.

Pojmanin argumentaatioissa on monia piirteitä, jotka voivat olla hyväksyttävissä täysin ilman uskonnollista viitekehystä. Esimerkiksi hänen näkemyksensä uskomusten luonteesta, uskomusten etiikasta ja intellektuaalisista vaatimuksista eivät tarvitse viitekehyykseensä uskonnollista argumentaatiota. Se, että jakaa hänen näkemyksensä uskonnollisen uskon luonteesta, vaatii hänen uskonnollisten lähtökohtiensa hyväksymistä. Koko argumentaation pääväite on luonteeltaan kristinuskon uskonnollisen uskon sisällön normatiivinen uudelleenmäärittely. Lähtökohtana on uskonnollinen ajatus pelastuksesta, joka saadaan uskonnollisen uskon kautta.

Uskonnolliset lähtökohdat valottavat myös Pojmanin käsityksen fideistisiä piirteitä. Uskonnollista toimintaa motivoivana voimana toivo muistuttaa R. M. Haren ajatusta uskonnollisista uskomuksista pakkomielteenä eli ”*blikinä*”. Haren mukaan ei ole kuviteltavissa todistusaineistoa, joka perustelisi *blikin* turhaksi. Tämä on Pojmanin toivokäsityksen propositionaalinen ulottuvuus. Blaise Pascalin vedonlyöntiargumentti valottaa sen motivoivaa puolta. Uskonnollisen uskon luopumisesta on mahdollista seurata ikuinen kadotus tai kärsimys. Uskonnollisen uskon valitsemista puolestaan voi Pojmanin mukaan seurata pelastus. Ihmisen kannattaa valita uskonnolliseen uskoon toivolla sitoutuminen ja elää moraalisesti hyvää elämää, koska niiden hyöty on joka tapauksessa suurempi kuin suurin mahdollinen tappio. Toivon pitäminen koherenttina uskonnollisena asenteena vaatii tämän ennakkoehdon hyväksymistä.

Pojman ei pysty määrittelemään uskonnolliselle uskolle aidosti tahdonvaraista propositionaalista sisältöä. Sen paremmin hän ei onnistu esittämään vakuuttavia perusteluja sille, että uskonnollinen usko olisi rationaalinen vaihtoehto nyky maailmassa. Toivon pitäminen ilman evidenssiä ei tunnu mielekkäältä ilman uskonnollista motivaatiota, joka syntyy esimerkiksi toivosta pelastukseen.

Uskonnollisista intresseistään huolimatta Pojman onnistuu kuvaamaan hyvin uskonnollisen uskon syntymiseen ja pitämiseen liittyviä filosofisia kysymyksiä. Uskonnollisen vakaumuksen syntymistä voidaan tarkastella filosofian lisäksi mielekkäästi myös empiiristen tieteiden menetelmillä. Silloinkin

evidentialistinen filosofia voi tarjota käsitteellisiä apuvälineitä sen tulkintaan, mistä tutkittavassa uskonnollisessa uskossa on kysymys.

Pojmanin näkemys uskonnollisesta uskosta voi selittää erityisesti sitä, miksi moni ihminen pitää uskonnollisen uskon epäilyksistään ja ympäröivän kulttuurin tarjoamasta vastaevideossista huolimatta. Laajan evidenssin käsite voi auttaa ymmärtämään tiedollisesti niitä mekanismeja, joiden kautta uskonnollinen maailmankatsomus, syntyy, pidetään tai hylätään. Avainasemassa voivat olla kokemusten, tunteiden ja vaikkapa muiden todistusten merkitys. Sen sijaan rationaalisella ja tieteellistyyppisillä päättelyllä vaikuttaa olevan vain vähän merkitystä silloin, kun ihminen arkielämässään tekee vedonlyöntiargumentin kaltaisia arvioita omasta uskonnollisesta sitoutumisestaan.

Pojmanin ajattelun pohjalta on mahdollista kehittää uskonnollisen uskon kuvaamiseen soveltuvia käsitteellisiä työkaluja. Yksi jatkotutkimusten mahdollinen aihe on Pojmanin ajatus toivosta uskonnollisten epäilijöiden uskonnollisen uskon kuvauksena. Normatiivisena esityksenä Pojmanin näkemyksellä ei vaikuta olevan paljon annettavaa.

Vähemmän uskontokeskeisissä tarkasteluissa erityisesti uskomusten etiikan ja intellektuaalisten velvollisuuksien tutkiminen voi tarjota filosofisesti mielenkiintoisia näköaloja. Asian merkittävyyden voi ilmaista mukailen tämän tutkielman aloitukseksi valittua sitaattia teoksesta *Religious Belief and the Will*: Totuuden etsiminen ei ole vain tärkeää, vaan se on välttämätöntä. Ilman oikeaa informaatiota monet yhteiskunnan ja yksilöiden tavoitteista jää saavuttamatta. Vastaavasti väärä informaatio ja väärin intressein tehdyt päätökset aiheuttavat yleensä tuhoa ja kärsimystä.

Kirjallisuusluettelo

Apuneuvot

Kalliokuusi, Virpi & Ervasti Katariina (toim.)

2005 Suuri englanti-suomi -sanakirja. Helsinki: Gummerus.

Kielitoimiston sanakirja

2014 Kielitoimiston sanakirja. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>

Päivänsalo, Ville (toim.)

2006 Prosessia ja rautalankaa. Graduntekijän opas. HYSTLJ XIII. Helsinki: Luther-Agricola-Seura.

Raamattu

1992 Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Kirkon keskusrahasto. <http://www.evl.fi/raamattu/1992/>

Kirjallisuus

Ala-Prinkkilä, Jouko

2014 Todennäköisin vaihtoehto. Richard Swinburnen käsitys kristillisen teismin rationaalisuudesta. STKSJ 268. Helsinki.

Alston, William

1988 Religious Belief and the Will by Louis P. Pojman. – Journal of the American Academy of Religion 56 (1), 172-173.
<http://www.jstor.org/stable/1464858> . Viitattu 3.11.2013.

Audi, Robert

2006 Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association Vol. 79, No. 5 (May, 2006), pp. 131-132.
<http://www.jstor.org/stable/27645171> . Viitattu 18.12.2015.

Biography

– Biography. – Dr. Louis P. Pojman. Official Web Page.
<http://www.louispojman.com/biography.htm> . Viitattu 4.9.2013.

Chignell, Andrew

2003 The Ethics of Belief. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.).
<http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/ethics-belief/> . Viitattu 15.1.2014.

Eklund, Dan-Johan

2015 Faith and Will. Voluntariness of Faith in Contemporary Analytic Theistic Philosophy of Religion. Helsinki: Department of Systematic Theology, University of Helsinki.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1616-1>

- 2012 Uskonnollisen uskon tahdonvaraisuus modernissa teistisessä uskonnonfilosofiassa. – TA. 446–458.
- Flew, Antony
1968 Theology and Falsification (A). – New Essays in Philosophical. Ed. Anthony Flew & Alasdair MacIntyre. Theology. 96–99. London: SCM Press.
- Goldman, Alvin
1986 Epistemology and Cognition. Cambridge: Harvard University Press.
- Hare, John
2014 Religion and Morality. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2014 Edition). Ed. Edward N. Zalta.
<http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/religion-morality/>
Viitattu 30.11.2015.
- Hare, Richard
1955 Theology and Falsification (B). – New Essays in Philosophical. Ed. Anthony Flew & Alasdair MacIntyre. Theology. 99–103. London: SCM Press.
- Herzberg, Lars
2000 Uskonnollisen uskon merkityksestä. – Jumala, logiikka ja evidenssi. toim. Mirja-Aukee Peiponen & Heikki Kirjavainen. HYSTLJ 16. Helsinki: Luther-Agricola-Seura.
- Holopainen, Taina M.
2008 Etiikka. – Keskiajan filosofia. Toim. Vesa Hirvonen and Risto Saarinen. 145–168. Helsinki: Gaudeamus.
- Hyman, Gavin
2010 Ateismi uudella ajalla. Ateismi. Toim. Michael Martin. Tampere: Vastapaino.
- Jordan, Jeffrey
2005 Pascal's Wagers and James's Will to Believe – The Oxford handbook of philosophy of religion. Ed. William Wainwright. p. 552–564. Oxford: Oxford University Press.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (toim.)
2013 Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot. Helsinki: Gaudeamus.
- Kenny, Anthony.
1983 Faith and Reason. Bampton lectures in America; 22. New York: Columbia University Press.
- Kirjavainen, Heikki
1983 Uskon ja tiedon samanaikaisuus. Totuus-, perustelu- ja varmuusehdon esiintymisiä uskonnollisen uskon määrittelyssä antiikista korkeaskolastiikkaan. STKSJ 137. Helsinki: STKS.

Knuuttila, Simo

- 2010 Uskonnonfilosofia. – Mitä on filosofia? Toim. Henrik Rydenfelt & Heikki A. Kovalainen. Helsinki: Gaudeamus.
- 1998 Järjen ja tunteen kerrostumat. STKSJ 215. Helsinki: STKS.
- 1986 Teologia tieteen murroksissa. – Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran vuosikirja 1986. Toim. Eeva Martikainen. STKSJ 144. Helsinki: STKS.

Koistinen, Timo

- 2014 Kontemplatiivinen filosofia. Wittgensteiniläisen uskonnonfilosofian näkökulmia. STKSJ 279. Helsinki, STKS.
- 2012 Teologinen realismi ja wittgensteiniläinen uskonnonfilosofia. TA. 227-240.
- 2003 Filosofinen teismi ja uskonnon Jumala. – Uskonnonfilosofia.
- 2001 Usko ja tiedollinen oikeutus. STKSJ 229. Helsinki, STKS.
- 2000 Philosophy of religion or religious philosophy? A Critical Study of Contemporary Anglo-American Approaches. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft 49.
- 1993 "Reformoitu epistemologia". Moderni kalvinistinen näkemys uskon ja järjen välisestä suhteesta. – Usko ja filosofia. Toim. Timo Koistinen & Juha Seppänen. Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitoksen julkaisuja 12. Helsinki: Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitos.

Libet, Benjamin

- 2002 Do We Have Free Will. – The Oxford Handbook of Free Will. ed. Kane, Robert. New York, Oxford: Oxford University Press.

Le Poidevin, Robert

- 1996 Arguing for atheism. An Introduction to The Philosophy of Religion. London: Routledge.

Muyskens, James

- 1979 The Sufficiency of Hope. The Conceptual Foundations of Religion. Philadelphia: Temple University Press.

Nida-Rümelin, Julian

- 2001 Structural Intentions. Protosociology.
<http://www.protosociology.de/Download/Ruemelin-Structural%20Intentions.pdf> . Viitattu 10.1.2016.

Pihlström, Sami

- 2000 Usko ja evidenssi. – Jumala, logiikka ja evidenssi. Uskonnonfilosofiaa tarkasteluja historiallisten ja modernien aiheiden tarkastelusta. toim. Mirja-Aukee Peiponen & Heikki Kirjavainen. HYSTLJ 16. Helsinki: Luther-Agricola-Seura.

Pojman, Louis P.

- 1985 Believing and Willing. – Canadian Journal of Philosophy Vol. 15 No. 1. 37–55.
- 1986 Religious Belief and the Will. New York: Routledge & Kegan Paul.
- 1986b Faith Without Belief. Faith and Philosophy Vol. 3 No. 2. 157–176.

- 2001 Philosophy of Religion. California: Mayfield Pub.
- 2003 Faith, Doubt and Hope or Does Faith Entail Belief? – The existence of God. Eds. Richard M. Gale and Alexander R. Pruss. p. 535–549. Trowbridge, Wiltshire: The Cromwell Press.
- Salomäki, Jukka
- 1993 D. Z. Phillipsin käsitys uskonnollisesta uskosta. – Usko ja filosofia. Toim. Timo Koistinen & Juha Seppänen. Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitoksen julkaisuja 12. Helsinki: Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitos.
- Schwitzgebel, Eric
- 2014 Belief. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Spring 2014 Edition. <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/belief/> . Viitattu 8.12.2014.
- Smith, David Woodruff
- 2013 Phenomenology. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2013 Edition). Edward N. Zalta (ed.). <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/phenomenology/> . Viitattu 15.1.2016.
- Sihvola, Juha
- 2005 Uskonnon henkinen tila ja tulevaisuus. – Nykyajan etiikka. Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä. Toim. Ilkka Niiniluoto & Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.
- Stiver, Dan
- 1996 The Philosophy of Religious Language. Sign, Symbol and Story. Oxford: Blackwell, 1996.
- Swinburne, Richard
- 1985 Faith and reason. Oxford: Clarendon Press.
- Taliaferro, Charles
- 2014 Philosophy of Religion. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2014 Edition). Edward N. Zalta (ed.). <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/philosophy-religion/> . Viitattu 6.10.2015.
- Visala, Aku
- 2010 Mitä tiede ei voi kertoa sinulle. Kauniainen: Perussanoma.

Henkilöhakemisto

<i>Akvinolainen, Tuomas</i>	20
Alston, William	23, 29
Audi, Robert	12, 50
<i>Chignell, Andrew</i>	56, 65
Clifford, William Kingdon	5, 31–33, 56
Eklund, Dan-Johan	8, 10, 17, 21, 22, 24–26, 28, 29, 32, 34, 38–41, 43, 45–48, 50–54, 56–59, 66, 72
Gutting, Gary	17, 19, 21–23, 27, 34–36, 64, 71
Hare, John	67
<i>Hare, Richard M.</i>	62, 63, 73
Herzberg, Lars	9, 51, 65
<i>Holopainen, Taina</i>	29
Hume, David	79
<i>Hyman, Gavin</i>	20, 48
<i>Jordan, Jeffrey</i>	25, 68
<i>Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa</i>	8, 9
Kant, Immanuel	46, 55, 67
<i>Kenny, Anthony</i>	20, 27, 46, 49
<i>Kirjavainen, Heikki</i>	9, 10, 42
Knuuttila, Simo	21, 23, 31, 44–49, 72,
Koistinen, Timo	5, 6, 8, 11, 19–21, 23, 24, 48–50, 62, 65
Le Poidevin, Robin	5, 23, 27, 48
<i>Libet, Benjamin</i>	30
Locke, John	26
Luther, Martti	42
Mill, John Stuart	55, 67
Muyskens, James	54–55
<i>Pihlström, Sami</i>	6, 49
Plantinga, Alvin	20, 21–23, 26
<i>Salomäki, Jukka</i>	49
Schellenberg, John L.	51
<i>Schwitzgebel, Eric</i>	10, 38
<i>Sihvola, Juha</i>	44, 49
Smith, Cantwell	39
<i>Smith, David</i>	55
<i>Taliaferro, Charles</i>	67
Visala, Aku	5, 9, 34, 49
<i>Wittgenstein, Ludwig</i>	49